

Алийланы Солтан

**КЪАРАЧАЙ ХАЛКЪНЫ
ЭЛ БЕРГЕН
ДЖОМАКЪЛАРЫ**

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ БАСМАНЫ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЕЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК, 1984

82.3 кар.
А 50

А 50.

Алиев С. Ч. Карачаевские народные загадки. Ставропольское
кн. изд-во (Карачаево-Черкесское отд.), 1984.

216 с.

Автор, знаток карачаевского народного творчества, собрал множество
загадок, с древности бытующих среди карачаевского народа.

82.3 кар.

А $\frac{4700000000-60}{М 159(03)-84}$ 75-84

Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бѣлюмю, 1984

БАГЪАЛЫ ОКЪУУЧУ!

Патчахлыкъны заманында къарачай халкъгъа миллет эркинлик берилмегени себебли, анга кеси тилинде окъур-джазар мадар да табылмаганды. Ауузда джюрюген халкъ чыгъармаланы джыйыб, джарашдырыб, басмагъа ургъан огъай эсенг, аланы къол бла къагъытха тюшюрюрге джазма да болмаганды. Къарачайны аууз чыгъармасына эс бѣлген М. Алейников*, Н. И. Кириченко** дегенча орус устазла, А. Н. Дьячков-Тарасов***, В. Прѣле**** дегенча орус эмда тыш къралчы алимле джазгъан ишлерин кеслерини ана тиллеринде джазгъандыла.

Кѣб ъмюрлени узагъына пахмулу къарачай халкъны къурагъан аууз чыгъармалары къайда унутула, къайда да аууздан ауузгъа кѣче, тас болуб къалмай, накъут-налмаз бюртюклеча джылтырай, бизни ауукъгъа джетгендиле.

Уллу Октябрь социалист революция, патчахлыкъны ууатыб, бурун унутуб тургъан тау миллетлеге баш эркинлик бергенинде уа, къарачай халкъгъа да кесини тилинде окъуу-джазыу къуаргъа, аууз чыгъармасын джыйыб басмаларгъа кенг джол ачылады.

Пролетариатны вожду В. И. Ленин урунган халкъны аууз чыгъармаларына уллу эс бѣлгенди. 1918 джыл, граждан къазуат да кызыуда бара тургъанлай, бир аууз чыгъармалагъа къарай келиб: «...ма тамам халкъ чыгъарма, муну барына да къараб, барыны юсюнден да тыйыншы тинтиу иш джазаргъа керекди. Бу кѣб ъмюрлени джыйылгъан халкъ чыгъарма халкъны дуниялыкъгъа къайсы заманда къаллай кѣз къарамы болгъанын кѣргюзеди»***** дегенди. Алимледен, политика деятельден, джазыучуладан аууз чыгъармаланы джыярларын, сюзерлерин, джазарларын излегенди.

* М. Алейников. Карачаевские сказания. Тифлис, 1883.

** Н. И. Кириченко. Русско-карачаевский словарь. Тифлис, 1897.

*** А. Н. Дьячков-Тарасов. Заметки о Карачае и карачевцах. Тифлис, 1898.

**** В. Преле. Кавказские этюды. Будапешт, 1909.

***** З. Д. Бонч-Бруевич. Воспоминания о Ленине. Москва, 1965, 390—391 бетле.

Джыйырмачы джыллада, окъуу-джазма къуралгъан бла биргелей, къарачай школлагъа биринчи окъуу китабланы къурагъан авторла* кеслерини китабларына аз-аз таурухла, хапарла, нарт сёзле, эл берген джомакъла да салыб башлайдыла.

Отузунчу джыллада уа аууз чыгъармаланы джыйыу, басмалау иш уллу кёлтюрюлюмге чыгъады.

1934 джыл 17 августда совет джазыучуланы биринчи Бютеу-союз съездлеринде сёлеше келиб, белгили пролетар джазыучу М. Горький: «Эм уллу литература чыгъармаланы чыгъыууна таймаздан тийиши болуб келген халкъны аууз чыгъармасын (таурухун, джырын, джомакъын) билмей, урунган халкъны керти тарихин билирге боллукъ тюлдю**... дегенди. Бу кёргюзюм бютеу чыгъармачы коллективлеге, илму учреждениелеге джангы къанат битдиреди. Халкъ чыгъармаланы сюзюу, джангы совет литератураны ёджюрюде аланы хайырландырыу саулай къралда джангырады. Къарачайда да 1935 джыл къуралгъан илму-излем институт аууз чыгъармаланы джыйынуу къолгъа алады. 1940 джыл ол чыгъаргъан биринчи фольклор китабха*** кёб таурух, нарт сёз, 52 эл берген джомакъ джыйышдырылады.

1941—1956 джыллада Къарачайда аууз чыгъармаланы иши бла кюреширге онг келмейди... 1957 джылдан башлаб а, литератураны ёсюму алгъа урады, аууз чыгъармаланы джыйыу, хайырландырыу да джангы атлам алады. Таурухла, джырла, нарт сёзле, алача эл берген джомакъла да школланы окъуу китабларына, илму ишлеге**** ууакъ-ууакъ тюше тебрейдиле.

Башында сагъынылгъан китаблагъа тюше келген кесекледен сора Къарачайны эл берген джомакълары, аслам джыйылыб, бусагъатха дери кеслери энчи китаб болмагъандыла. Сиз аллыгъызгъа алгъан китаб къарачай халкъны джомакъларыны биринчи джыйымы болуб чыгъады. Мынга 1350 чакълы эл берген, 68 соруу, 5 чам, 12 эсеб, 12 хапар джомакъ киреди. Аланы ичлеринде, эртдегиле бла биргелей, энди къуралгъан да бир аз джангы джомакъ барады.

Къачан эсе да орус тилден кёчюрюлюб, къарачай тилге терен сингиген: «Кийими джюз къат — олтурады бир къарт, ажымсызды джылары — ким тешиндирсе аны» (Сохан) — дегенча 3—4 джомакъ бююннге дери джюрютюлгенлерича къарачай джомакълада къаладыла. «Бир кючюгюм барды да: къабмайды, чабмайды, юйге адам иймейди» (Кирит)—дегенча аллындан къайсы тилде къуралгъанлары ажымсыз белгили болмагъан, бир талай тилде да бирча орунлашхан, къарачай тилде эртдеден кесиникича джюрюген талай джомакъ къалгъан къарачай халкъ джомакъладан айырылмайдыла.

* Алийланы Умар. Джангы къарачай элибле. Москва, 1923. Акъбайланы Исмаил. Ана тил. Баталпашииск, 1924. Биджиланы Асхат. Вилим. Москва, 1926.

** М. Горький. О литературе. Москва, 1955, 738 бет.

*** Карачаевский фольклор. Микоян-Шахар, 1910, 236—237 бетле.

**** А. И. Караева. О фольклорном наследии карачаево-балкарского народа. Черкесск, 1961, 24 бет. III. Х. Акбаев. Фонетика диалектов карачаево-балкарского языка. Черкесск, 1962. 145—147, 155—156 бетле.

Эл берген джомакълада, нарт сёзге бурулуб, джомакълыкъларын тас этгенле китабха кирмейдиле. «Барлы юйде—джылтырауукъ, джарлы юйде—къалтырауукъ» (Къыз)—дегенча нарт сёзге бурулгъанлыкълар, алкъып джомакълыкъларын тас этмегенле китабда джомакъча сакъланадыла.

Бусагъатха дери энчи китаблары бола келиб, аладан юлгю алырча болмагъаны себебли, эл берген джомакъланы китабха джарашдырыуда сынамыбыз азды. 1940 джыл чыкългъан «Къарачай фольклор» китабда джомакъла алфавит бла тизилгендиле, окъуу китаблагъа кирген джомакъла уа окъууну программасына кёре темалагъа бёлюннгендиле. Бу китаб, таблыгъларына кёре, тематика джорукъларына да, алфавит джорукъларына да бирден хайырландырыб джарашдырылгъанды.

Китабха кирген джомакъла, кеслерини тематика магъаналарына кёре, 25 уллу бёлюмге юлешинедиле, ала да, кеслерича, 65 ууакъ бёлюмчюкге чачыладыла: сёз ючюн, «Къ а н а т л ы л а» — юй къанатлыла бла кийик къанатлылагъа. «Ёсюмле» — терекле бла ханслагъа, д. а. к. Ёсюб келген джаш тёлуге бурун меджисуу эмда дин кючлеген заманлада адамлары дунялыкъларына къаллай кёз къарамлары болгъаны, тюрю-тюрю класслары бир бирине не кёзден къарагъанлары ангылашыныр ючюн, магъаналары бюгюннге келишмеген бир бёлек джомакъ китабны арты скремде «Эскилик» деген бёлюмге джыйылгъанды, аланы хар бирине «эски» деб кёргюзюледиле. Сёз ючюн: «Базыкъ бла джазыкъ» (эски).

Джомакълада элекге да, сынджыргъа да «Бир къалада — минг тешик» дегенча эки затха бирча айтылынганла, бири ючюн бири бузулмай, тыйыншылы бёлюмлеринде орун аладыла.

Бир талай затха да бирге къуралгъан джыйымдыкъ джомакъла бёлюмлеге джууабларыны магъаналарына кёре салынадыла. Сёз ючюн: тохун бла кегейлени юсюнден «Онеки баласы — къара къатын анасы» деген джомакъ, тохун бла кегейле бир-бирлери бла къысха байламлы болгъанлары себебли, къуру «Ташыу бла джолоучулукъ» бёлюмге киреди, къысхач бла госукну юсюнден «Абу къысхан таш кёрдюм, кюнде бишгей аш кёрдюм» деген джомакъ а, къысхач бла госук бир-бирлери бла байламсыз болгъан себебли, «Юй рысхы» бла «Ёсюмле» бёлюмледе къайтарылады.

Джомакъланы ичлеринде сан-сан бир затны юсюнден, магъаналары да уаш болуб, бир эл берген бла бир соруу джомакъ джюрюгени да тюбейди. Сёз ючюн: «Кесини териси — кесине джау» (Тюлю), «Пени териси башына джауду?» (Тюлю). Быллайла, бир-бирине тыйгъыч болмай, керекли бёлюмлеринде ётедиле.

Китабда джомакъла аллындан башлаб артына дери, юзюлмей, номерле салыныб тизиледиле.

Къарачай халкъ арт ёмюрледе бир талай ёзеннге бёлюнуб джашагъланы себебли, ёзен-ёзенни эллери, орус губернияладача, кеслери башха вариантла чыгъаргъланы да джолугъады джомакълары. Бюгюн бизни, бир ёзенде джюрюген вариантны аманнга санаб, атыб, бир ёзенде джюрюген вариантны игиге санаб алыргъа ишибиз джокъду. Ала бары да, орус джомакъланы вариантларыча, тенг эркинлик бла китабха киредиле. Алай а, хар вариантха энчи номер берилмей, эм баш вариант номер бла ётиб,

к'ялг'яанлары бир номерни т'юбюнде а, б, в, г деб харифле бла айырыладыла, к'яйсы ёзенде к'юуралг'яанлары чертиледи. Сёз ючюн, к'ычхачны юсюнден джомак'ны вариантлары:

294. Бурма бутлу бий Хасан.

К'юарачай, Дауут ёзенледе.

а) Бурма бутлу бедер Хасан.

Схауат ёзенде.

б) Бурма бутлу, бий сыфатлы.

Теберди ёзенде.

в) Бурма бутлау, бий санлы.

Джёгетей ёзенде.

г) Бурма бутлу, буруш сыртлы.

Мара ёзенде.

Арт сёзлери эки тюрлю айтылынган джомак'лада сёзню экинчи тюрлюсю джомак'г'а аз да джангы маг'ана бералмай эсе, джангыз сёз амалтын бир джомак'ны эки вариант этиб салмаз ючюн, экинчи сёз скобкалада бериледи. Сёз ючюн: ёр-тенни джомак'ында «Джолг'а дери тириле, джолг'а джетсе, тигиле» (тиреле).

Басмаг'а джарашмаг'ан талай тиерсиз джомак' китабха к'юшулмаг'анды. Аны тышында да джомак' кеси джараулу болуб, ичинде бир-эки тизгини ушаг'ыусуз болг'ан джерледе, тизгинле к'юоратылыб, орунларына кёб точка салынады. Джомак'ны ичинде, сёзле бары да ушаг'ыулу болуб, джангыз бир сёз учхаракак болг'ан джерде, ол сёз атылыб, орну башха субай сёз бла алмашдырылады.

Джомак'ланы ичлеринде к'юаран, палпуч дегенча, бус-г'ятдаг'ылаг'а иги ангылашынмаг'ан эски сёзле, джулдузчук' бла белгилениб, хар бетни аяг'ында эсгертиу бла ангылатылады.

Совет ауук'да джангы к'юуралг'ан, бизни тилге башха тил-леден кирген, нарт сёзде да джюрюген, саудан да иги ангыла-шынмаг'ан джомак'лаг'а китабны аяг'ында эсгертиуле бе-риледи.

Китабны аллында эл берген джомак'ланы к'юуралыуларыны, маг'аналарыны эмда джюрютюлюлерини юсюнден «Эл берген джомак'ла» атлы статья барады.

Джомак'ла 1943—1983 джыллада Орта Азияда, К'юарачай-Черкес автоном областда кёб адамны ауузундан джазылг'ан-дыла. Ол адамланы тизмесин ок'уучу китабны аяг'ында кёр-люкдю.

К'юарачай халк'да джюрюген эл берген джомак'ланы саны эсебсиз кёбдю. Бу китабха киргенле аны к'юуру бир кесегидиле. Джыйылмай к'ялг'ан джомак'ланы табыу, басмаг'а тюшю-рюу бизге сыйлы борчду. Ала миллетибизни бурунгу джашау турмушун кёзюбюзге тутарык'дыла, аны дуниялык'г'а ол за-маныг' кёз к'юарамын ачык'ларык'дыла, бюгюнлюкде тилини байлыг'ын ёсдюрюкдюле, джарык'лыг'ын кёлтюрюкдюле. «Кесигизни аууз чыг'армаг'ызыны джыйыг'ызы, андан юренигиз, джарашдырыг'ызы аны. Биз озг'ан заманны не к'юадар иги бил-сек, бусаг'атда чыг'ара тург'ан затларыбызны уллу маг'ана-сын ол к'юадар тынч, ол к'юадар терен эмда к'юуанчлы ангыла-рык'быз»*, — деб аны ючюн айтханды М. Горький.

Баг'алы ок'уучу, к'юарыусузг'а санаг'ан джомак'ларынг ючюн меннге айыб этме. Сау халк'ны кеси джаратылг'ан кюн-

* А. М. Горький. О литературе. Москва, 1937, 481 бет.

ден бюгюннге дери багъалатыб джюрютген аууз чыгъармасын тюзетеме деб, мен кесимча параларгъа фольклористиканы джоругъу эркинлик бермейди. «Бу керекди, бу керек тюлдю», — деб, халкъны аууз чыгъармасына кесин ие этиб, гаккыда тюк излеген окъуучугъа мен алгъынтындан белгили орус фольклорист В. И. Дальны сёзлери бла джууаб береме: «Кто дал тебе право выбирать и браковать?.. Ведь ты набираешь не цветник, а сборник»*.

Китаб джарашдырылгъан кёзюуде хайырлы кенгешлери бла болушхан алимлеге, джазычулагъа: Хубийланы Османнга, Къараланы Асиятха, Биджиланы Ханафийге, Суююнчланы Азаматха, Байчораланы Сосланнга, Лайпанланы Къазийге, Шаманланы Ибрагимге, Хубийланы Магометге джюрек разылыгъымы билдиреме.

Быллай китаб биринчи чыкъгъан себебли, кемликлери болмаз деу джокъду. Алай а, алапат болмаса да, къарачай халкъны эл берген джомакъларыны биринчи китабына тергелсе, муратым толгъаннга санарыкъма.

Китабда эслемеген джомакъын окъуучу меннге иерин тилейме.

Мени адресим: Кисловодск, Ермолова, 69, Алиеву Султану Чорнаевичу.

* В. И. Даль. Пословицы русского народа. Москва, 1957, 7 бет.

ЭЛ БЕРГЕН ДЖОМАКЪЛА

Джомакъны жанры

Эл берген джомакъ деб, бир затны неда бир ишни атларын биле-биле джашырыб, аланы баш шартларын учу тил бла къысха, таб суратлаугъа айтылады.

Эл берген джомакъны къуралгъаны эки бёлюмденди: бири — джомакъ кеси, бири да — джууабы.

Эл берген джомакъ халкъ суратлау чыгъармачылыкъны бир къауум ууакъ тюрюсюдю. Ол, аууз чыгъармаланы къалгъан жанрларындан айырылыб, кеси башха энчи джорукъ бла джюрюйдю. Таурухча, созулуб айтылмайды ол, нарт сёзча, сёлешинген сёзкю ичинде келмейди, къысха соруу халда айтылады.

Эл берген джомакъ кёбюсюне бурдургъан тил бла къуралады. Биринчи болуб аны бизни джыл санаугъа дери IV ёмюрде грек философ Аристотель эсгергенди. Ол чертгеннге кёре, «Джомакъ таб джарашхан метафораларды»*.

Джомакъда билинник зат, кеси белгиденмей, бурдургъан тилде бериледи аны халы. Керти тюрсюню, кёрюмю ташада къалыб, бир башха затха ушатылады ол. Сёз ючюн, къамишни юсюнден джомакъ: *«Бир къызым барды да, аягъын суудан алмайды»*. Былайда къамиш къыз бла тенгleshдириледи.

Эл берген джомакъ къуру да бурдургъан тил бла къуралыб да бармайды. Бир-бирде ол джомакъгъа са-

* Аристотель. Об искусстве поэзии. М., 1957, 114 бет.

лыннган затны кыйдырыусуз туура суратлаб да кыояды. Аны ючюн джюрюйдю халкыда джомакыны кесини юсюнден быллай джомакы: *«Мен айтама шартын, сен айтаса атын»*.

Джомакы талай тюрлюге юлешинеди: эл берген джомакыла, соруу джомакыла, чам джомакыла, эсеб джомакыла, хапар джомакыла.

Джомакыны айтылуу

Биреу биреуге бир джомакыны айтыб, тынгылаган адам аны билалмаса, айтхан адамкы эл неда тийре бериб, джууабын алай айтдырады. Сёз ючюн:

— Эл ашагын эмеген. Билчи, не затды?

— Бёрю болурму?

— Огъай.

— Айю болурму?

— Огъай.

— Сарыубек болурму?

— Огъай.

— Сора билмейме, кесинг айт.

— Эл берсенг — айтырма.

— Кыайсы эли берейим?

— Сюйген элинги бер.

— Учкуланны береме.

— Учкуланны да игилиги-анхылыгы — мени, аманлыгы — ташдан-таудан кери, ол да неди десенг: тирмен!

Джомакы билинмеген адам, сен берген эли алыб кыоймай, кеси сайлаб, ушатхан элин алыргы эркинди. Алай а, башдан-башха излеген элин кеси ачык дауламай, сен элени бере келиб, аны джюрегиндегин сагынынгынчы сакылайды. Сёз ючюн:

— Аллы — бургыуч, арты — кыургыуч. Не затды? Бил.

— Комбайн?

— Огъай.

— Трактор?

— Огъай.

— Сора билмейме, кесинг айт.

— Эл бер, айтайым.

— Кыайсы эли берейим?

— Бир маджал эли бермесенг, айтырыкы тюлме.

— Джазлыкыны береме.

— Джолу аманды.
— Джөгетейни береме.
— Сууу кьобады да адам элтеди.
— Ташкёпюрню береме.
— Тикди, кесинги болсун.
— Алай эсе, Хурзукну береме.
— Аллах-аллах, кьойчу джашлары, тойчу кызылары, не сёз барды! Хурзукну да игилиги-ашхылыгъы — мени, аманлыгъы — ташдан-таудан кери, ол да неди десенг: сют мешна!

Джомакъны джомакълыгъына кёре, джомакъчы джомагъына талай эл дауларгъа эркин болгъанды. Бек багъалы джомакъ а, асламысына, анга ненча эл бериллиги ичинде белгили болуб кьуралады. Сёз ючюн: *«Мингджашар ханны кызыма — минг эл бермей айтмазма»* (Тау).

Бурун Къарачайда эллени саны кьуру эки-юч болгъан заманда, эл береме деб, джомакъгъа тийрелени бергендиле. Байчораланы береме, Биджиланы береме, дегендиле. XVIII—XIX ёмюрледе Дуут, Джазлыкъ, Схауат дегенча джангы элле чыгъыб, эллени саны кёбейгенинде, тийре бергенча, уллу эллени да бериб башлагъандыла.

Джомакъ айтышхан кёзюуде бир эл къайтарылыб эки кере берилмегенди. Хар билинмеген джомакъгъа джангы эл берилгенди.

Джомакъ айтыу не тамададан, неда кёзюу санаб, джыйырманы ким алгъа айтса, андан башланнганды. Джомакъ айтырыкъ адам ким болса да, джомакъ айтырын чынг алгъа адамны юсюнден джомакъладан башлаб, ахырын ташла-таула бла бошагъанды. Айтылгъан джомакъны ким алгъа билсе, джомакъ айтыуну эркинлиги анга кёчгенди. Джомакъны къайда эки адам бир-бири бла, къайда да эки къауум адам, эки джанлы болуб, эришиб айтышхандыла. Бир-бирде уллула айтыб, сабийле тынгылагъандыла, неда устала дженгишиб, къалгъанла къарашхандыла. Ала оюнну башлардан алгъа, сау Къарачайны эллерин экиге «бёлюб», хар ким элни кесини эркинлигине джетгенден бергенди.

Джыйылгъан джерде джомакъ айтыу эллени санлары бошалгъаннга кёре тохтагъанды. Ким эллени башдан аякъ кьолгъа джыйса, ол саналгъанды хорлагъаннга. Эл, тийре кьоймай, алыб бошаб, Алииланы

Матчича, Хасанланы Аппийча, нечиксиз, бютеу Къарачайны ууучума джыйдыммы деялыкъ устала табылгъандыла.

Уллу Октябрь революцияны кючю бла джыйырманчы джыллада къарачай халкъ, тюз джерлеге чыгыб, кесини эллерины санына Элкъуш, Кичи-Балыкъ, Терезе дегенча кёб эл къошулгъанында, джомакъчылары «хакъларын» табдырыргъа эллени саны азлыкъ этмегенди. Ёзгени къой, 1927 джыл Къарачайгъа джангы шахар ишленнгенинден сора, джомакъгъа эл, тийре берген бла биргелей, шахар берген адет да чыкыгъанды. 30-чу джыллада джаш тёлюню джомакъ айтханына тынгыласанг, эл-мел кибиклени бергенлигинге, айталлыкъ тюлме, Микоян-Шахарны бермесенг, деб силдегенлени кесинг къулагъынг бла эшитирик эдинг.

Соруу, чам, эсеб, хапар джомакълагъа эл берген адет асыры джюриюменди. «Юч сёз сорайым да, алагъа тюз джууаб этала эсенг, ому-буму береме» деб, ёч салыныб айтылгъанды. Ёчге тюшген адам къайда атын, къайда кызын, къайда юйон бергенди.

Джомакъны джюриютюлюю

Адам улуну дунягъа кёз къарамы ёсе келгеннге кёре, XVIII ёмюрден башлаб, кёзбау затланы эмда учутахса тил бла чыкыгъан джомакъланы биринчи магъаналары тюбелек тайышады, ала, джараусуз болуб, чотдан чыгъадыла. К. Маркс бла Ф. Энгельс, халкъны джараулу чыгъармасына уллу багъа берген бла биргелей, керексиз затха ийнаннгандан чыкыгъан джараусуз чыгъармаларын къабыл кёрмегендиле. Халкъда керексиз адетлени танытхан «магъанасыз затла халкъгъа джайылмазгъа керекдиле»*, — дегендиле ала. Былай бла эл берген джомакъла бурдургъан атха, учу сёзге джюриюулери тохтатыб, адамны ангын, эсин, сезимин ёсдюрюге, кёзюн ачыугъа буруладаыла.

Джомакъ джангы магъана алгъандан сора, аны айтыу джоругъу да тюрленнгенди. Тыйыншлы заманында, тыйыншлы джеринде кимде да эркин джюриютюлгенди ол.

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Об искусстве. М., 1976, т. II, 566 бет.

Джылны джаз, джай, кюз дегенча иш къаты кёзюлеринде джомакъ айтыргъа джарамагъанды. Сабий айтама десе да, уллула эркинлик бермегендиле. Эл ишге чыгъыб, джаз сабан сюрген, къой къозлагъан кёзюуде, артыкъсыз да муслиманча байрам кюнледе, джомакъ айтхан ырысха тергелгенди. Къарангы ангылаугъа кёре, ишни юсюнде джомакъ айтсанг, сабан къаран къалыргъа, мал чарпыргъа, къош джарсыргъа боллукъ болгъанды.

Джомакъ айтышыу сабанла орулуб, биченле джыйылыб, мал баугъа джарашхандан сора, къач башында башланганды.

Джомакъ айтыргъа эм таб заманнга кюн къоргъазиннге тюшген бла кыш чилле чыкъгъанны арасын сайлагъандыла. Кече болмаса, кюндюз джомакъны атын да сагъынмагъандыла. Кюндюз джомакъ айтхан кёнчексиз къалады деб, уллу чарлагъандыла анга къартла. Кече да, ушхууур тыннгынчы, гузаба болмагъандыла, айтыуну уллусу ушхууурдан сора келгенди. Кеслери да отджагъада джыйылыб айтыргъа ёч болгъандыла.

Джомакъ айтыу малчы къошлада, ыстым тойлада, тюрлю-тюрлю кёз ачхан ингирликледе джюрюгенди.

Джомакъ, бютюн да бек соруу джомакъ, адамны пахмусун сынауда эм баш амалланы бири болгъанды. Таякъ къарнашны, джангы джууукъну, джангы хоншуну, джол нёгерни аны бла тенглик, шохлукъ джюрютюрден алгъа тюрлю-тюрлю соруула бла дуниядан, джашаудан, ишден ангыламакълыгъын сюзгендиле. Соруулагъа джууаб эталгъанына-къалгъанына кёре адамны адамлыгъына багъа бичгендиле. Джаратсала, нёгерге къошхандыла, таб, джууукълукъгъа тартхандыла.

Джомакъны туугъаны

Эл берген джомакъланы чынг алгъы бурун дунягъа чыгъыб башлагъанлары тахса сакълауну, учу тил бла сёлешиуню юсю блады. Ала табигъатны болумун суратлауда, заранлы джанууарланы атларындан ырыслауда, къазауатда джау джаугъа тюбюн-ташасын бермеуде, юй джашауну эски адетлеринде джюрюгендиле.

Бурун меджисуу заманда джахил халкъ табигъатны хар затына къынгыр кѣзден къарагъанды. Аны хар тюрлениуюн, бузулууун: къар джаугъанны, буз ургъанны, кѣк чартлагъанны, Ай, Кюн тутулгъанны, джел къобханны, ким болса да бир иеси болуб, адамгъа джаулукъ этиб ие тургъанча кѣргенди. Кѣзге кѣрюннген агъачны, ташны, сууну, кѣкню адамдан таша аллах берген бирер кючлери, бютеу джаныуарланы да кеслерине кѣре бирер энчи тиллери барды, айтханынгы ала да сенича ангылайдыла деб, алай келгенди ол замангы адамны кѣлюне. Заралдан, чырмаудан къоркъуб, ол заманны адамы ичги сѣзюн, джюрегинде бичимин да баямларгъа излемегенди. Бир иш бла джолгъа тебресе да, соргъаннга туурасын айтмагъанды. Айтханымы эшитиб, сѣзлерин этгеннге кѣрмесинле, джаулаб, дерт тутмасынла, ёчюгюб, малымы чарпытмасынла деб, зараилы джаныуарланы атларын айтыргъа да ырыслагъанды. Къоркъуусузлукъгъа, аланы тюз атларындан джанлаб, кеслери ангыламазча, бурдургъан атла атагъанды. Сѣз ючюн: бѣрюге — джанлы, ёрекъулакъ къызылкѣз; айюге — уллутабан, табанын джалаучу, мухар; сюлеусюннге — амантиш, сараякъ, киштиксокъмакъ; борсукъгъа — чочхакъуйрукъ, пыкъ-пыкъ; кирпиче — ийнели, чыгъанакътюк; тюлкюге — хыйлачы, тауукъчу, узункъуйрукъ; агъазгъа — акътѣш; джумушакъ тюлкюге — къызылджаякъ; тонгузгъа — джамчыкъулакъ, баштѣбен д. а. к.

Атлары айтылмаучуладан бир джаныуарны атын юйдегиде джашдан-къушдан биреу, эсгермей, сѣз арасында айтыб джиберсе, къартла: «Сен, хайырсѣлемез, эслеб сѣлеше билмеймисе, ауузунг къурусун дегеем, дагъыда джазыкъса ансы», — деб чарлаб къыджырагъандыла, сагъынылгъан джерден аллах кери этсин, ушхууур артында айтылсын аты, башы отда былай кюйсюн», — деб, отха чѣб атхандыла. Хатагъа сагъайтабыз деб къоркъуб, джыртхыч джаныуарланы аякъ ызларын кѣрген джерлеринде бурунгу адамла къолларында юй хайыуанланы атларын айтыргъа да суймегендиле. Керти атларын джашырыб, ийнеке — чух-чух, иллезий, къойгъа — аллезин, атха — тюше, эшекге — узункъулакъ дегендиле.

Джаныуарланы бурунгу бурдургъан атлары тилден тюбелек къурумай, бюгюн да халкъны ауузунда

сакъланадыла. Аланы биразын биз эски халкъ джомакълада табабыз. Сёз ючюн: *«Сыртда айланган къызылкёз»* (Бёрю), *«Таш арада — акътёш кючюк»* (Агъаз); *«Уллу кголда — уллутабан»* (Айю). Юй хайыуанланы бурдургъан эрке атлары да джомакълада алкъын тумаланмагъандыла. Юлгюге ийнек бла къойну джомакъларын келтирейик: *«Эртден кетер иллезий, ингир келир иллезий, акъ халыдан джибек иер иллезий»*; *«Эртден кетиб, ингир келген аллезин, кёк джибекден тюйме тюйген аллезин»*.

Учу тил, бурун миллетле бир-бирине чабыб, бир-биринден мал сюрген, адам урлагъан заманда тахсаны сакъларгъа артыкъ да бек джарагъанды. Мынга шагъатлыкъгъа Татаркъанны джырын алайыкъ. Къызылбекле Къарачайдан малны, адамны да сюрюб бара, Схауат сууну бойнунда кече ай джарыкъда солургъа тохтайдыла. Ызларындан сюре барыб, Татаркъан кече ортада къаядан юслерине къарайды. Сюрюлюб баргъан эмчек анасы, аны ёлюрюне кюркюб, анга къызылбеклени кёблуклерин чачы бла сездиргенди. Татаркъан да анга джыйыныны асламлыгъын сакъалы бла билдиргенди.

Андан да сейирди эссиз эркиши бла эсли тиширыуну юслеринден *«Андызда — дуппукъ балта, отджагъада — къара билеу»* деген джомакъны къуралгъан хапары. Халкъда айтыугъа кёре, эртде-эртде Къарачайны тамадасы Кърымшаухалланы Ислам, джашы да биргесине, бир иш бла Къарачайны чегинден чыгъыб, кетиб баргъанлай, Кърым ханны аскерлерини кёолуна тюшгенди. Аскерчиле муну да, джашын да элтиб, гёзеннге ургъандыла. Хан эрлей ёлтюрюрге буюргъанды аланы. Кърымшаухал улу, ёзге амалы кюруб, ёлтюрюрге чыгъаргъан аскерчилеге, сау къойсала, мал берирге джюкленнгенди. Аскерчиле да анга: *«Кесинги бошларгъа болмайбыз, келтиртир затынгы джашынга айт, джашынгы он кюн болджал бла иейик»*, — дегендиле. Кърымшаухал улу аланы алларында джашына: *«Бар, андызда дуппукъ балтаны ал да, отджагъада къара билеуге тут, аны бла ур да, юйню ара багъанасын тюбю бла ийдир, алайдан чыкъгъан 100 мюйюзлю, 200 да тумакъ къойну сюр да бу юч мыртазакъгъа келтир»*, — дегенди.

Джаш, Къарачайгъа не келалгъанын келиб, джууукъгъа-тенгнге хапарларын гузаба джомакълагъан-

ды. Бютеу Къарачайгъа къуугъун болуб, акъыллашыргъа Кърымшаухаллагъа кёб адам джыйылгъанды. Не ары-бери аудурсала да, къалгъанла тюзеталмай, учу тил бла айтылгъанны ташасын Кърымшаухал улуну келини ачханды. Кърымшаухал улу «андызда дуппукъ балта» деб — джашына, «отджагъада къара билеу» деб — келинине, «юйню ара багъанасы» деб — кесине, «100 мюйюзлю къой» деб — 100 атлы аскерге, «200 тумакъ къой» деб да — 200 джаяу аскерге айтханды. Аны магъанасы — джашы келини бла тийишиб, 300 адамдан аскер къураб, Кърым ханны гёзенинден Кърымшаухал улуну сау-саламат къутхарыргъа керек болгъандыла.

Андан кем чыртда тюлдю *«Бардым чакъыра, турду келирге, келди да келмеди, келмесе уа, келлик эди»* деген джомакъны хапарыны къуджурлугъу. Халкъда айтыугъа кёре, бурун джашчыгъы сюрюу къыйырындан урланыб кетген бир къарачайлы, аны излей барыб, Малкъарда къонакъбайгъа тюшгенди. Кечесинде ол къонакъбайдан аланы къатларында бир къабарты бийде бир башсыз джашчыкъ джумушчу болуб тургъанын эшитгенди. Эртденбласында уа, кеси бийни арбазына басаргъа къоркъуб, джашчыкъны джашырын бир кёралсам деб, къонакъбайны къатынын аны чакъырта ийгенди.

Къатын сымарлай барыб, бий юйюнде джокъ сагъатда джашчыкъны тургъузуб тебретгенди бери. Амма не келсин, ала арбаздан чыкыгъынчы, бий арбазгъа киреди да, джашчыкъ къатын бла келмезча болады да къалады. Къатын, кеси юйюне къайта келиб, къонагъыны юсюне хошкелдиге кёб адам джыйылгъанын эслейди да, анга джол ызын башсыз ангылатыр ючюн, «Мен бардым чакъыра, джашчыкъ да турду келирге, бий келди да, джашчыкъ келмеди, бий келмесе уа, джашчыкъ келлик эди» деригин бурдурб, къысхасы бла былай айтады: *Бардым чакъыра, турду келирге, келди да — келмеди, келмесе уа, келлик эди»*. Чакъыргъан бла чакъырылгъанны юсюнден бу джомакъ ол замандан бери джорюйдю.

Къарачайлыла кеслерини юй джашауларында да тил тутаргъа, ат джашырыргъа, джукъну башсыз айтыргъа ёч болгъандыла. Бютюн да бек келин адам, кёб затны атларын айтыргъа къайынларындан уялгъанды. Ол алагъа, кесини амалыча, бирер ушагъан

ат атаб сёлешгенди. Быллай затладан да кёб чыгъанды джомакъ. Мынга бегимге халкъда айтыу келтирейик.

Бурун бир тийреден бир тийреге эрге кетгъи бир кызыны келини андан хапар алыргъа ызында баргъанды. Отоуда, къайын кызычыгъы къатында таймагъан себебли, андан керекли хапарын алалма, энтда кирирге деб, кысха джерде ата юйюне кетгенди. Аны дженгил аякълы болурун билмей, кызыны къайын юйю, къонакълыкъ этиб, хантдан отоугъа юлюйгенди, алай а къатынчыкъны джокълугъу белгил болгъанында, тепси ызына къайтханды. Къатынчык джангыдан бери келиб, ачыкъ сёлеширге биягъи кызычыкъдан амал табмагъанында: «Мени джокълдыламы къайынларынг?» — деб башсыз-тюбсюз уутил бла соргъанды. Кызы да анга: «Сени джокълмал да кесдиле», — деб, бойнун кюлу бла тартыкёрюзгенди. Биягъы къатынчыкъ: «Меннге юлюш не келтирген эдиле?» — деб, ауузун сёлешдирме, кюлу бла тюб излегенди. Кызы да анга джууабх: «Эки ёреле, бир чёреле, тёрт дыбыртдыу, бир май», дегенди. Ала кюйну эки джаягъына, кюйрукъ учсуна, тёрт аягъына, тилине айтылгъандыла. Бу джомакъ бюгюн да унутулмай джюрюйдю.

Къарачайлыла, ашда-сууда эркишини кюш джухтханын тириликге санасала да, тиширыуну хыуун сайлагъандыла. Кюлу-аягъы бош болуб, келашарыкъ эте тебрегинчи, къайын анала, отоугъа ха кеслери кюллары бла ийиб, келинни мухарлыгъы хызеулюгюн сынагъандыла. Быллай затны юсю бичыкългъан да бир джомакъ айтайыкъ. Халкъда айтыла келгеннге кёре, бурун бир келинни къайын кызы отоугъа хант элтиб, ызына уллу юйге тепси тюб алыб къайтханында, юйде тыш адамланы эслеб, сию барына да ачыкъламай, келинни ашагъан затларын анасына бурдуруб таракъллагъанды: «Ашыкълсын, тешиклисин, кёкге батханын, джерге джатханын» деб. Ала кюйну ашыкъллигине, джан сюегине, джатына, иегилерине айтыладыла.

Джомакъланы экинчи кюралыб башлагъанлар адамны эсин, сезимин, ангысын ёсдюрю ючюнди. Бурун биринчи кюралгъан джомакъла, баш болукёзбау затланы, джаныуарланы юслеринден эдиесе, артда чыкългъанла уа юй рысхыны, иш кереклен

дагъыда, анга ушаш, адам кече-кюн хайырландыргъан затланы хакъындандыла.

Джашаууна керек болгъаннга кёре, къарачайлы, эл берген джомакъладан сора да, къайда соруу джомакъ, къайда эсеб джомакъ джарашдыра да къоша, ала бла джаш тёлюню юрете келгенди. Сабий «*Не зат къайдан чыкканды?*», «*Не зат неден этиледи?*», «*Не зат неге ушайды?*» деген соруулагъа джууаб эшите, кёзге кёрюннген, къолгъа илиннген затланы тыш шартларын, ич ишленмекликлерин азбар билирге тыр-машханды.

Эсеб да бек керекли болгъанды малчы халкъгъа. Хар таулу юй рысхысын, къош байлыгъын заран тюшюрмей тутаргъа суйгенди. Анча-мынча малгъа ненча сюрюучю, неллай бир бичен керекди, джылкъыны ненча аджир юлюшге бёлюрге, къыркъыллыкъ къойланы ненча сюрюуге айыыргъа, ортакъгъа берилген тууарланы къалай юлеширге керекди деген къайгъыла аууз тергеуню кёб тюрлюсюн туудургъандыла. Таб тергеулени артлары эсеб джомакъгъа бурулгъанды. Ючджыйырма ёгюзню 9 баугъа парасыз джый, 40 гебенни 7 мал нёгерге тенг юлеш деб, — ма быллайла болгъандыла бурун къарачайлыны джашау туудургъан эсеб джомакълары.

Сабийликден джаш тёлюге бу тукъум билим алдырыу бюгюннгю окъууну бир ышанын тутханды.

Джомакъ къураугъа къарт-джаш да, эркиши-тиширыу да къатышханды. Джырдача, хапардача, таурухдача, джомакъ джарашдырыуда, джомакъ айтыуда да айырылыб устала-чемерле чыккыгъандыла. Алайладан бюгюннге атлары унутулмай сакъланнганла экеулендиле: бири — XVIII ёмюрге джашагъан Алийланы Матчи, экинчиси — XIX ёмюрге джашагъан Хасанланы Аппий.

Заманын юйде кёб ашыргъан себебли, сабийлени джомакъгъа юретиуде эркишиден тиширыуну кыйыны кёбдю деб, алимле алай бегитедиле. Кертиси да алай болур, нек десенг, бюгюн да джомакъланы аслам билген къарт къатынладыла.

Джомакъны тематикасы

Эл берген джомакъны тематикасы сыйымсыз кенгди. Кёзге илиннген, къолгъа тутулгъан зат болуб, джомакъы болмагъан табигъатны бир заты джокъ-

чады. Халкъ, адамны кесинден башлаб, джаны болган затлада къуртха-къумурсхагъа дери, джаны болмагъан затлада да кёкден-джерден тебреб, чёбгесаламгъа дери, хар бир затха, гитче-уллу демей, джомакъ къурагъанды.

Урунган халкъ бурун къала-пеладан бери келген кесини узакъ джашау джолунда къайсы затланы кёб джюрютгени, неге бек эс бёлгени джомакъладан белгилиди. «Джомакъланы магъаналары, — дейди белгили алим Къараланы Асият, — таулуну мюлкю, джашауу, урунууу бла байламлыды». Юй рысхыны юсюнден джомакъла асламдыла. Аны алай болуруна да не сёз барды?! Адам хар кюнде къолуна алган юй керегин, юй сауутун, кече-кюн кийген юс кийимин, кече тюбуне салган орнун кесини чыгъармасына эркин салгъанды. Сёз ючюн: «*Къуйругъу узун къара тауукъ*» (Арауун.); «*Башына кюн тие, ичине къар джауа*» (Айран джыккыр); «*Къолу-аягъы джокъ — кёлек кие*» (Джастыкъ); «*Тёртеу ёрге тура, экеу кенгеш къура*» (Орундукъ).

Ашарыкъны-ичерикни юсюнден айтылган джомакъла да джетишимдиле. Джашаууну узагъына халкъ къаллай аш-суу чыгъара, эте, джюрюте келген эсе да, аны ызы джомакълада джабылмагъанды. Бюгюн биз бурун къарачай халкъ къарачай ёзенде арпа битдириб, энчи мюлк бла джашагъан такъыр заманлада джюрюген пилеуден, бегенеден, билямукъдан, кюл гырджындан башлаб, бусагъатхы принч бастагъа, шекер халыуагъа, будай къалачха, акъ ётмекге дери барын джомакъда табабыз. Сёз ючюн: «*Къайнамаз бла чайнамаз*» (Бегене.); «*Къум тюбюнде — къуба ёгюз*» (От гырджын.); «*Кёпчеги джокъ, кегейи джокъ, базарда чарх сатыла*» (Къалач.)

Дунияны юсюнден джомакъла да уллу орун аладыла китабда. Адамны аягъы тийген бармакъ ташладан башлаб, башы булутлагъа тирелген мийик таулагъа дери, къара суу чыкыгъан гитче кёзлеучюкледен кёз джетмеген уллу тенгизлеге дери, ууакъ джулдузладан уллу Айгъа, Кюннге дери — бары эсге алыннгандыла. Сёз ючюн: «*Минг-минг эл бермей айтмаз-ма, мингджашар ханны кзызыма*» (Тау.); «*Аты — къара, кеси — кёк*» (Къара суу); «*Къуюлууу къалмагъан, къуюла турса, толмагъан*» (Тенгиз); «*Ууучум-бла бир шекер, сау дунягъа джетер*» (Ай.) «Бир ал-

тын джюзюгюм барды да, сау дунияны джарытады» (Кюн.)

Техника бла иш кереклени юслеринден да мелхумсуз тюлдю джомакъ. Мигидаудан — сеялкагъа, сабан агъачдан — къаладжюкге, агъач айрыдан — темир сенекге, ындыр агъачдан — молотилкагъа, узгъадан — суу тирменнге дери — бары да халкъны джомагъында сынджырча тизилгендиле. Сёз ючюн: «Тюбю бир, башы эки, башындагъы эчкиники» (Агъач айры); «Агъач санлы, темир тишли» (Темир сенек).

Адамны кесини эмда джашаууну юсюнден джомакъла да тул-тубандыла. Тырнагъыны учундан башлаб, башда чачха дери джомакъгъа киредиле. Аланы кёбюсю да башны, къолланы юслериндендиле. Сёз ючюн: «Бир тёбеде — джети тешик» (Баш); «Эки статуатым, он атым» (Къолла).

Джашауну тутуругъу иш болгъаны себебли, урунган халкъ кесини джомакъларында аны да унутмагъанды. Бери кирмеген не малчылыкъ, не джерчилик, не балчылыкъ, не уучулукъ къалмагъанды. Сёз ючюн: «Экеу бирден шок ата» (Ийнек саугъан); «Тюзде ат чабды да, аякъ ызы къалбы» (Тракторну баразасы).

Сабан битимледен да, бачха битимледен да джомакълада эсгерилмеген сынгар бири джокъду. Арпамы дейсе, будаймы дейсе, принчми дейсе, гардошму дейсе, — бары да сагъынылады. Алай а бурун къарачайлыла арпа бла кёб кюрешгенлери себебли, арпадан маджал джокъланган, эшта, болмаз. Сёз ючюн: «Мижегели мийик тау» (Арпа антау); «Джюз кишини бир белибауу» (Арпа кюлте).

Бурун, Къарачайны кесини ичинде межам ишлеучюле болмагъан заманда, бичимли юйле этилмегендиле. Хар ким кесини къарыууна кёре, кесини кючю бла джарылмагъан тегерек агъачладан бир тёнгертке юй сюеб киргенди. Аны ортасында багъана урулуб, багъананы юсю бла юйню узунуна аркъау салынганды, аркъаугъа да джырмычны тыяргъа арабла къаблангандыла. Эшикни тюбюн бегитирге да бир узун таш босагъагъа аудурулгъанды, бир сыйдам таш да отджагъада тыбыргъа орнатылгъанды. Юйню ичинде бир къабыргъасына хапчюк джыяргъа джыйгъыч, бир къабыргъасына да сауут джыяргъа агъач тапха къурулгъанды. Юйню юсюнден халкъ джомакъла бу затла бла толу байланыбдыла. Сёз ючюн: «Бир келиним

барды да, ёмюрю олтургзанны билмейди» (Багъана); «Аналары ёлюб джата, балалары басыб джата» (Аркъау бла арабла); «Акка юйге кирмейди, амма эшикге чыкзмайды» (Босагъа бла тыбыр таш) д. а. к. Джатма, къашбакъ, бау дегенча мал межамла, хамам, джахтана, тауукъ орун дегенча, юй тегерегиндеги джалгъан межамла айтылыр керекли къалмайдыла, артыкъ да бек юй аллы арбаз, къош аллы, стауат тегереги кюзгю болуб сюеледиле. Сюйсенг, юйню арбазыны эшик кзылычыны, чардакъгъа миниучю узун бачхычны, сюйсенг, къошну аллында ат тагъыучу ил-кични, эт тагъыучу быкъыны, къой кесиучю ташны, огъай десенг, бау аллында бокълауучну, кийиз къаранчханы джомакъларын окъурукъса.

От бла джарыкъны юсюнден джомакъла эски къарачай юйню къаллай оджакъы болгъанындан оджакъгъа къаллай сынджыр тагъылгъанындан, юй не зат бла джылытылгъанындан, не зат бла джарытылгъанындан бизни толу хапарлы этедиле. «Сырт юсюнде — акъ бийче» (Оджакъ); «Тау артында — джилтинли кзулакъ» (От кзуууш); «Хатасызгъа тиймеген, хаталыны иймеген» (Дюгер); «Бир терекде — джюз тешик» (Агъач сынджыр); «Мындан атдым Махаргъа, бурундугъу шахаргъа» (Джонгурчха) деген джомакъланы окъусанг, оджакъны чыбыкъдан эшилиб, тытыр бла акъланнганына, билек агъач бла отну ортасында сабий олтурурча бир кзуууш джарашдырылгъанына, оджакъгъа сынджырны чий агъачдан ууадых этилиб тагъылгъанына, отну кёбюсюне агъачдан этилгенине, джилтинле от тюшюрмез ючюн, оджакъгъа джилтин тыйыучу салыннганына тамам тикирал боласа.

Бурун, Къарачайда патеген лампала джюрюмеген заманлада бир кёзюуде къарачайлыла агъачдан бир тёнгекни оджакъ джанына сюеб, башында чыракъ джонгурчхаланы джандыргъандыла. Ол зат бу джомакъдан танылады: «Тау башында джулдуз джана (Чырахтан). Бир кёзюуде да балаууз чыракъгъа айлангандыла. Ма бегими: «Бир мюйюшде олтурур, юйню саулай толтурур» (Балаууз чыракъ). Тура-туруб джау чыракъгъа кечедиле. Бу джомакъ аны билдиреди: «Ёретинлей кюню кетген, тегереклей джаныб кетген» (Джау чыракъ). Заман ёте, джашау тюрлене келгенича, XIX ёмюрге юйню джарытыуну джоллары да тюр-

ленедиле. Чырахтанны, балаууз чыракъны, джау чыракъны орунларына къалай, джез, мияла лампа-ла джайыладыла, шыбла чыракъ чыгъады. Ма шагъатлыкъгъа къара: «Тёгереги сары ай, хар ким анга кзарай» (Лампа); «Акъ кзапталлы, ай башлы» (Къалай лампа); «Бууун-бууун бууулуб, ичине зем-зем суу кзуюлуб» (Мияла лампа); «Кёмюрю-джалыны болмаз, джанарындан кзалмаз» (Шыбла чыракъ).

Малчылыкъ бла келген къарачай халкъ кесини аллында эркететиб ёсдюрген юй хайыуанларын бю-тюн да багъалатыб салгъанды джомакъгъа. Мызанг къозу, джюмел улакъ, камсык тай, мангырамаз къочхар, азмаан теке, сауулгъан ийнек, ат, къадыр, эшек — бири да ычхынмагъанды джомакъсыз.

Халкъны джомакъларында окъуу керекле, сабий оюнчакъла, кёгетле, джаныуарла, къанатлыла — бары бирча орунлудула. Илмуну, билимни, джарыкъ-лыкъны хакъындан да барды бираз джомакъ.

Джомакъны азлыгъы джер хазнала бла тау ма-гъаданладады.

Джомакъны магъанасы

«Джомакъ, — дейди айтылгъан орус фольклорист М. А. Рыбникова, — айырыб бир затны алыб, аны къайдан чыкъгъанын, неге джарагъанын, джашауда диалектикасын белгилейди»*.

Бурун ал кзуралгъан классыз джамагъатны зама-нында эл берген джомакъла, ташха-агъачха, джерге-суугъа этилген болмаса, класс айрылыкъ бла не аз да байламлы болмагъандыла.

Бурун классыз джамагъатны орнуна артда класс-лы джамагъат кзуралгъанында, джомакъла, кеслер-ни магъаналарына кёре, эки джанлы болуб тебреген-диле. Бийлик этген къауумла кеслерича — бир тюрюл. бийлик чекген къауумла да бир тюрюл — хар ким кесине джараулу, бир-бирине къаршчы джомакъла туу-дургъандыла. Аланы хар бири кесини джюрегине туюрелген затны кесини джомакъларында сын ташча орнатханды. Бу затны юсюнден Плехановну марксчы кёртюзюмю фольклористикагъа бек магъаналыды. Ол:

* М. А. Рыбникова. Загадки. М., 1932, 22 бет.

«Хар джамагъатлы классны кесини энчи поэзиясы барды, ол аны ичине кесине керекли магъананы салады», — дегенди*.

Къысхача айтсакъ, класслы джамагъатда, аууз чыгъармаланы къалгъан тюрлюлерица, эл берген джомакъланы да класс магъаналары болгъанды. Ала джегилгенле бла джегилмегенлени, хакълары ашалгъанла бла хакъ ашагъанланы, зорлукъ джетдиргенле бла зорлукъ кёлтюргенлени бир-бирлерине не кёзден къарагъанларын, бир-бирин не бетден кёргенлерин кёрюзедиле. Анга шагъатлыкъ бу джомакъла этедиле: «*Базыкъ бла джазыкъ*» (Бай бла джарлы); «*Эл ичинде бёрю бла тюлкю*» (Бий бла бийче); «*Кечеси — бёрю, кюндюзю — ит*» (Джалчы).

Башха аууз чыгъармалача, эл берген джомакъланы да баш болуб къурагъан урунган халкъ кесиди. Аууз чыгъармаланы халкъныкына А. М. Горький да санайды кесини джазгъанларында, аланы къуралыуларында класс бетлиликни да эсге ала**. Урунган къара халкъны аууз чыгъармасын, культурасын В. И. Ленин адам джегиучюлени культурасындан эсе онглугъа, башха кёргенди, джамагъатны ёсюмюн алгъа бардырыуда уллу кючге тергегенди.

Дунияны къыйынлыгъын чекген, ишни ауурлугъун кёлтюрген ишчи халкъ кеси болгъан себебли, табигъатда аны джашауу бла байланмагъан зат джокъду. Тёгерекни къуршалагъан табигъатны хар бир заты муну джомакъларында кесине аны ючюн орун табханды. Джомакълада халкъны дуниядан, джашаудан къаллай ангыламакълыкы болгъаны эсленеди. Ленинни айтыуу бла «халкъны кёб ёмюрлюк чыгъармалары аны тюрлю-тюрлю ауукълада дуниялыкыгъа кёз къарамын суратлайдыла»***.

Джомакъны къуралыуу

Эл берген джомакъланы къуралыулары башха аууз чыгъармаладан эсе нарт сёзлеге, айтыулагъа бек джууукъду. Бир къауум джерледе аланы нарт сёзле-

*Г. В. Плеханов. Искусство и литература. М., 1948, 483 бет.

** В. Е. Гусев. Марксизм и русская фольклористика, М., 1961, 108 бет.

*** В. Д. Бонч-Бруевич. В. И. Ленин об устном народном творчестве. Советская этнография. 1954. № 4. 120 бет.

ден, айтыуладан кѣуру ауазынгы чыкѣгѣаны айырады. Сѣз ючюн: *«Кел-кел — десенг, келмейдиле, келме десенг, келедиле»* (Эринле).

Джомакъ кѣбюсюне затны кесин утуруламай, аны башха джаны бла билдириб, метафора бла кѣуралады. Сѣз ючюн: *«Кѣолсуз-аякѣсыз эшик ачар»* (Джел).

Джомакълада тенгleshдириуле бек кѣбдюле: ёре зат тау бла, кѣаты зат таш бла, акъ зат кѣар бла, татлы зат бал бла, джумушакъ зат мамукъ бла, ариу-субай зат кѣыз бла, д. а. к. Билинир затны тенгleshген затха не узунлугѣу, не мийиклиги, не сыфаты дегенча бир-эки баш заты ушайды. Джанлы джансыз бла, джансыз да джанлы бла, уллу гитче бла, гитче да уллу бла тенгleshдирилиб келеди. Бир кѣарасанг, тырнакѣны кѣарасыча бир бурху зат аллынгда мазаллы тау болуб сюелир, бир кѣарасанг, кѣк-джер бармакъ ташча бир адаргы тюрсюн алыр, бир эслерсе джансыз затха джан кириб, бир эслерсе джанлы затны джаны кетиб, бир кѣрюрсе Айны бир уууч шекер болуб, бир кѣрюрсе суу бѣрекни Ай болуб, бир тюртюлюрсе Кюнню бир кѣашыкъ сары джау болгѣанына, бир джолугѣурса кѣолгѣа салынган алтын джюзюкню Кюн болуб тийгенине, кѣайда ашарыкъ зат таш болуб чыгѣар, кѣайда таш ашарыкъ затха бурулур, бир-бирде адамны кѣолу бла этилген бир иш табигѣатны тюрлениуюча айтылыр, бир-бирде табигѣатны тюрлениую адамны ишича кѣрюнюр.

Тенгleshдириую кѣуру кѣарачай-малкѣар джомакълада джюрюген да бир сейир тюрлюсю барды. Билинник зат неге айтыла эсе, джомакъ айтхан адам аны кесилендириб, кесини атындан бир олум барды да, бир бум барды да, деб, аллын алай башлайды да, артдан а билинник затны шартларын ачыкѣлайды. Сѣз ючюн: *«Бир ирким барды да, баугѣа урдум да, кѣуйругѣу кѣалды* (Кертме); *«Бир атым барды да, бойнун бурмай, суу ичмейди»* (Кѣумгѣан).

Биринчи джомакъда кертме кесини татымлылыгѣы, добарлыгѣы бла согѣумгѣа асыралгѣан атауул иркге тенгleshдириледи да, артдан а аны ауузгѣа ашалгѣаны иркни баугѣа урулгѣанына ушатылады. Экинчи джомакъда уа кѣумгѣан кесини тынгысызлыгѣы бла атха тенгleshдириледи да, анга суу кѣуюлгѣаны кесича башха белгиленеди.

Тенглешдирилиулени кёбюсю кызыны аты бла байланыбдыла. Джомакълада кыыз кирмеген тюрсюн джокъду. Ол темирден ийне болуб да кийим тигеди, чегетде терек болуб да сюеледи, оджакъда тютюн болуб да созулады, бачхада нартюх болуб да кыын салады, кёгет болуб да терекден салынады, бабуш болуб да джюзеди, урчукъ болуб да бурулады, кюзгю болуб да къаратады, саба болуб джюн да чагъады, тауукъ болуб, къанат да къагъады, кёкде джанкылыч болуб да джашнайды, тюзде алтын тауукъ болуб да джылтырайды. Сёз ючюн: *«Бир кызым барды да, халкыны кийиндиреди да кеси кыымжалай кзалады»* (Ийне); *«Бир кызым барды да, джыл сайын чачы тюшеди»* (Терек); *«Бир кызым барды да, башы кёкге джетеди»* (Тютюн); *«Бир кызым барды да, джылына джети чепкен киеди»* (Нартюх); *«Бир кызым барды да, мынчакъларын кёлтюралмайды»* (Джюзюм терек) д. а. к.

Джомакълада джашырылгъан зат, джукъ бла тенглешдирилмей, аны кесини тыш къараamy суратланыб къалгъаны да болады. Сёз ючюн: *«Аллы бургзуч, арты кзургзуч»* (Сют мешна).

Билинник затны шартлары джомакъда не къадар терен суратлансала, неда аны тенглешдириу неллай бир кенгден тутулунса, аны не болгъанын билиу да аллай бир кыйын тиеди. Биреу джомакъны айтхан сагъатда биреу да, аны джууабын табар ючюн, талай заманны терен сагъышха киреди, акъылын кенгнге чачады, эсин кёб затха кетереди, джюрегин минг тюрлю затха байлайды. Джердеги затны—кёкде, кёкдеги затны да сууда излейди. *«Таудан кызыл итни ёлюгю келир»* деген джомакъны шибижи болгъанын табар ючюн, адамгъа неллай бир сагъыш керекди. Муну билгинчи, кёб затны эсге тюшюресе, олму болур, буму болур деб, кёб чайкъласа, армау боласа. Къошдан айран куюлуб келиучю кызыл боялгъан гыбыт, уучула ёлтюрюб келтириучю къасбар тюлкю, сюрюуде таш тийиб ёлген кызыл эчкини мыллыгы — бары кёзюнге кёрюнуб ётедиле. Аны кирик, *«Бир кызым барды да, чачы кёкге джетеди»* деген джомакъны уа не болгъанын бир излеб кёрюгюз. Чынг алгъы бурун муну субай терекге ушатабыз, экинчи арбазда быкыгъа келишдиресе, ючюнчю — бау къатында мийик бичен тишде тохтайса. Алай а, джомакъны иеси

аланы ючюсюн да истемесе, сен дагыда аладан да узунуракъ бир субай зат излейсе. Ол а, оджакъдан чыгъыб булутлагъа таянган тютюн болады. Баш джюлюген джюлгючню джомагында тенгleshдириу да адамны шашдырлыкъды: «*Ай тайчыкъгъа минейим, кёб джылкыны сюрейим*». Былайда джити джюлгючню шуу-шуу деб баргъаны камсык тайны чынгагъанына, джюлгючню аллында тюклени юрюлюб баргъанлары да джылкыны къууулгъанына бек кенгден ушатылады.

Эски халкъ джомакълада джашырылгъан зат адам ат бла алмашдырылыб къуралгъаны да тюбейди. Сёз ючюн: «*О Пачахан-Пачахан, ауузун кёкге ачахан*» (Оджакъ); «*Узункъуйрукъ Даусхан — къазандагъын таусхан*» (Агъач чолпу).

Джомакълада билинник затны орнуна аны бир шартындан къуралгъан бир сёз ат болуб да келеди. Сёз ючюн: «*О мингеллек-мингеллек, мингеллекни кызыма, минг эл бермей айтмазма*» (Ашлыкъ гён).

Джомакъ айтхан адам ким болса да бирсу бла бетлешиб сөлешгени да болады джомакъда. Сёз ючюн: «*Биченликде кючлю къатын, билчи аны тюз атын*» (Зыка).

Джомакъ айтхан адам, айырыб бир адамгъа къарамай, халкъгъа бютеу айланнганы да болады. Сёз ючюн: «*Акъ къалада — муккур къатын, ким биледи аны тюз атын?*» (Суу агъач).

Эки затны бир-бири бла сөлешдириб да къуралады джомакъ. Аланы сёзлери диалогла болуб келедиле. Сёз ючюн:

— Къынгыр-мынгыр, къайры бараса?

— Муккур-чуккур, нек сораса? (Сынджыр бла тютюн)

Джомакъ билинник затны кесин бир кыйынлыкъгъа тюшюрюб да сөлешдиреди. Сёз ючюн: «*Меннге чабды, мени къабды, эшигими джабды*» (От бла кычхач).

Джомакъда билинник зат кёлтюрюлюб, чёкдюрюлюб да айтылады. Сёз ючюн: «*Атдан — мийик, итден — алаша*» (Ат джер); «*Таудан — мийик, хансдан — алаша*» (Тау джол).

Затны кючюн, джарауун деменгили ангылатыр ючюн, джомакъда суратлау эсебсиз уллуланыб да ке-

леди. Сёз ючюн: «Дунияны бачхычы, кёклени ачхычы» (Илму).

Адамны бегирек сагъайтыр ючюн, джомакъда бир айтым эки кере къайтарылыб, хауаны тюрлениую, неда башха бир иш тамаша-къуугъун халгъа келтириледи. Сёз ючюн: «Тау тартыла, тау тартыла» (Кёк джашинагъан); «Малла юрке, малла юрке» (Буз джаугъан).

Къарагъан кёзге кертиге ушамагъанча кёрюнуб, магъанасы кёзбау халда ташатын келген джомакъла да джолугъадыла. Сёз ючюн: *Кёзюм кзысылса — кёреме, кёзюм ачылса — кёрмейме* (Тюш).

Джомакъланы бир-бирде къуру атдан къуралыб къалгъанлары да болады. Сёз ючюн: «Бобхакъ, чыракъ, чычхакъ» (Аууз, кёз, бурун).

Джазма литературада назмуча, ауузда джюрюген ны затны шартын кючлендиреди, адамгъа аяусуз ётдюреди. Сёз ючюн: «Чайналама-чайналама — эзилмейме, тартылама-тартылама — юзюлмейме» (Ауузлукъ).

Эл берген джомакъла аууз поэзиягъа киредиле. Ала, бири къалмагъанча, назму халда къураладыла. Сёз ючюн: «Башы—таракъ, кзуйругъу—оракъ» (Гугурукку); «Тышы—къая, ичи—зая» (Гаккы).

Джазма литературада назмуча, ауузда джюрюген эл берген джомакъла назму джорукъгъа толусу бла сыйынмайдыла. Алада не тизгинлени уллулукълары-гитчеликлери, не ачыкъ тауушланы санлары, неда сёзню басымлы эмда басымсыз кесеклери къуру да бирча сакъланмайдыла. Ала асламысына ёлчесиз назму болуб келедиле. Сёз ючюн:

«Минг атлы —

Минг атлыны къырыб кетди бир атлы»

(Чач бла джолгюч)

Джазма литературада назмулача, рифмалары болмагъан джерледе да джомакъла ритмала бла къураладыла. Сёз ючюн:

Къазандан къара,
Къардан акъ,
Оракъдан муккур,
Окъдан тюз.

(Чакъынджик).

Къарачай тилде малла, хансла, кёгетле дегенча бютеу атха джомакъ хазна аталмайды. Ёгюз, балдыр-

гъан, алма дегенча хар бир затны кеси башына энчи джомагъы болады.

Талай затха бирге къуралгъан джыйымдыкъ джомакъла асыры кёб болмайдыла. Бар кесегинде да къуру 2—3 затдан кёбге тюртюлмейсе. Сёз ючюн: *«Абу кзысхан таш кёрдюм, кюнде бишген аш кёрдюм»* (Къычхач, гесук).

Эл берген джомакъланы уста къуралмакълыкълары къарачай халкъны акъылыны теренлигин, пахмусуну тюрсюзлюгюн, сынчылыгъыны чексизлигин, ангысыны кенглигин, эсини онглулугъун, сезимини уллулугъун, илхамыны озгъунлугъун кёргозедиле.

Джомакъны суратланыу

Къарачай халкъны эл берген джомакълары суратлау джаны бла тамам сейир-тамашадыла. Аланы тиллери, башха аууз чыгъармаланы тиллерича, кесгинди, табды, сыйдамды. Ненча омакъ, ненча кыйдырма сёз кёребиз биз алада. Затны шартын суратларгъа миллетни кемсиз чемерлиги бу джомакъладан белгилиди: *«Чалман толу акъ кёзу»* (Тишле); *«Къая артында — буруш терек»* (Чач эшме); *«Сабан тюзде — сыргъалы тауукъ»* (Зынтхы).

Эс бёлюннюк затны шартын, болумун уста суратлау бла бегирек кёлтюртюр ючюн, джомакълада эпите кёб хайырландырылады. Ма ала быллайладыла: «къара чегет», «терен къол», «бела ат», «сары бийче», «къуба ёгюз», «пелям алаша», «сары мая», «дары аш», д. а. к.

Джомакъны башха аууз чыгъармала бла байламлылыгъы

Эл берген джомакъ байланыш болмагъан аууз чыгъармаланы джангыз бир тюрлюсю джокъду. Нарт сёзледе да бар ала, халкъ джырлада да джорюй эски хапарлада да тюбей, таурухлада да джолугъа.

Хапарлагъа, таурухлагъа къарасанг, алада халкъ кесини джомакъларын бурун неге джарата келгени кюзгюдеча ачыкъ кёрюнеди. Къайда эркиши тиширыу-ну, къайда тиширыу эркишини ала бла эсин-ангысын

тинтеди, къайда биреу кесини пахмусу бла табылмаз рысхыны табады, алынмаз юлюшню алады.

Бир эски къарачай таурухда айтылгъаннга кёре, эртде-эртде бир эсли киши, къатыныны акъылын не бла сынаргъа билмей, анга амалгъа эки таб соруу табады. Бири — *Юйге рысхы ким келтиреди?* Экинчиси — *Юйге келбет ким салады?* Къатын аланы бири эркишиге, бири да тиширыугъа айтылгъанын ангылаб, эрине тюз джууаб къайтаралмагъанды. Киши уа: «Да, сора, акъылынгы джетген джери ол эсе, мен сени бла башыма джашау эталлыкъ тюлме, суйген джеринге бар» деб, къатынны кыстаб ийгенди.

Таурухланы биринде кюёулукню сынаргъа бир къыз быллай юч сорууну береде: *«Дунияда эм семиз не затды?»*, *«Дунияда эм джюрок не затды?»*, *«Дунияда эм ариу не затды?»* Кюеулук аланы бири — Джер, бири — джюрек, бири — джюрек суйген деб, джууаб таба биледи. Тамам сейири джомакъны Ёрюзмек деген таурухдады. Мында амалчы Ёрюзмек, уугъа баргъан джеринде эмегенлени къолларына тюшеди да, кеси бир джомакъ къураб, кесини башын аджалдан къалдырады.

Джомакъны тюрлениую

Заманны хар джангы ёмюрю кесине кёре джангы джомакъла джаратады. Дунияда заман ёте келгенича, бир къауум эртдегили джомакъ да, атылыб къалмай, бир ауукъдан бир ауукъгъа бурунгу турмушу бла кёчеди. Аны юсюнден Ф. Энгельс «хар бир ауукъ, аланы джукъларын тюрлендирмей, кесине кючлерге боллукъду»* дегенди. Сёз ючюн: *«Ичине от джыйычу, джауну аллын тыйычу»* (Хазыр). Бу джомакъ бир ёмюрден бир ёмюрге кёчген сагъатда тыш къарамын тюрлендирмегенди. Кеси аллына джангы ёмюрге джарарча болуб къалгъанды. Бурун Къарачайда къолдан этилген чакъма шкоклары заманларында хазырла шкок отну джанда хазырлай джюрютюрге джарашдырылгъандыла. Артда, джангы ёмюрге, техниканы ёсюмю алгъа уруб, чакъма шкокла унутул-

* Г. Фридлендер. К. Маркс и Ф. Энгельс и вопросы литературы. М., 1968, 500 бет.

гъанларында уа, кийимни джасагъандан сора, хазыр-
лагъа башха иш къалмагъанды.

Бир ёмюрден бир ёмюрге кёче туруб, бир къауум
джомакъ кесини темасын да тюрлендиреди. Сёз ючюн:
бурун XVII ёмюрге къарачай халкъ башха мюрзеу
битмеген ташлы ёзенде къуру арпа сюрюб кюрешген-
ди. Халкъ орулгъан арпасын басыб бюртюгюн алыр-
гъа хар элде бир дегенча ындыр орун болгъанды,
ындырда да узун сыйдам терекден этилген ындыр
агъач башы элге кёрюне сюелгенди. Алай бла заманын-
да кимге да белгили болгъанды аны аты. Белгилили-
гине кёре, джомакъ да къуралгъанды анга «Эл ичин-
де — белгили», — деб.

XVIII ёмюрню экинчи джарымында Къарачайгъа
ислам дин киргенинде, кесини белгилилиги бла меж-
гит ындыр агъачны хорлаб, аны джомагъын да, бир
сёзюн тюрлендирмей, тургъаныча кесине сыйырады.
Экиджюз джылны ындыр агъачха, джюз бла джарым
джылны да межгитге айтылыб тургъанлыкъгъа, бю-
гюнлюкде ол джомакъ экисине да келишмейди. Бюгюн
«Эл ичинде — белгили» десенг, не клубха, не школгъа
ангылашынады.

Эртде заманны джомагъы эндиги заманнга келиш-
мей, магъанасы экили ангылашынганы да болады.
Сёз ючюн: «Джай эсинге тюшмеген, къыш юсюнгден
тюшмеген» деген джомакъ бурун Къарачайда палтон
джюрюмеген заманда тоннга къуралгъанды. Энди тог-
ну джюрюую азгъа айланыб, аны орнун палтон кючле-
генинде уа, ол джомакъ экисини къайсына баргъанын
ангылагъан къыйынды. Анычады «Джаны джокъ —
кеси джюрюй» деген джомакъ да. Эртдерекледе, къа-
рачай башха мешна кёрмеген заманда, ол поездге ай-
тылгъанды. Бусагъатда уа мешнаны джюз тюрлюсю
барды. Аланы къайсысына айтыргъа боллукъду муну?

Джомакъны бусагъатхы халы

Бусагъатда джомакъ айтыргъа алгъынча айыры-
лыб белгили заман джокъду. Джомакъ айтыуда ырыс-
ха тергелген кёзюме эртде унутулгъандыла, аланы
ышанлары къартланы эслеринде сакълансала да,
джаш тёлю анга къулакъ тикмейди. Сюйсенг, кече
айт, сюйсенг, кюндюз айт, сюйсенг, джай, сюйсенг,
къыш айт — бирине да джокъду тыйгъыч.

Эл берген джомакъ уллу адамланы ортасында энди асыры джюрюмейди. Ол уллуладан сабийлеге кёчюб бошагъанды. Бардыла анда-мында эски элледен къартла, артыкъсыз да къарт къатынла, аз-аз джомакъ айтхан. Ала да бир-бирлерине айтмайдыла, сабийлеге айтадыла. Ала, кеслерини бурунгу адетлерича, энтда кеслерини джомакълары бла сабийлени сезимли, ангылы этер джанындан кюрешедиле.

Школлада, детплощадкалада, башха сабий учреждениеледе джомакъ эскиленмей къызыуда джюрюйдю. Сабийле, къайда уллуладан эшитгенлерин, къайда да кеслери къураб айтадыла. Тенгчикле бир-бири юйюнде джыйылыб айтышханлары, къурашдыргъанлары да болады. Аланы къарыусузлары, кёб джашамай, къысха унутуладыла. Маджаллары уа халкъ ауузуна тюшедиле, аууз чыгъармагъа буруладыла.

Дунияда бизни тегерегибизни къуршаллагъан затладан сабийлени хапарлы этиуде джомакъ бюгюн да аууз чыгъармаланы ичинде кенг орун алады.

Белгили орус фольклорист В. В. Митрофанова бегитгенге кёре, эндиги джашауда джюрюулери тохтагъан затланы джомакълары да унутула-унутула тас боладыла, аланы орунларына джашау джангы туудургъан затлагъа къуралады джомакъ. Бир заманда джомакъ ёгюз арбагъа, чанагъа, кёбузгъа этилген эсе, бусагъатда самолетха, трамвайгъа, автобусха, радиогъа, телевизоргъа, спутникге, дагъыда аныча джангы чыкъгъан техникагъа къуралады.

Джомакъланы джазыучула, поэтле, журналистле, устазла да джарашдырадыла. Бу затха кёб къыйын кёошханла: Виджиланы Асхат, Боташланы Абидат, Алийланы Солтан, Сюйюнчланы Азамат, Хубийланы Магомет, Ёзденланы Хамзат, Джаубаланы Хусей, Байрамкъулланы Фатима, Аджиланы Зухра, Сылпагъарланы Кулина дагъыда башхаладыла. Ала къурашдыргъан литература джомакъладан, сабийлени ауузларында бегиб, эски халкъ чыгъармача джюрюгенле да аз тюлдюле.

АДАМ. ДЖАШАУ. ЁЛЮМ.

Адам

1. Эртденбла тёртаякъланыб джюрюйдю,
Кюнортада экаякъланыб джюрюйдю,
Ингирде уа ючаякъланыб джюрюйдю.

(Адам: сабий, уллу, къарт.)

2. Бууунумда джез тюймем,—
Джерге тюшсе, табылмаз.

(Джан.)

3. Иеси — мен,
Джюрютген — эл.

(Адам ат.)

4. Къакъ — дедим, къамиш — дедим,
Кюнбахарда кюмюш — дедим,
Не бездирген келтирир,
Не базарда табылыр.

(Ат атагъан.)

5. Магъриф бла Машрифни ортасында
Бир зат люу-люу этеди,
Сынгар бир сагъатха
Сау дуниягъа джетеди.

(Джюрек.)

6. Аз джетди деб киши ёпкелемеген.
(Акзыл.)
7. Багъасына багъа джетмеген,
Ёмюрюнде сыйы кетмеген.
(Акзыл.)
8. Бир затым барды да,
Не юлешеме да,
Халкъгъа тенг джетдиралмайма.
(Акзыл.)
9. Андызда — дуппукъ балта,
Отджагъада — къара билеу.
(Эссиз эр бла эсли кзатын.)
10. От джанында — иги хыршы,
Эшик артында — аман балта.
(Акзылсыз эр бла акзыллы кзатын.)
11. Отджагъада — хымил киштик.
(Алма.)
12. Сен аман болсанг —
Бушуудан толгъан,
Сен иги болсанг —
Къууанчлы болгъан.
(Ана.)
13. Кюбюр ичинде — кюбюрчек,
Аны ичинде — тюйюмчек.
(Бууаз кзатын.)
14. Шыб-шыб этер,
Шыбдада къонар,
Биба бий башлы,
Алтын чачлы.
(Келин.)

15. Барлы юйде — джылтыраукъ,
Джарлы юйде — къалтыраукъ.

(Къыз.)

16. Бир эчким барды да:
Хар ким анга къарайды,
Хар ким аны марайды.

(Къыз.)

17. Кийиз къабда — алтынлы шкок.

(Къыз.)

18. Келмей да болмаз,
Кетмей да къалмаз.

(Къонакъ.)

19. Юй тюрюнде — агъач сибиртги.

(Сабий.)

20. Къырыкъда — къычырыкъ.

(Бешикте сабий.).

21. Эки тулукъ азыгъы,
Бир да сыйдам къазыгъы,
Къычырады, сарнайды,
Тегерегин къармайды.

(Бешикте сабий.)

22. Чыкъыр-чыкъыр чыкъырдаукъ,
Аны ичинде — макъырдаукъ.
Эки тулукъ азыгъы,
Ортасында — сюек къазыгъы.

(Бешик, сабий, эмчекле, сыппа.)

23. Уллулугъу — харбыз чакълы,
Сыйыннганы — джер чакълы.

(Адам баш.)

24. Бир сенекни юсюнде
Эки басха турады,

Эки басханы юсюнде
Тёгерек харбыз барды.
Ол харбызны аллында
Гырылдаучусу барды,
Аны тюз башчыгында
Эки терезе барды.
Тюз аланы башында
Эки тенг чегетчик барды,
Аладан ёргерекде
Бир сыйдам тала турады,
Талачыкъны баш джаны
Къара чегет уллуду,
Дженгил-дженгил къырмасанг,
Ёсуб къынгыр боллукъду.

*(Адам, кголла, баш, аууз, кёзле,
кзашла, мангылай, чач.)*

25. Чынг тюбюнде — чыккачыкъ,
Аны башында — эл ашагъан эмеген,
Аны башында — эки муш-муш токълу,
Аны башында — эки джаннган джулдуз,
Аны башында — эки къара къундуз,
Аны башында — деппан талачыкъ,
Аны башында — къалын биченлик...

*(Сакзал, аууз, бурун, кёзле,
кзашла, мангылай, чач.)*

26. Эки терезеси,
Эки тешиги,
Эки эшиги.

(Баш.)

- а) Бир тёбеде — джети тешик.
б) Бир къалада — беш тешик.

27. Тёбе-тёбе тёбе тау:
Тёбе тауну артында
Эки къара къундуз бар,
Эки къундузну къатында
Эки джарыкъ джулдуз бар.

(Баш, кзашла, кёзле.)

28. Керсенг — тулукъ,
Джыйсанг — оймакъ.
(Къарын.)
29. «Ачыл» — десенг, ачыла,
«Джабыл» — десенг, джабыла. ✓
(Аууз.)
30. Эм тюрюнде — аймуш,
Аны башында — муш-муш,
Аны башында — эки джаннган джулдуз,
Аны башында — эки къобан къундуз.
(Аууз, бурун, кёзле, кташла.)
- а) Гап-гап, муш-муш,
Эки джаннган джулдуз,
Эки къара къундуз.
31. Бобхакъ, чыракъ, чычхакъ
(Аууз, кёз, бурун.)
32. Къаудан ичинде — шаудан.
(Кёз.)
33. Эки къарнаш бир джолну
Эки джанында джашайдыла,
Ёмюрлери къараб
Бир-бирлерин кёрмейдиле.
(Кёзле.)
34. Эти — этине, тюрю — тюрюне,
Кеси джюрюйдю — кеси эркинлигине.
(Кёзле.)
35. Тёгереги — бусакъ терек,
Ортасы — терен кёзлеу.
(Кёзле бла кирпикле.)
36. Экеулен къарайды,
Экеулен тынгылайды,
Биреулен айтады.
(Кёзле, кзулакъла, аууз.)

37. Бир төбеде — эки чолпан,
Араларында — бир толпан.
(Кёзле бла бурун.)
38. Айланган — эки атым,
Эслетген — эки затым.
(Аякзла бла кёзле.)
39. Төрт кърнаш даулашадыла,
Экиси айтадыла:
— Хар заманда биз ишлейбиз.
Башха экиси уа айтадыла:
— Сиз бизсиз эки да атлаялмайсыз.
(Къолла бла аякзла.)
40. Эки анада — он бала,
Барына да бир ат атала.
(Къолла бла бармакзла.)
- а) Эки тауда — эки тала,
Эки талада — он бала.
41. Эки стауатым,
Он атым.
(Къолла, бармакзла.)
42. Бир терекде — эки бутакъ,
Эки бутакъда — бешишер бутакъ.
(Билекле, бармакзла.)
43. Бир терекде — беш бутакъ,
Беш бутакъда — беш чапракъ.
(Бармакзла, тырнакзла.)
44. Беш кърнаш барды да,
Бир-бирине ушамайдыла.
(Бармакзла, тырнакзла.)
45. Узун-узун, узапа,
Узапада — насапа,

Насапада — беш бутакъ, Къарачай ёзен.
Беш бутакъда — беш чапракъ,

(Билек, кѳол, бармакъла, тыр-
накъла.)

а) Узун-узун, узама,
Узамада — джезама, Схауат ёзен.
Джезамада — беш бутакъ,
Беш бутакъда — беш чапракъ.

б) Узун-узун узлама,
Узламада — сызлама, Дууут ёзен.
Сызламада — беш бутакъ,
Беш бутакъда — беш чапракъ.

в) Джуз-джуз джузаппа,
Джузаппада — къызаппа, Мара ёзен.
Къызаппада — беш бутакъ, Теберди
Беш бутакъда — беш чапракъ. ёзен.

г) О назапа-назапа,
Назапада — беш бутакъ,
Беш бутакъда — беш чапракъ.

46. Не къабама, не къабама —
Тишим бла къабалмайма.

(Кѳолаяз.)

47. Тау башында — къара агъач.

(Чач.)

48. «Тѳгюл», — дейме, — тѳгюлед,
«Джыйыл», — дейме, — джыйылад,
«Сыйын», — дейме, — сыйынад,
«Тыйыл», — дейме, — тыйылад.

(Тиширыу чач.)

49. Къая артында — буруш терек.

(Чач эшме).

50. Къара чегетде — акъ терек.

(Чал тѳюк.)

51. Къарангы бауда — акъ къозула.

(Тишле.)

а) Чалман толу акъ къозу.

б) Дуркъу толу акъ къозу.

52. Отуз киши тирмен тарта,
Джангыз киши баугъа ата.

(Тишле бла тил.)

53. Къарангы бауда — тели кючюк.

(Тил.)

а) Къарангы юйде — къанлы балта.

54. Суусуз кёлде — суулу макъа,
Джылтырайды алтын окъа.

(Тил.)

55. Бир къаяда — эки бал гыбыт.

(Эмчекле.)

56. Экеу салына,
Биреу джалына.

(Эмчекле бла сабий.)

57. «Тийигиз», — десенг, — тиймейдиле,
«Тиймегиз», — десенг, — тиедиле.

(Эринле.)

а) «Кел-кел», — дегенг, — келмейдиле,
«Келме», — десенг, — келедиле.

58. Эртденбла эртде турдум,
Кёк улакъны джерге урдум.

(Бурун кир.)

59. Бир балам барды да,
Къайры атаргъа табмайма.

(Тюкюрюк.)

60. Чегет ичинде кышхыр төгюлген.

(Габу.)

61. Бардым чактыра,
Турду келирге,
Келди да келмеди,
Келмесе уа келлик эди.

(Чакзырыучу бла чакзырыл-
ган.)

62. Көзюме кыараб турады да,
Айтханымы эшитмейди.

(Карт.)

63. Бир тенгим барды да:
Не джатмайды, не кыобмайды.

(Карт.)

64. Кыулагы бар — эшитмейди, ✓
Ауuzu бар — селешмейди.

(Сурат.)

65. Кыарайма да — кёреме,
Кюрешеме да — туталмайма.

(Кюзгюде сурат.)

Джашау

66. Кёзюнг кыараб тоймагъан.
Кёлюнг кыаныб кыоймагъан,
Хар джаннга бир кере берилген,
Кетсе — кыайтыб келмеген.

(Джашау.)

67. Узакъладан кыызарады,
Мийикледен узалады,
Кеси кыумач джурунду,
Магъанасы уллуду.

(Байракъ.)

68. Сабыр туюбу — сары алтын,
Ким билмейди аны атын.

Халкъла суйген терекди,
Дуниягъа бек керекди.

(Рахатлыкъ.)

69. Сыртдан кыппа тёнгерер.

(Джыламукъ.)

70. Ала тауну суу тарай.

(Тер.)

71. Балтадан ауур,
Балдан татлы,
Бауурдан къаты,
Базарда сатылмагъан,
Къолда тутулмагъан.

(Джукъу.)

72. Кёзюм кысылса — кёреме,
Кёзюм ачылса — кёрмейме.

(Тюш.)

73. Не къолу джокъ,
Не аягъы джокъ,
Дунияны юсюнде
Джетмеген джери джокъ.

(Сёз.)

74. Темирден ауур,
Бычакъдан джити.

(Сёз.)

75. Узун джолну кысха этер.

(Хапар.)

76. Къыйналмайын къууандырыр,
Ишлемейин саугъаландырыр.

(Сюйюмчю.)

77. Балсыз-джаусуз болмагъан,
Киши ауузуна салмагъан.

(Балхам.)

78. Къара тулукъ — этден толу.

(Бармакзлыкъ.)

79. Джар ауузда — джары къабчыкъ.

(Джула.)

80. Сют анасы,
Айран атасы,
Бышлакъ баласы.

(Ингирчек.)

81. Бир къолда турмаз,
Санаудан тоймаз.

(Ачха.)

82. Ауругъан джокъ,
Елген джокъ,
Къара кърал топ-толу.

(Базар.)

83. Хурджунумда — кюбюрчек,
Мюлкюм саулай сыйыныр.

(Бочха.)

84. Чыммакъ-акъ тегерек —
Адамгъа бек керек.

(Кюмюш сом.)

ЁЛЮМ

85. Аны суйген да джокъду,
Андан къутулгъан да джокъду.

(Елюм.)

86. Бир келечим барды да,
Чакъыргъанын элтмей къоймайды.

(Аджал.)

87. Тюйюлмеген-эшилмеген,
Бир кийилсе — тешилмеген.

(Кебин.)

а) Түйме-илгик салынмагъан,
Юсюнге тюшсе — алынмагъан.

88. Кюбюр юсюнде — кюмюш къала.

(Кешене.)

89. Гугурук кычырады —
Эл сагъаймайды.

(Кзабырла.)

90. Джол юсюнде — киритли кюбюр. Къарачай ёзен.

(Кзабыр.)

а) Сыртда — сыртлы кюбюр. Схауат ёзен.

91. Сюйюб кирмезсе,
Кирсенг — чыкъмазса.

(Кзабыр.)

92. Бир атым барды да,
Анга миннген юйге къайтмайды.

(Сал агзач.)

93. Киритсиз кюбюрге — тилсиз къарауул.

(Сын таш.)

УРУНУУ

Иш-кѣуллукъ

94. Махарда отун томурула,
Джонгурчхасы бери тѹше. Къарачай ёзен.
(Баш джюлюген.)
- а) Сыртда отун томурула,
Джонгурчхасы тюзге тѹше. Схауат ёзен.
- б) Шамда-Шахда отун томурула,
Джонгурчхасы юйюбюзге келе. Къарачай ёзен.
95. Биреу «хах» эте,
Тийре «харх» эте. (Кюеу томрауну джаргзан.)
96. Халкъ ауузун ача,
Биреу берекет чача. (Шапа.)
97. Уллу тюзде къар джауар.
(Элек бла ун элеген.)
- а) Гитче юйчюкде къар джауар.
- б) Гитче тейри къар джауар.

98. Бир джамчым барды да:
Аны суймеген да джокъду,
Аны тешмеген да джокъду.
(Къуллукъ.)
99. Къолунда болмагъан да джокъду,
Къолунда къалгъан да джокъду.
(Тюкенчи.)

Малчылыкъ

100. Къолу джокъ,
Аягъы джокъ,
Чынгар да тутар.
(Аркъан.)
101. Бир чалкъым барды да,
Джаз бла къачда чалады.
(Къой кзыпты.)
102. Экеу бирден шок атар.
(Ийнек саугъан.)
103. Тёртеу салына,
Биреу джалына.
(Ийнек саугъан.)
104. Кёпюр тюбю — кёмеуол.
(Къой саугъан.)
105. Эртден кетер,
Ингир келир.
(Сюрюучю.)
106. Сыртда сууукъ сюрюучю,
Ингири юйге кириучю.
(Сюрюучюню таягъы.)
107. Бир итим барды да,
Ол къабхан джерге тюк чыкъмайды.
(Тамгъа.)

108. Ауузумда — джангыз тишим —
Аякъдан алгъан — ишим.

(Хыджи.)

Джерчилик

109. Биринчиси къуяды,
Экинчиси джутады,
Ючюнчюсю чыгъады,
Тёртюнчюсю джыяды.

(Джангур, джер, кырдык, адам.)

110. Чалкъы ызда — къызылкёз теке.

(Акъсакъал.)

111. Бычакъ алмай, балта алмай,
Тёп-тёгерек юй ишледим.

(Гапна.)

112. Чегет къырылды да, тау болду.

(Гебен.)

113. Бир къызым барды да,
Эшмелерин атмай ёлмейди.

(Гебен.)

114. Бир къызым барды да,
Эшмелери бла джюк кёлтюреди.

(Гебен, гырмык ташла.)

115. Джыйын къырылыб джата,
Сыртлары кюннге къата.

(Дюрюле.)

116. Минг къарнашны — бир белибауу.

(Кюлте бла бауу.)

117. Къыш — бауда, джаз — сабанда.

(Мешхут.)

118. Кёк байталгъа минеме,
Акъ джылкъыны сюреме.
(Оракъ бла сабан оргъан.)
119. Хос-хос хосталай,
Хосталайда — мысталай.
(Силос.)
120. Тюзде ат чабды да,
Аякъ ызы къалды.
(Тракторну барзасы.)
121. Къула тюзде — кюлаякъ.
(Бачха къаранчха.)
122. Бир атсам — он алама,
Он атсам — минг алама.
(Урлукъ.)
123. Не керилеме, не керилеме,
Чегетни саулай къыралмайма.
(Чалкъычы.)

Балчылыкъ

124. Минг къарнашны — бир юйю.
(Бал четен.)
125. Минг юйге — бир къарауул.
(Балчы.)
126. Къарангы юйде къумач согъула.
(Балаууз.)
127. Отха салсанг,
Суу бола;
Суугъа салсанг,
Къуу бола.
(Балаууз.)

128. Бир къаяда — минг тешик,
Тешиги сайын бир уя.
(Къаууз.)

129. Къала шорбатда — къараууз джелим.
(Татий.)

Уучулукъ

130. Таудагъын тауда къоймагъан,
Къырдагъын къырда къоймагъан.
(Уучу.)

131. Биреу атар,
Биреу джутар,
Джутхан ёлюр,
Атхан кюлюр.
(Бёрю от.)

132. Къууса — джетмез,
Джетсе — джибермез.
(Къапхан.)

- а) Палапан аякълы,
Къуш тырнакълы,
Къачханны къуумаз,
Тутханын иймез.

133. Атдым сюрюучюсюн,
Урдум эчкисин,
Сууда балыкъны,
Кёкде къундузну,
Отуз кишини,
Он бёрюню.
(От ашатхан.)

134. Юйде киши джыймагъан,
Тауда киши тыймагъан.
(Тагъайла.)

135. Джайылыб джерге джатама,
Юсюме киргени тутама.

(Тузакъ.)

Чабакъ тутуу

136. Суугъа кириб бугъама,
Къонакъ алыб чыгъама.

(Кзармакъ.)

137. Бир эшиги,
Минг тешиги.

(Чабакъ ау.)

138. Бир сюзгючде—минг джюзгюч.

(Чабакъ ауда чабакъла.)

139. Къолунда — къуругъу,
Белинде — тулугъу,
Суу джагъада олтурур,
Суудан тулукъ толтурур.

(Чабакъчы.)

АШАРЫКЪ-ИЧЕРИК

Ашау-ичиу

140. Экеулен таудан келе,
Бешеулен аллына келе.
(Ашагъан.)
141. Терен къолгъа таш атдым.
(Ауузгъа кзабхан.)

Аш-хант

142. Айланмаса бишмеген,
Бишсе — ауузунгдан тюшмеген.
(Айландыргъан.*)
143. Джуммагъы джумлайгъа джетген.
(Ачитхы.)
144. Къызгъан ташха къар джауа.
(Аламижда.)

* Айландыргъан — къой уууз.

145. Ашыкълысы,
Тешиклиси,
Кёкге батханы,
Джерге джатханы,
Къуйрукъ джабханы.
*(Ашыкъилик, жансюек, джа-
якъ, къабыргъа, къуйрукъ.)*
146. Тогъуз ашдан — бир аш,
Тогъуз элге — толу аш.
(Ашыра джырна.)
147. Бир юйдеги ишлеген,
Этилмеген-бишмеген.
(Бал.)
148. Таудан-тюзден джыйылама,
Минг тешикге къуюлама,
Мени чайкъаб ашайдыла,
Мени махтаб джашайдыла.
(Бал.)
149. Къайнамаз бла чайнамаз.
(Бегене.)
150. Чара ичинде — джарты ай.
(Бёрек.)
151. Къайнай-къайнай буз болур.
(Бузлама.)
152. Эки бишген бир аш —
Биле эсенг, айт, джаш.
(Бышлакъ биширген.)
153. Ары джаны — акъ къая,
Бери джаны — акъ къая,
Ортасында — сары мая.
(Гаккы.)

154. «Боркъ» — демейин бишмеген,
«Доб» — демейин тюшмеген.
(Гаккы.)
155. Джаны бар — къаны джокъ.
(Гаккы.)
156. Къангасыз-чюйсюз бёчком бар.
(Гаккы.)
157. Къуб-къуб джаратды,
Бир шышагъа эки суу джаратды.
(Гаккы.)
158. Къанатлы туугъан сайын
Бёчке джарылады.
(Гаккы.)
159. Тышы къая — ичи зая.
(Гаккы.)
160. Акъ суу бла сары суу
Бир бёчкеде къатышмайдыла.
(Гаккыны агъы бла сарысы.)
161. Акъ къалада — сары бийче.
(Гаккыны сарысы.)
162. Бир къуба ёгюзюм барды да,
Кёлтюрмесенг кёобмайды.
(Гырджын.)
163. Акъ джелимден юзюлген,
Акъ ташлада эзилген.
(Будай гырджын.)
164. Отджагъада — хымил киштик.
(Арпа гырджын.)

165. Биз-биз биз эдик,
Бирер ариу къыз эдик,
Кюн турушха тизилдик, Къарачай ёзен.
Кёзюу-кёзюу эзилдик.

(Малчы гырджынла.)

- а) Бурун-бурун биз эдик,
Бурун биз да къыз эдик, Мара ёзен.
Бир тахтагъа тизилдик,
Бирем-бирем эзилдик.

166. Къум тубюнде — къуба ёгюз. Къарачай ёзен.

(От гырджын.)

- а) Къум тубюнде — гылла ёгюз. Схауат ёзен.

167. Башы — таш,
Тюбю — таш,
Ортасында — бишген аш.

(Таба гырджын.)

168. Башы — темир,
Тюбю — темир,
Ортасындагъын сен кемир.

(Таба гырджын.)

169. Бир ёгюзюм барды да,
Кюл тёшелмей, джатмайды.

(Таба гырджын.)

170. Бир ёгюзюм барды да,
Тюбю кюрелмей, джатмайды.

(Таба гырджын.)

171. Эки къара къая,
Ортасында — толгъан ай.

(Таба гырджын.)

172. Акъ терекни ашы — татлы.

(Джиллик.)

173. Джылымдыкъ кёлде — джылы
мынчакъла.
(Джырна.)
174. Тез бишер — ёз тутмаз.
(Как.)
175. Кёлчеги джокъ,
Кегейи джокъ,
Базарда чарх сатыла.
(Къалач.)
176. Джылай-джылай бишеме,
Эл ауузуна тюшеме.
(Къатлама.)
177. Эки ёреле,
Бир чёреде,
Тёрт дыбыртдыу,
Бир май.
(Джаякъла,
къуйрукъ ючю, аякъла, тил.)
178. Бёрю тутханы,
Кырдык джутханы,
Джерге джатханы,
Къырау къакъгъаны.
(Къуйрукъ ючю, тил, тёш,
шеши.)
179. Тёгереклей джашагъан,
Кенг джайылыб ашалгъан.
(Къуймакъ.)
180. Ауузу джокъ,
Къолу джокъ,
Аякъ толу сют ичер.
(Къурмач бюртюк.)
181. Бочха ичинде — къочхарла.
(Къурмач.)

182. Минг кѡюм барды да,
Мингиси да кѡчхар.
(Кѡурмач.)
183. Джаудан этилген джаусуз аш.
(Кѡуурдакѡ.)
184. Кѡара кѡлде — кѡара бабушла.
(Кѡуурма.)
185. Басылмагѡан-бишмеген —
Тамагѡынгдан тѡшмеген.
(Кѡуут.)
186. Кѡарт анамы кѡараууз уну:
Не как болмаз,
Не гырджын болмаз.
(Кѡуут.)
187. Бир аркѡаным барды да:
Кѡыйыры джокѡ,
Учу джокѡ,
Кѡарыуу джокѡ,
Кѡюкѡ джокѡ.
(Мѡрезе.)
188. О сюземе-сюземе —
Сюземеден — эземе.
(Сюзме.)
189. Кеси татыусуз бола,
Хантха татыу сала.
(Тагран.)
190. Джукѡарама-джатама,
Кѡызарама-кѡатама.
(Тишмек.)
191. Бир затым барды да:
Аны да ашамайдыла,
Ансыз да ашамайдыла.
(Туз.)

192. Сууда тууар,
Суудан кьоркьар.
(Хырс туз.)
193. Бир ёгюзюм барды да,
Аны сойгъанны тюшю керти болады.
(Тузлу гютдю.)
194. Этилмейин болмагъан,
Ашаб киши тоймагъан.
(Тыммыл.)
195. Къайнамай бишген сары аш,
Ашагъаннга дары аш.
(Ууууз.)
196. Бабушларым исси суудан чыкьмайдыла.
(Халпама.)
197. Толгъан ай кёлге тюшдю да,
Къайтыб чыкьды.
(Халпама.)
198. Къазанлада асылама,
Саханлада басылама.
(Халыуа.)
199. Чоюнлада бишеме,
Саханлагъа тюшеме,
Балдан-джаудан толама,
Сыйлы сыйла болама.
(Халыуа.)
200. Кёпюр тюбю — кёмеуюл.
(Хантус.)
201. Минг кьоюм суугъа кетди,
Асхакъ Сюлемен излей кетди.
(Хантус бла чолпу.)

202. Тюбю — къанга,
Башы — къанга,
Арасындагъын бер манга.

(Хычын.)

203. Къая ранда — къырау къакъгъан.

(Бышлакъ хычын.)

а) Тау ауузунда — акъ къырмакъ.

204. Тюбю — къанга,
Башы — къанга,
Ортасында джашили —
Таб джараша манга.

(Чюгюндюр хычын.)

205. Эки джаны лаб-лаб,
Ортасына кийиз къаблаб.

(Эт хычын.)

206. Булгъаныб тюшер,
Чулгъаныб бишер.

(Чагъылгъан тишмек.)

207. Диби-диби дибидик,
Сары джауда джибидик.

(Чыкъыртла.)

208. Бети — къар кибики,
Татыуу — бал кибики.

(Шекер.)

209. Аллыбызда къарлы тау —
Ичи бла джол ёте.

(Шекер баш.)

210. Суугъа атхынчы — таш,
Суугъа атылса — тас.

(Шекер гырт.)

Акъ-къатыкъ

211. Бир-бирин кёрюб да болмайдыла,
Бир-бирисиз да болмайдыла.

(Айран бла сют.)

212. Айлы мургъур-гъур,
Айлы мысты тоб-тоб,
Хауанг чыгъар боркъ-боркъ,
Боргъурастай-чырастай,
Чыкал-чукул тумасан.

(Джау ургъан.)

213. Алгъын чынкъылдай,
Артда къанкъылдай.

(Джау тюшген.)

214. Биз-биз биз эдик,
Бирер ариу къыз эдик,
Бир чыбыкъгъа тизилдик,
Бирем-бирем юзюлдюк.

(Джёрмеле.)

215. Къарангы къолда — акъ ташла.

(Джыккырда бышлакъла.)

216. Суу тюбюнде — акъ таш.

(Хуппегиде бышлакъ.)

а) Хырыу кёлде — хыре таш.

б) Чууакъ кёлде — чыммакъ таш.

217. Ары — аулукъ,
Бери — аулукъ,
Ортасында — кисей джаулукъ.

(Къаймакъ.)

218. Исси кёлде буз бузлай.

(Къаймакъ.)

239. Хурджунумда — юзгерем,
Юзгеремде — мижегем.
(Тютюн орун.)
240. Суусуз къазан къайнар.
(Къалиян.)
241. Ауузу — джилтинлей,
Къуйругъу — тютюнлей,
(Муштук.)
242. Ашы джашил да мулхары кёк.
(Юлле.)
243. Джабагъы кюе,
Джабагъы кюе.
(Къуу.)
244. Акка чыкъырдай,
Амма тыкъырдай.
(Чакъгъыч бла отлукъ таш.)
245. Эки итим барды да,
Талашсала — от джанады.
(Чакъгъыч бла отлукъ таш.)
246. Акка бла амма тюйюше —
Тёшеклерине от тюше.
(Чакъгъыч бла отлукъ таш.)
247. Джыйырма къарнашны — бир юйю.
(Партабак.)
248. Таугъа чыгъыб кюеме,
Келиб джерге тиеме.
(Папирос.)
249. Къарамиж ёлюб джата,
Джыйын кюйюб джата.
(Папирос атыучу.)

Чайыр

250. Чайнайма-чайнайма — эзилмейди,
Созама-созама — юзюлмейди.

(Чайыр.)

251. Гютдю-мютдю джазылма,
Къара-дура созулма.

(Къара чайыр.)

ЮЙ РЫСХЫ

Юй керек

252. Сууал кёлде суусар ойнар.

(Айран ургзуч.)

а) Терен кёлде гыкка ойнар.

253. Къуйругъу узун къара тауукъ.

(Арауун.)

а) Къуйругъу узун къара къатын.

254. Тау башында — къырылдауукъ.

(Ат кзыргзыч.)

255. Чететни улу — арбазны къулу.

(Агзач сибиртги.)

256. Ингирге дери ойнайма да,
Ингирде мюйюшге къысылама.

(Сибиртги.)

257. Къолу джокъду,
Аягъы джокъду,

Хар кюнде, хар юйде
Кюн узуну тебсейди.

(Сибиртги.)

258. Юй тюбюнде гылыу ойнар.

(Сибиртги.)

259. Тили джокъ,
Тиши джокъ,
Кырдык отлай.

(Балата.)

260. Джукъа терек джукълай бара,
Бутакълары бокълай бара.

(Баш таракъ.)

а) Къанга къобхан тауда бара,
Чачакълары сууда бара.

б) Терек джаркъа джатыб бара,
Булчукълары батыб бара.

в) Терек джаркъа джырыб бара,
Джетеклери кыырыб бара.

261. Орундукъ тюбюнде — акъсакъал киши.

(Джюн таракъ.)

262. Отджагъада — къарт Ёрюзмек,
Сакъалындан — тарт Ёрюзмек.

(Джюн таракъ.)

263. Джолум узун, джеталмайма,
Бармай къоюб кеталмайма.

(Чепкен таракъ.)

264. Пура терек ура бара,
Чачакълары созула бара.

(Чепкен таракъ.)

265. Бир терекде шайтан ойнай.
(Чепкен чоллакъ.)
266. Бир тайым барды да,
Анга минмеген джокъду.
(Бешик.)
267. Не барама, не барама,
Бир атлам аллыма баралмайма.
(Бешик.)
268. Аягъы джокъ,
Къолу джокъ,
Киймеген бёркю джокъ.
(Бёрк агзач.)
269. Тёрт аягъы, бир таягъы.
(Гырджын агзач.)
270. Бели — кынгыр,
Къарны — чунгур,
Тили — узун.
(Джатхан талкзы.)
271. Джатхан буршу эте,
Тургъан аны тюзете.
(Джатхан
талкзы бла ёре талкзы.)
272. Бир атым барды да,
Ёмюрюнде джюгю тюшмейди.
(Джыйгзыч.)
273. Бир кызым барды да:
Халкъны кийиндиреди да,
Кеси кымжалай къалады.
(Ийне.)

274. Башы чанчылыб бара,
Къуйругъу чачылыб бара.
(Ийне бла халы.)
275. Кёк ит къачар,
Акъ ит къууар.
(Ийне бла акъ халы.)
276. Кёк ат аллында бара,
Къара ат артында бара.
(Ийне бла къара халы.)
277. Бурну — темир,
Къуйругъу — кендир.
(Халылы ийне.)
278. Гылыуум — къурчдан,
Къуйругъу — тучдан.
(Къырыу ийне бла хуюн.)
279. Джетген джериме къан салама,
Кесиме къан кирмейди.
(Ингилик.)
280. Бир муккур алашам барды да:
Ёрге чабса, таймайды,
Энишге чабса, таяды.
(Ири агъач.)
281. Бир атым барды да,
Чабса — къарны тютюнлейди.
(Итиу.)
282. Эшик артында — къошбаш теке.
(Кийим такъгъыч.)
283. Бир кючюгюм барды да,
Ол чайнамагъан кийим джокъду.
(Кийим кзыстыргъыч.)

284. Бир терекде — минг керек.
(Кийим кзурукъ.)
285. Бир кызым барды да,
Халкъ аны кийиндиреди.
(Эски джайгъан кзурукъ.)
- а) Бир кызым барды да,
Ол киймеген кийим джокъду.
286. Кёл юсюнде — кёпюр.
(Къазан агъач.)
287. Бир кючюгюм барды да:
Къандан сюйгени джокъду,
Аны да ичмейди.
(Къан ургъуч.)
288. Бир кючюгюм барды да,
Къандан сюйгени джокъду.
(Къартыкъ.)
289. Бешик башында — джау гоппан.
(Къолда айланган.)
290. Кёкден келир кёк-ала,
Бойну болур чубар-ала,
Къулагъына бармакъны урсанг,
Ауузу ачылыб къала.
(Кзынты.)
291. Эки бычагъы — бир къучагъы.
(Кзынты.)
292. Абу кысхан таш кёрдюм,
Кюнде бишген аш кёрдюм.
(Кзычхач, госук.)

293. Ауузун ачар,
Алыб къачар.

(Къычхач.)

294. Бурма бутлу бий Хасан. Къарачай ёзен.

(Къычхач.)

а) Бурма бутлу бедер Хасан. Схауат ёзен.

б) Бурма бутлу, бий сыфатлы. Теберди ёзен.

в) Бурма бутлу, бий санлы. Джёгетей ёзен.

г) Бурма бутлу, буруш сыртлы. Мара ёзен.

295. Отджагъада — бир киши,
Ауузунда — эки тиши.

(Къычхач.)

296. Къара-къара, къара атым,
Отха кириб бара атым.

(Темир къычхач.)

297. Бир сибиртгим барды да,
Къаялагъа къар къондурмайды.

(Мюсеуюк.)

298. Бир чунгурда — минг чунгур.

(Оймакъ.)

а) Бир тёбеде — минг чунгур.

299. Гитче бекки — чекки.

(Оймакъ бла бармакъ.)

300. Гитче уру — этден толу.

(Оймакъ.)

301. Эки эгерни — бир кѡамчиси.
(Оймакѡ.)
302. Тѡрде тѡртеу олтура —
Келеме деб олтура,
Тюбюнде экеу олтура —
Ёлеме деб олтура.
(Кѡзарачай орундукуѡ.)
303. Тѡртеу ёрге тура,
Экеу кенгеш кѡура.
(Орундукуѡ.)
304. Бир кѡызым барды да,
Джюннаге кириб тепсейди.
(Саба.)
305. Акѡ кѡалада муккур кѡатын, —
Ким биледи аны тюз атын?
(Суу агѡач.)
306. Суугѡ тюшсе — кѡмюк,
Суудан чыкѡса — кемик.
(Сапын.)
307. Бир ёгюзюм барды да,
Суугѡ кирмей терлемейди.
(Сапын.)
308. Отха атмасанг — пил кибики,
Отха атсанг а — кюл кибики.
(Силти сапын.)
309. Бир ёгюзюм барды да,
Суугѡ кирмесе, азмайды.
(Тылы сапын.)

310. Бир ёгюзюм барды да,
Иссилесе — ариу тылпыу урады.
(Дух сапын.)
311. Бир къара ёгюзюм барды да,
Суугъа кирсе, акъ болады.
(Къара сапын.)
312. Бир ёгюзюм барды да,
Силегейи ариу ийис этеди.
(Дух шыша.)
313. Ауузу джокъ, къолу джокъ,
Тутхан джерин иймейди.
(Джелим.)
314. Бели узун — аякълары къысха.
(Скамейка.)
315. Къара атха минеме,
Къызыл къумгъа киреме.
(Таба тугхуч.)
316. Бир атым барды да,
Таш тѣшелмей, аунамайды.
(Туз таш.)
317. Амма аллында гыкка ойнар.
(Урчукъ.)
318. Бир къызым барды да,
Тепсесе — семиз болады.
(Урчукъ.)
319. Гитче терек — анама керек.
(Урчукъ.)

320. Джюрюй-джюрюй, джюклю болду,
Аркъачыгъы тюклю болду.

(Урчукъ.)

а) Джылай-джылай джюключюк,
Аркъачыгъы — тюключюк.

321. Къолумда — къутургъан кючюк.

(Урчукъ.)

322. Узун бутлу — узун уууртлу.

(Урчукъ.)

323. Бир къалада — минг токъмакъ.

(Чепкен чык.)

324. Бир атым барды да,
Анга минмеген джокъду.

(Шиндик.)

325. Бычакъ да тюйюлдю,
Джюлгюч да тюйюлдю,
Экисинден да ариу джюлюйдю.

(Эрик.)

Юй сауут

326. Агъачдан агъач тууар,
Агъач бла белин бууар.

(Агъач кзуршоулу джыккыр.)

327. Бешден-бешден белин буугъан,
Кеси къара агъачдан туугъан.

(Джыккыр бла кзуршоулары.)

328. Башына кюн тие,
Ичине къар джауа.

(Айран джыккыр.)

329. Эки эгечни кѡюнлары:
Базаргѡа бара — кѡуру,
Базардан келе — толу.
(Артмакѡла.)
330. Бир атым барды да,
Ёмюрю ашдан тоймайды.
(Ашлау.)
331. О мингеллек-мингеллек,
Мингеллекни кѡзыма,
Минг эл бермей айтмазма.
(Ашлыкѡ гѡн.)
332. Ичи — кѡзыл кѡатапа,
Тышы — кѡара кѡатапа.
(Багѡыр кѡазан.)
333. Ичи — сары кѡатапа,
Тышы — кѡара кѡатапа.
(Джез кѡазан.)
334. Бир кѡлюм барды да,
Тюбю джерге джетмейди.
(Кѡазан.)
335. Суу юсюнде — кѡынгыр иеги.
(Кѡазан кириш.)
336. Ол — кѡкге кѡарай,
Эл — анга кѡарай.
(Отда кѡазан.)
337. Эки уллу кѡулагѡы —
Экиси да эшитмейди.
(Сыргѡалы кѡазан.)

338. Къарабай ат ойната,
Кърал анга къарай.
(Уча кгазан.)
339. Къарангы бауда къаугъа кёрдюм,
Акъ сакъаллы баба кёрдюм.
(Эт кгазан.)
340. Эчкими джангыз эмчеги —
Аны саумагъан киши джокъ.
(Бет-кзол джуууучу.)
341. Аягъы джокъ, къолу джокъ,
Элге айланмай джолу джокъ.
(Битир аякъ.)
342. Бир ёгюзюм барды да,
Суудан тоймайды.
(Гадура.)
343. Эки аягъы, эки къолу,
Къарны кырдыкдан толугъ.
(Гадура.)
344. Бир ёгюзюм барды да:
Не ичиреме, не ичиреме —
Суудан тоймайды.
(Гёген.)
345. Бир бийчем барды да,
Аны эмчегин эммеген джокъду.
(Гыбыт.)
346. Бир атым барды да,
Ашыны юсюне аунайды.
(Джазгъыч.)

347. Узункъуйрукъ, ючаякъ,
Ючаякъда — бир табакъ.
(Джалгъаууч.)
348. Къарантхасы джокъ,
Кёлю токъ.
(Джау гыбыт.)
349. Топ-туп этер,
Тенгизден ётер.
(Джау ургъуч.)
350. Бир кызым сыргъалы,
Бир кызым сыргъасыз.
(Джез таз бла багъыр таз.)
351. Къош аллында — ауузачыкъ.
(Ит тегене.)
352. Бир кызым барды да,
Къаймакъдан сюйгени джокъду.
(Къаймакъ алыучу.)
353. Къалакъчыкъ ата,
Талакъчыкъ тарта.
(Къашыкъ бла тил.)
354. Бир келиним барды да:
Кетген да аны уппа этеди,
Келген да аны уппа этеди.
(Къашыкъ.)
355. Акъсыл ёгюз юйден кёчмез,
Тилин тартмай, суу ичмез.
(Къумгъан.)
356. Атха минмез,
Джаяу джюрюмез.
(Къумгъан.)

357. Бир ёгюзюм барды да,
Кёкге къарамай суу ичмейди.
(Къумгъан.)
358. Бир атым (ёгюзюм) барды да,
Бойнун бурмай, суу ичмейди.
(Къумгъан.)
359. Къумукъдан келген талгъыр ёгюз.
Бойнун бурмай, суу ичмез.
(Къумгъан.)
360. Отджагъада — къара киштик.
(Туч къумгъан.)
361. От башында — хымил киштик.
(Чоюн къумгъан.)
362. Кёк алаша кюлде аунар.
(Къуйгъуч.)
363. Ач болса,
Чулгъаныб джатар,
Токъ болса,
Чынгаб къобар.
(Машок.)
364. Бир атым барды да:
От ашайды да, суу ичеди.
(Самауар.)
365. Башы — тешик,
Тюбю — тешик,
Ортасында — от бла суу.
(Самауар.)
366. От башында — джаулу чоюнчукъ.
(Силти хызен.)

367. Джанынгдан кетмез,
Суусаб этмез.
(Суулукъ.)
368. Бир кюннге минг джуууна.
(Суу челек.)
369. Эки кърнаш кюнде джуууналла,
Хар кюнде да бирге джуууналла.
(Суу челекле.)
370. Бара-бара — джырлай бара,
Келе-келе — джылай келе.
(Челекле.)
371. Экеулен джууунады,
Биреулен къарайды.
(Челекле бла суу агъач.)
372. Ичиб суудан тоймагъан,
Энди болдум деб къоймагъан.
(Тюбсюз челек.)
373. Суусундан кърны тоймаз,
Къалынны атыб къоймаз.
(Сюзгюч.)
374. Бир кызым барды да,
Джангыз сыргъа тагъады.
(Таз.)
375. Уллу къолда къар къыра.
(Тегене къыргъыч.)
376. Ансыз ёнкюч да алмайла,
Ансыз ёнкюч да бермейле.
(Темирли.)

377. Юч къарнашны — бир бёркю.

(Тенси.)

378. Бир юйюм барды да,
Ичи боран этеди.

(Холодильник.)

379. Къара агъачны джашыма,
Джыккырдагъын ташыйма.

(Агъач чолпу.)

380. Бир къызым барды да,
Джаны-тини сютбашы.

(Сютбашы аулаучу чолпу.)

381. Узунбоюн Даусхан —
Къазандагъын тауусхан.

(Чолпу.)

а) Узункъуйрукъ Саурусхан —
Къазандагъын тауусхан.

382. Бир къалада — минг тешик.

(Четен корзинка.)

383. Тёгереги — къара къая,
Ортасында — акъ мая.

(Чоюн бла сют.)

384. Ауузу бла иче да,
Бурну бла төге.

(Шайнек.)

385. Бир атым барды да,
Сууну ауузундан юзмейди.

(Шоргъа.)

386. Бир къалада — минг тешик.

(Элек.)

387. Юч кишини — бир сархы.

(Ючаякъ.)

Юй хапчюк

388. Эшик башында — джау гоппан.

(Билезик кзыппа.)

389. Узакъ джолну тауусдум да,
Бир атлам къалды.

(Бычыл.)

390. Бир келиним барды да,
Джетген аны къучакълайды.

(Джанджаулукъ.)

391. Сени да джылытады,
Кесин да джылытады.

(Джууургзан.)

392. Къолу-аягъы джокъ — кёлек кие.

(Джастыкъ.)

393. Джумшакълыгъы — мамукъ кирик,
Ауурлугъу — къабукъ кирик.

(Кзуу джастыкъ.)

394. Кеси кёре билмейди,
Кёрмегеннге кёргюзеди.

(Кёзлюкле.)

395. Кёрген кёзню ау этер,
Кёрмегенни сау этер.

(Кёзлюкле.)

396. Бир юйюм барды да,
Ёмюрюнде ичи къуру болмайды.

(Кюбюр.)

397. Бир кызым барды да,
Анга кыарамагъан джокъду.
(Кюзю.)
398. Палапан аякылы,
Палпуч тырнакылы,
Сюрюб джеталмазса,
Тутуб тыялмазса.
(Кюзю жарыкы.)
399. Кыардан акъ,
Джюнден джумшакъ.
(Мамукъ.)
400. Аягы джокъду — джюрюйдю,
Тили джокъду — селешеди.
(Сагъат.)
401. Бир аягы — узун,
Бир аягы — кысха.
(Сагъат.)
402. Орнундан турмаз,
Тауушу кыурумаз.
(Стол сагъат.)
403. Тёрт кишини — бир бёркю.
(Стол.)
404. Темир ызындан барыучу,
Джолда бугъуб кыалыучу.
(Халы.)
405. Чулгъам-чулгъам кыара ичеги,
Джылны асырасам, чиримейди.
(Шынтагы.)

КИЙИМЛЕ БЛА ДЖАСАУЛА

Кийимле

406. Бир затым барды да,
Къанатлары барды — учмайды.
(Башлыкъ.)
407. Терекге чырмалыб аналары,
Белине къадалыб балалары.
(Кюмюш белибау.)
408. Кюндюз болса — къуршоу кирик,
Кече болса — чулгъау кирик.
(Кзубас белибау.)
409. Кюндюз чырмала,
Кече чулгъана.
(Беллик.)
410. Тёгереси — къала,
Ортасы — тала.
(Бухар бёрк.)

411. Кюндюз — тешиле,
Кече — кийиле.

(Кечеги бёрк.)

412. Ногъай отоу төгерек —
Маметейге не керек.

(Кийиз бёрк.)

- а) Ногъай отоу төгерек —
Бабий бизге не керек.

413. Тышы — агъач.
Ичи — садрач.

(Четен бёрк.)

414. Къачдан сора къатынла этген къаудан
гебен.

(Чырпа бёрк.)

415. Кюндюз чырт-чырт эте айланадыла да,
Кече ауузларын ачыб джукълайдыла.

(Галошла.)

416. Джайсам — орундукъ,
Джыйсам — джумдурукъ.

(Гюлменди джаулукъ.)

417. Джайсанг — минг къарыш,
Джыйсанг — бир къарыш.

(Джибек джаулукъ.)

418. Джаумаса — эшикге чыкъмаз,
Джауса — юйге кирмез.

(Джамчы.)

419. Бичилмеген-тигилмеген,
Созулмайын кийилмеген.

(Джюн чындай.)

420. Сырты — кзымжа,
Баууру — туюкю.
(Кийим сюртючю.)
421. Булут туюкю — салкыын этеди.
(Кюнлюк.)
422. Къат-къат сырылыб,
Арт этеги джырылыб.
(Къаптал.)
423. Бир ёзенде — беш гёзен.
(Къоллукъ.)
424. Бир дорбунда — беш тешик,
Беш тешикде — беш къарнаш.
(Къоллукъ.)
425. Бир мекамда — беш къарнаш
Бир-бирлерин биледиле,
Хар бирини — бир юю,
Бирем-бирем киредиле.
(Къоллукъ.)
426. Башлары къарала,
Тюблери саргъала.
(Мессиле.)
427. Джайылса — табакъ киби,
Джыйылса — таякъ киби.
(Салкыынлыкъ.)
428. Беш атыма — бир бауум.
(Тери къол къаб.)
429. Джай эсинге туюмеген,
Къыш юсюнгден туюмеген.
(Тон.)

430. Тышы — мылы,
Ичи — джылы.
(Тышсыз тон.)
431. Бир джыгырыгым барды да,
Эки эшикни бир-бирине кысады.
(Тюйме.)
432. Къабдырма бла къадалмаш.
(Тюйме бла илгик.)
433. Бир итим барды да,
Къабса — къарышыб къалады.
(Тюйреуюч.)
434. Къыйырчыгъы — илинчек,
Киндигинде — тюйюмчек.
(Тюйреуюч.)
435. Бир джабыуум барды да,
Таугъа букъу къондурмайды.
(Хота.)
436. Бир терен урум барды да,
Анга атылмагъан джокъду.
(Хурджун.)
437. Асдым къазан,
Салдым къуйрукъ,
Эриди къазан,
Къалды къуйрукъ.
(Аякъ бла чарыкъ.)
438. Башы — къанга, тюбю — чалман.
(Чабыр.)

439. Кюндюз ары-бери чабадыла,
Кече чулгъаныб джатадыла.

(Чабырла.)

440. Бир кёлегим барды да,
Эрге баргъынчы тешмейме.

(Чуба.)

441. Тышындагъы — тар кёлек,
Ичиндеги — алтын терек.

(Чуба бла къыз.)

442. Ашагъан заманда —
Стол тюбюнде,
Джатхан заманда —
Орундукъ тюбюнде.

(Чурукъла.)

443. Башы бар — аягъы джокъ.

(Ышымла.)

Джасаула

444. Къабыргъада — сары иегиле.

(Алтын тюйме.)

445. О кегерек-кегерек,
Эки саргъыл тегерек,
Таугъа минселе, тагъыла,
Таудан тюшселе, джыгъыла.

(Алтын сыргъала.)

446. О кегерек-кегерек,
Эки аппакъ тегерек,
Таугъа минселе, томала,
Таудан тюшселе, тумала.

(Кююш сыргъала.)

447. Бюгюм-бюгюм бир терек,
Аны буугъан төгөрек.
(Бармакзда джюзюк.)
448. Тауукъ джибге кьониганды да,
Джибни тюшюрмей, тюшмейди.
(Белибауну төгөреклери.)
449. Таудан кюбюрчек салына.
(Боюнчакъ.)
450. Эшик башында — эки тауукъ,
Аякъларында — баулары.
(Джамчы төгөрекле.)
451. Алтын терекде — алтын кьуршоу.
(Кямар.)
452. Биз-биз биз эдик,
Бирер ариу кыыз эдик,
Джиб-джиб болуб тизилдик,
Бир-бир болуб юзюлдюк.
(Мынчакъла.)
453. Бир аркъанда — минг джылккы.
(Мынчакъла.)
454. Бир сюрюуюм барды да:
Джатсала да — бирге,
Кьобсала да — бирге.
(Мынчакъла.)
455. Сау сюрюуюн — бир баш бауу.
(Мынчакъ бау.)
456. Джардан тогъай салыныр.
(Сыргза.)

457. Тау башында эки чарх:
Джел болса да — кымылдай,
Джел болмаса да — кымылдай,

(Сыргала.)

458. Ичине от джыйычу,
Джауну аллын тыйычу.

(Хазыр.)

459. Кыбыргыда — гокказия*.

(Хазырла.)

460. Кыойнум толу акъбаш таякъ.

(Хазырла.)

* Гокказия — гокка срун.

МЕКЯМЛА БЛА МЕКЯМ КЕРЕКЛЕ

Джамагъат мекемла

461. Акъыл да джыя,
Акъыл да джая.
(Библиотека.)
462. Эртденбла къонакъ алмайды,
Ингирде къонакъсыз болмайды.
(Клуб.)
463. Бир юйюм барды да,
Анда болмагъан хазна джокъду..
(Тюкен.)
464. Бир къалам барды да,
Ненча кирсенг — анча джангыраса.
(Хамат.)

Адам мекемла

465. Аналары ёлюб джата,
Балалары басыб джата.
(Аркъау бла арабла.)

- а) Узун Алий ёлюб джата,
Балалары басыб джата.
- б) Къара доммай аналары,
Назик-назик балалары.
466. Аналары къампайыб тура,
Балалары джанпайыб тура.
(Аркъау бла шаталла.)
467. Бир келиним барды да,
Ёмюрю олтургъанны билмейди.
(Багъана.)
468. Къабыргъа узуну къара къатын.
(Багъананы кёлеккеси.)
469. Тенг тенгин кёлтюре,
Танг улу кызын кёлтюре.
(Багъана бла аркъау.)
470. Акка юйге кирмейди,
Амма эшикге чыкъмайды.
(Босагъа бла тыбыр таш.)
471. Не юйге кирмейди,
Не эшикге чыкъмайды.
(Босагъа.)
472. Ичинде болмагъан джокъду —
Амма ачхычын бермейди.
(Гёзен.)
473. Бир атым барды да,
Анга джюкленмеген джокъду.
(Джыйгъыч.)
474. Ит тюлдю — юрмейди,
Адамны юйге иймейди.
(Кири.)

а) Бир кючюгом барды да:
Ашамайды, ичмейди,
Юйге киши иймейди.

475. Уллу бекки-чекки.

(Кирип бла ачхыч.)

476. Къабыргъа узуну къара къатын.

(Къабыргъа джарылгъан.)

477. Ёмюрюм къонакъгъа бармайма,
Кесим а къонакъсыз турмайма.

(Къонакъ юй.)

478. Къая артында тебленнген кышлыкъ.

(Мурджар.)

479. Минг киши джукълаб джата,
Бир киши сакълаб джата.

(Мурджар агъач.)

480. Бир затым барды да:
Ашаб башласам да, узалама,
Ашаб бошасам да, узалама.

(Сауут табха.)

481. Бёлюм-бёлюм талала,
Ырджылары — къангала,

(Терезе кёзле.)

482. Бир юйде юч къарнаш барды:
Биринчиси:
«Танг бир ата кирге эди», — дейди,
Экинчиси:
«Танг атхандан аллах сакъласын», —
дейди,
Ючюнчюсю:
«Мениге башхасы джокъду», — дейди.

(Терезе, эшик, аркъау.)

483. Тау башында — башлы чауул. .

(Чардакъ.)

484. Атламайды — джюрюйдю.

(Эшик.)

485. Аны кишиде иши джокъ,
Аны тюртмеген киши джокъ.

(Эшик.)

486. Бир кызым барды да:
Келген да андан тутады,
Кетген да андан тутады.

(Эшик бау.)

487. Эки тенг — бир-биринден кенг —
Бир-биринден кёз алмайдыла,
Бир-бири къатына бармайдыла.

(Юйню тюбю бла башы.)

Мал мекамда

488. Тышы — кюннге къата,
Ичинде — мюлкюм джата.

(Джатма.)

489. Башы — джабыкъ,
Тёгереги — ачыкъ.

(Къашбакъ.)

490. Аллында — эшиги,
Артында — тешиги.

(Къой бау.)

Ууакъ мекамла

491. Ичи (кёлю) токъ,
Кёлеккеси джокъ.

(Гардош уру.)

492. Бир юйюм барды да,
Оджагъы — башы-тюбюне.
(Джахтана.)
493. Бир джыккырым барды да:
Кеси толмайды,
Челеклени толтурады.
(Кзую.)
494. Бир къалам барды да,
Эшиги башына ачылады.
(Суу юй.)
495. Отсуз-чыракъсыз бир юйчюк,
Бир юйчюкде — кёб джюу-джюучюк.
(Тауукъ орун.)

Мекам керекле

496. Бир эшиги — минг тешиги.
(Гёзенек.)
497. Кебге урулгъан къызыл ашыкъ.
(Кырпыч.)
498. Бир къатхан терим барды да,
Къыпты кесмейди.
(Кзалай.)
499. Тау башында — бугъа тери.
(Кзанджал.)
500. Тау башында — къызыл туякъ.
(Кзошун.)
501. Бир тилимдим барды да,
Тартама-тартама — юзюлмейди.
(Темир чыбыкъ.)

502. Урмасанг — кирмез.
Тартмасанг — чыкъмаз.
(Темир чюй.)
503. Чалдыш-малдыш чалыу къала.
(Чалман.)
504. Минг кёзю — он мюйюзю.
(Чеген.)

Арбаз. Стауат

505. Бир итим барды да:
Тилин тартмасанг,
Арбазгъа иймейди.
(Арбаз кзылыч.)
506. Къош аллында — къошбаш бугъа.
(Ат илкич.)
507. Бир атым барды да,
Анга джюкленмеген кир джокъду.
(Бокълаууч.)
508. Меннге тагъылмагъан да джокъду,
Меннге джарашмагъан да джокъду.
(Быкзы.)
509. Тау артында — Тауай,
Тау аллында — Шауай.
(Бауну арт-ал къаранчхалары.)
510. Ашы джокъ, сууу джокъ,
Сюеледи къазагъым.
(Къаранчха.)
511. Нёгери джокъ — къатында,
Кёнчеги джокъ — бутунда,
Кече стауатны сакълайды,
Кюндюз ёретин джукълайды.
(Стауат къаранчха.)

512. Бир затым барды да,
Ансыз хан кьалагъа ёрлемейди.
(Аякъ бачхыч.)
513. Эки анада — джыйырма бала.
(Къол бачхыч.)
514. Чарламагъан шкок.
(Къазыкъ.)
515. Тёппеси — кёкге къарай,
Тёгерегин — джангур тарай.
(Къазыкъ.)
516. Къош аллында — джаналгъыч.
(Къой кесген таш.)
517. Аягъы джокъ, кёзю джокъ,
Сокъур къартха — джол уста.
(Таякъ.)
518. Ит къаба да, къонкъа олтура.
(Юй богъу.)

ОТ БЛА ДЖАРЫКЪ

От

519. Анам этген юйден чыкъмаз,
Атам этген юйге кирмез.

(Печь бла арба.)

520. Бир кызым барды да:
Кеси юйде кёмюр чайнайды,
Чачы джелде бугъунчакъ ойнайды.

(Печь.)

521. Кыыш ашаб ашдан тоймагъан,
Джай ашны къатына къоймагъан.

(Печь.)

522. Таш ташны кёлтюрюр,
Таш атасын кёлтюрюр,
Атасы баласын кёлтюрюр,
Баласы бөркюн кёлтюрюр.

*(Печь, плита, къазан, къазан
баш.)*

523. Дженгил кыызар,
Терк сууур.

(Къалай печь.)

524. Сынпаяхан Пачахан —
Ауузун кёкге ачахан.
(Оджакъ.)
525. Сырт юсюнде — акъ бийче.
(Оджакъ.)
526. Не отха кирмейдиле,
Не отдан кетмейдиле.
(Билек агъачла.)
527. Хатасызгъа тиймеген,
Хаталыны иймеген.
(Дюгер.)
528. Бир терекде — джюз тешик.
(Агъач сынджыр.)
529. Бир къалада — минг тешик.
(От сынджыр.)
530. Бир къаяда — минг тешик
Бири-бирин тутадыла,
Анда бишген затланы
Бек къууаныб джутадыла.
(От сынджыр.)
531. Къабыргъа узуну къара къатын.
(От сынджыр.)
532. — Къынгыр-мынгыр, къайры бараса?
— Гылджыу-мылджыу, нек сораса?
(Сынджыр бла тютюн.)
- а) Къынгыр-мынгыр, къайры бараса?
— Муккур-чуккур, нек сораса?
533. Джантакъ киши отдан артха турмаз.
(От агъач.)

534. Тау артында — джилтинли кѳулакѳ.

(От кѳуууш.)

535. Кѳолгѳа алынмагѳан,
Тулукѳгѳа салынмагѳан,
Кѳаягѳа минмеген,
Суугѳа кирмеген.

(От.)

536. Джатхан джеринден кѳобмагѳан,
Елгюнчю тынчлыкѳ табмагѳан.

(От.)

537. Бир ёгюзюм барды да,
Ол джатхан джерге тюк чыкѳмайды.

(От.)

538. Бир кѳызыл ёгюзюм барды да:
Не кѳуйругѳундан тутдурмайды,
Не кѳулагѳындан тутдурмайды.

(От.)

539. Бир кѳызыл ёгюзюм барды да,
Еле туруб кѳк болады.

(От.)

540. Меннге чабды,
Мени кѳабды,
Эшигими джабды.

(От бла кѳысхач.)

541. Кѳызыл ийнек кѳызыу ёкюре,
Кѳызыл бузоу кѳкге секире.

(Агѳач от бла джилтин.)

542. Кѳызыл ёгюз чючкюрге,
Кѳызыл мынчакѳ чартлар.

(От бла джилтин.)

543. Бир кызыл ийнегим барды да,
«Уммох» — десе, бузоуу тюзге кыачады.
(От бла джилтин.)
- а) Бир кызыл ийнегим барды да,
Бузоуу кыачса кыайтмайды.
544. Кыара ийнекни тюбюнде — кызыл
бузоу.
(Чоюн тюбюнде от.)
545. Тёбе башында — кызыл резик,
Тёппесинден чыкыгъан — кыара билезик.
(От джаннган бла тютюн.)
546. Хар кыаланы бурасы,
Шууулдайды шуудасы.
(От джаннган бла тютюн.)
547. Кызыл ёгюз чибинлеб кетди,
Кёксюл ёгюз джатыб кыалды.
(От бла кюл.)
548. Кызыл ийнекни — кёк бузоуу.
(Отну кюлю.)
549. Кызыл ёгюз кыара кыуса.
(От бла кзурум.)
550. Кыулакъ ичинде — кыара кыырау.
(Кзурум.)
- а) Кыулакъ ауузунда — кыара джамчы.
551. Кызыл ёгюз джерде джата,
Кёксюл ёгюз кёкге тарта.
(От бла тютюн.)
552. Кыычырмай-сызгырмай элни
чабдырыр.
(От тюшген.)

553. Къара ийнек къарайды,
Къызыл ийнек джалайды.
(От бла чоюн.)
554. Бир къызыл ёгюзюм барды да,
Тюбюн тартмасанг, къобмайды.
(От этген.)
555. Бир ёгюзюм барды да,
Джатханды да, къобаргъа унамайды.
(Джанмагъан от.)
556. Бир ёгюзюм барды да,
«Ух» — десе — ёзенни къаралтады.
(От бла джалын.)
557. Кеси стауатда джата,
Силегейи къаягъа къата,
(От бла джалын.)
558. Тар ёзеннге — джулдуз учхан.
(Оджакъда джилтин.)
559. Ачала къызы бурмачач.
(Оджакъны тютюню.)
560. Бурма чачлы Кермехан,
Аллын кёкге бурмахан.
(Тютюн.)
561. Белин узун созар,
Къуйрукъ булгъай озар.
(Тютюн.)
562. Кёк киштик юй башына чыкъды да,
Юйге къайтмай, тас болду.
(Тютюн.)
563. Къолу джокъ,
Аягъы джокъ,
Кёкге ёрлер.
(Тютюн.)

564. Юйге кирсе,
Эшикге чыкъмаз;
Эшикге чыкъса,
Юйге кирмез.
(Тютюн.)
565. Кёк ёгюзюм чибинлеб кетди,
Къызыл ёгюзюм джатыб къалды.
(Агъач кёсеуле.)
566. Аллынг толу нал.
Кёлтюралсанг, ал.
(Отну кёсеую.)
567. Къып-къызыл къызыл-ала —
Бояусузлай къара бола.
(Отну кёсеую.)
568. Къызыл ийнекни — къызыл танасы.
(Отну кёсеую.)
569. Тегене толу — къызыл ашыкъ.
(Мыдых.)
- а) Къум тюбюнде — къызыл ашыкъ.
570. Аягъы джокъ — къачады,
Къанаты джокъ — учады.
(Учхум.)
571. Бир къызыл ёгюзюм барды да,
Бир кечеге сау стауатны къаралтады.
(Шынкъарт.)
572. Бир къюбюрчегим барды да,
Алтмыш кере ачама,
Андан сора атама.
(Пашот тоб.)
573. Бир къюбюрде — алтмыш таякъ.
(Сернекле.)

574. Къанга юйчюкде — алтмыш къарнаш.
(Сернекле.)
575. Дорбун толу — къарабаш къозу.
(Сернекле.)
576. Бир затым барды да,
Ургъанынг сайын бала табады.
(Томрау бла джаркга.)
577. Союла тура анасы,
Къутулуб бара баласы.
(Дюккюч бла джонгурча.)
578. Мындан атдым Махаргъа,
Бурундугъу — шахаргъа.
(Джонгурча.)
579. Кюн тюбюнде джата,
Гырджын кибик къата.
(Сыгын.)
580. Къызыл ёгюзню мулхарын кёк
ёгюз ашар.
(Кюл бла багуш.)
581. Къызыл ёгюзню мулхарын къара
ёгюз ташыр.
(Кюл тёгюучю.)
582. Бир сары алашам барды да,
Бир юрксе, суугъа дери тохтамайды.
(Ерген.)
583. Бир атым барды да:
Къырдышда чабады да,
Топракъда абынады.
(Ерген.)

584. Бир атым барды да,
Бир джолну эки бармайды.

(Ертен.)

585. Бир ёгюзюм барды да:
Кырдыкны къояды да,
Къауданны отлайды.

(Ертен.)

586. Бир кызыл ёгюзюм барды да,
Басхан джери къара болады.

(Ертен.)

587. Джолгъа дери тириле,
Джолгъа джетсе, тигиле (тиреле).

(Ертен.)

588. Къолсуз-аякъсыз таугъа ёрлер.

(Ертен.)

Джарыкъ

589. Тау башында джулдуз джана.

(Чырахтан.*)

590. Бир мюйюшде олтурур,
Юйню ичин толтурур.

(Балаууз чыракъ.)

591. Багъанасы — къалтырауукъ,
Ёзекчиги — джылтырауукъ.

(Джау чыракъ.)

592. Ёретинлей кюню кетген,
Тёгереклей джаныб кетген.

(Джау чыракъ.)

* Чырахтан — бурун тыбырда чыракъ орун.

593. Бөркюн алсанг — кёзюн кзыса.

(Башлы лампа.)

594. Къанджал къапталлы,
Мияла бөркю.

(Къалай лампа.)

595. Ол кёкге къарай,
Биз анга къарай.

／ (Лампа.)

596. Тёгеречи — сары ай,
Хар ким анга къарай.

(Лампа.)

597. Печъ башында — къазан,
Къазанны ичинде — суу,
Суу ичинде — джылан,
Джыланны башы — джаннган джулдуз.

(Лампа.)

598. Бууун-бууун бууулуб,
Ичине зем-зем суу къуюлуб.

(Мияла лампа.)

599. Акъ къапталлы,
Ай башлы,
Сыртында таягъы,
Джерге джетмез аягъы.

(Тагъылган лампа.)

600. Бир чырагъым барды да,
Джелден къоркъмайды.

(Пинар.)

601. Аллына барса —
Отха тюше,
Артына барса —
Суугъа тюше.

(Питил.)

602. Башы отда — къуйругъу сууда.

(Пигил.)

а) Башы отда джалын эте,
Къуйругъу сууда сарын эте.

б) Башы отда кюе,
Къуйругъу сууда джюзе.

в) Башы — джарыкъ юйде,
Къуйругъу — къарангы кёлде.

603. Бир джылан сууда джашайды да,
Отда кюйюб ёледи.

(Пигил.)

604. Кёмюрю-джалыны болмаз,
Джанарындан къалмаз.

(Шыбла чырокъ.)

ОКЪУУ-БИЛИМ БЛА ОКЪУУ КЕРЕКЛЕ

Окъуу-билим

605. Бир затым барды да:
Ат болуб да чабады,
Къуш болуб да учады.

(Билим.)

606. Битиб чыгъады шахардан,
Ичи толуду хапардан.

(Газет.)

607. Акъ къарда — къара сокъмакъ.

(Джазыу.)

608. Акъ ташда — къара джолчукъ.

(Джазыу.)

609. Бир къаладжюк бла
Беш ёгюз сабан сюредице,
Джерлери — чыммакъ,
Урлукълары — къап-къара,
Ол урлукъну ким чачса,
Ол акъыллы бола.

(Джазыу.)

610. Къол бла джайыла,
Кёз бла джыйыла.
(Джазыу.)
611. Беш ёгюз бла биреулен сабан сюре,
Аны сюрген урлугъун да ата биле.
(Къагъыт джазгъан.)
612. Дунияны бачхычы,
Кёклени ачхычы.
(Илму.)
613. Мени барды бир кызым —
Къат-къат чепкен киеди,
Ол кызымы дуняда
Хар бир инсан сюеди.
(Китаб.)
614. Таууш этмей сёлешген,
Халкъгъа акъыл юлешген. V
(Китаб.)
615. Къалау-къалау тёшекле,
Аны билмеген — эшекле.
(Китабла.)
616. Къабат-къабат не къабат —
Бир къушда ючджюз алтмыш беш
къанат.
(Календарь.)
617. Кийим болуб кийилмеген,
Тюйме болуб туюлмеген,
Ёлсенг да — биргенге,
Ёлмесенг да — биргенге.
(Окзуу.)
618. Ауузу джокъ,
Кёлу джокъ,
Джыл къайтара.
(Орузлама.)

619. Аягъым джокъ, къолум джокъ,
Чаба-джорта кетеме,
Онгум джокъ, солум джокъ,
Тёрт дуниягъа джетеме.

(Письмо.)

620. Бир юйюм барды да,
Анга кирген джолоучу болады.

(Письмо ящик.)

621. Джарыкъ юйге барыучу,
Акъыл-билим алыучу.

(Сохта.)

622. Джюзле ауузуна къарагъан,
Ауузу халкъгъа джарагъан.

(Устаз.)

623. Илму бла кюрешген,
Кюнде акъыл юлешген.

(Устаз.)

624. Къозусу — къара,
Къою — акъ,
Сюрюучюсю — джаншакъ.

(Харифле, кгагъыт, окъуыч.)

625. Эл ичинде бир ана
Қёб сабийни сюеди,
Анга келиб киргеннге
Акъыл-билим береди.

(Школ.)

Окъуу керекле

626. Алтынчы бармакъчыгъым
Мерекебден тояды,
Аллымдагъы тефдерде
Джолун-ызын къояды.

(Авторучка.)

627. Джолу барды — джюрюмезсе,
Сууу барды — ичмезсе,
Джери барды — сюрмезсе.

(Дунияны картасы.)

628. Джазургъа уста да,
Окъургъа тилсиз.

(Къалам.)

629. Кеси джаза билмейди,
Джазыб а тауусулады. ✓

(Къалам.)

630. Бир урлугъум барды да,
Себилгени бла чакъгъаны тенг.

(Мерекеб.)

631. Бурунчугъу сызыб баргъан,
Акъылынгы толу салгъан.

(Перо.)

632. Эринмей биргенге джюрютесе.
Билиминги ичинде элтесе. ✓

(Портфель.)

633. Суу тѣкдюм да, суусар ичди.

(Кебдириучю.)

634. Азмыч бла джазмыч.

(Ручка бла перо.)

635. Кеси бойлу, тили ойлу.

(Ручка.)

ТОЙ-ОЮН БЛА ТОЙ-ОЮН КЕРЕКЛЕ

Той-оюн

636. Къабартія — къартія —
Къабартыдан келген эки къонакъ,
Онеки элсиз айтмаз бир джомакъ.
(Абезек.)
637. Узгъа-узгъа узгъалакъ,
Эл къырылгъан бир къалакъ,
Къалакъ — ачхалы,
Джигит — бачхалы.
(Алым ачха.)
638. Тау башында хазна —
Джол тайгъакъды да, миналмайма.
(Къоз бёрк.)
639. Къалтагъы зыр-зыр эте,
Ауузу гыр-гыр эте.
(Ойнаучуну текеси.)
640. Алтындан-окъадан омакъ,
Беш элге бермейме бир джомакъ.
(Той.)

641. Тюйюлюрча иши джокъ,
Тюйюлмеген киши джокъ.
(Тюйюмчек оюн.)

Той-оюн керекле

642. Данг-дунг эте беземе,
Элни сафха тиземе.
(Даурбаз.)
643. Къычырыгъы — эл джыя,
Къарталары — джел тыя.
(Къобуз.)
644. Джайылса — минг бола,
Джыйылса — бир бола.
(Къобуз.)
645. Къылкъыяр — эл джыяр.
(Къыл къобуз.)
646. Киштик тюлдю — мурулдайды,
Турна тюлдю — къурулдайды.
(Къобуэну къур-къуру.)
647. Эки къарнаш бир-бирин тюе.
(Харс къалакъла.)

САБИЙ ОЮНЛА БЛА ОЮНЧАКЪЛА

Сабий оюнла

648. Бир кёпюрюм барды да,
Анга минсент, джел к'агъады.
(Сенгилчек.)
649. Джангур джаумай, эл джибир.
(Суу алышмакъ.)

Оюнчакъла

650. Бир к'ызым барды да, ✓
Тилине джукъ салмайды.
(Гинджи.) —
651. Бир к'ызым барды да,
Киши тилемейди.
(Гинджи.)
652. Джыламаз-кюлмез,
Аурумаз-ёлмез.
(Гинджи.)

653. Джангур джаумай, суу чартлар.
(Суу шок.)
654. Ауузу джокъ — кычыра,
Тили джокъ — чакыра.
(Сыбызгы.)
655. Кеси гитче — тауушу улуу.
(Сыбызгы.)
656. Урсанг, кюркьмайды,
Къууаныб ёрге чынгайды. ✓
(Тоб.)
657. Бир тапанчам барды да,
Атама-атама — адам ёлтюрмейди.
(Тоб шок.)
658. Джаягына тартсанг — стемейге бара.
(Хойнук.)
659. Аягындан тутсанг — хахайгъа къала.
(Чыкырт.)

ТАШЫУ БЛА ДЖОЛОУЧУЛУКЪ

Ёгюз-арба

660. Айрысакъал къарт джабланыб тарта.
(Айры агъач.)
661. Къазлай къычырады,
Къангкъазлай чайкъалады.
(Арба.)
662. Чегетге бара юйге къарайды,
Юйге бара чегетге къарайды.
(Арбаны арты.)
663. Тёрт къарнашны — бир белибаулары.
(Баш бау.)
664. Къабыргъада — беш тешик.
(Боюнсха.)
665. Минг киши ёлюб джата,
Бир киши басыб джата.
(Бичен кзурукъ.)
666. Экеу хырылдай,
Экеу джырылдай,
Биреу гырылдай.
(Ёгюзле, къарачай арбаны чарх-
лары, арбачы.)

667. Терек айрыда — текеле мюйюз.
(Егюзлюк.)
668. Тюбуне тюшген — башына чыгъа,
Башына чыкыгъан — тюбуне тюше.
(Кегейле.)
669. Къара добай анасы —
Онеки да баласы.
(Кёпчек бла кегейле.)
670. Онеки баласы —
Къара къатын анасы.
(Тохун бла кегейле.)
671. Аналары — тюрте бара,
Балалары — юрке бара.
(Кёчерагъач бла чархла.)
672. Тёрт джолоучу хар заманда
Бир-бири ызындан барадыла,
Бир-бирлерин джеталмайын,
Алай джюрюб турадыла.
(Орус арбаны чархлары.)
673. Тёртеу тенгден тёнгерер.
(Орус арбаны чархлары.)
674. Анам этген юйден чыкъмаз,
Атам этген юйге кирмез.
(Печь бла арба.)
675. Джай ауур бола,
Къыш дженгил бола.
(Чана.)
676. Эки къарнашны — бир белибаулары.
(Чомача бау.)

677. Эки кымылдыу,
Тёрт дыммылдыу,
Бир тегене.
*(Эки ат, арбачы чархлары,
кюбюрю.)*

Улоу

678. Алты аякъ,
Эки баш,
Бир кыурукъ.
(Атлы.)
679. Атдан — мийик, итден — алаша.
(Ат джер.)
680. Темир бачхычым,
Агъач чардагъым.
(Ат джер.)
681. Тау айрыда — кыуш джастыкъ.
(Ат джерни кёпчегу.)
682. Темирден бачхычы,
Сюекден ачхычы.
(Сюек ат джер.)
683. Кыбады-кыбады — ашамайды.
Чайнайды-чайнайды — бошамайды.
(Ауузлукъ.)
684. Чайналама-чайналама — эзилмейме,
Тартылама-тартылама — юзюлмейме.
(Ауузлукъ.)
685. Тау бетинде — темир бачхыч.
(Езенги.)

686. Эки кърнаш:
Не атха минмезле,
Не джерге тюшмезле.
(Езенгиле.)
687. Къулан чынгай келе,
Джылан ойнай келе.
(Ешюнлюк.)
688. Атлыда — бар,
Джаяуда — джокъ.
(Къамчи.)
689. Тау артында — къара джылан.
(Къууушхан.)
690. Акъ башлы къара джылан.
(Акъ тиекли кишен.)
691. Эки башлы къара джылан.
(Ере кишен.)
692. Юч башлы къара джылан.
(Юч аякълы кишен.)
693. Тау тюрюнде — джарты къалач.
(Нал.)

Джол

694. Эки къара къобан —
Аралары ташлы сабан.
(Арба джол.)
695. Бир затым барды да:
Джерге джатханды да,
Ерге сюелмейди.
(Джол.)

696. Бир джибим барды да,
Сайлаб учун джыялмайма.
(Джол.)
697. Кенглиги — бир атлам,
Узунлугъу — минг атлам.
(Джол.)
698. Темир тюлдю — бюкленмейди,
Ауур тюлдю — джюкленмейди.
(Джол.)
699. Узуну бар,
Кенги бар,
Отунчугъа тар,
Джолоучугъа зар.
(Джаяу джол.)
700. Таудан — мийик, хансдан — алаша.
(Тау джол.)
701. Эки джибим барды да:
Кюнде джыйырылмайдыла,
Сууда созулмайдыла.
(Темир джол.)
702. Къара боялгъан бир джибим барды да:
Эл да джюрютеди,
Мен да джюрютеме,
Бояуу кетмейди.
(Чайыр джол.)
703. Ары барсам да — артымда,
Бери келсем да — артымда.
(Сокъмакъ.)

Кёпюр

704. Бир атым барды да,
Эл анга минеди. Къарачай ёзен.
(Кёпюр.)

- а) Бир атым барды да,
Анга минмеген киши джокъду. Теберди ёзен.
- б) Бир атым барды да:
Эл да минеди, Схауат ёзен.
Мен да минеме — арымайд.
705. Узун кишини — къысха белибауу.
(Сууну кёпюрю.)
706. Суу къатындан кетмеген,
Суудан уруб ётмеген.
(Кёпюр кзулагъы.)
707. Къарнаш къарнашха къарай,
Орталарын суу тарай.
(Суу бедженле.)

Джюк

708. Арбам джокъ,
Чанам джокъ,
Джюк ташыдым.
(Балас.)
709. Джайсам — минг къары,
Джыйсам — бир къары.
(Джыджым.)
710. Арба джекмей,
Чана джекмей,
Отун келтирдим.
(Кюрес.)
711. Джангыз кёзлю къара джылан.
(Джиб.)
712. Эки джикли къара джылан.
(Джантау джиб.)

713. Беш джикли къара джылан.

(Манс.)

714. Юч джикли къара джылан.

(Чыгат джиб.)

715. Буруш сыртлы къара джылан.

(Чынды.)

ТЕХНИКА БЛА ИШ КЕРЕКЛЕ

Транспорт техника бла керекле

716. Бир атым барды да,
Джыйырма джер салынады.
(Автобус.)
717. Бир тайым барды да:
Джюрюсе, джыгъылмайды,
Тохтаса, джыгъылады.
(Велосипед.)
718. Бир юйюм барды да,
Тюбю джерге джетмейди.
(Кеме.)
719. Бир атым барды да,
Кёлге кирсе, батмайды.
(Къайыкъ.)
720. Джаны джокъ — кеси джюрюй.
(Мешна.)

721. Къара аджирим кишнейди,
Тер къакъмайын ишлейди.
(Мешнаны бугзасы.)
722. Бир атым барды да,
Чабса, — джерни къалтыратады.
(Поезд.)
723. Бир атым барды да,
Юйге джетсе кишнейди.
(Поезд.)
724. Бир атым барды да,
Бир джолдан чыкъмай чабады.
(Поезд.)
725. Бир къушум барды да,
Къанат къакъмай учады.
(Самолёт.)
726. Бир къушум барды да,
Емюрюнде гурт чыгъармайды.
(Самолёт.)

Къурулуш-техника бла керекле

727. Къуйругъу узун къара байрамджак.
(Аталгъы.)
728. Джылтырай-джылтырай
Чегетге кетген,
Джылтырай-джылтырай
Чегетден келген.
(Балта.)
729. Чекки чегетден келе,
Чегеткыыр белинде келе.
(Балта.)

730. Эшикде шеждеге бара,
Юйде созулуб къала.
(Балга.)
731. Уя этеди да ичинде турмайды.
(Буруу.)
732. Бир къарнаш джырласа:
«Меннге-меннге», —
деб джырлайды.
Бир къарнаш джырласа:
«Меннге да, сеннге да», —
деб джырлайды.
(Джая мычхы бла томрау
мычхы.)
733. Чайнайды-чайнайды —
кеси ашамайды.
(Мычхы.)
734. Бычакъны ауузундан джити,
Балтаны сыртындан дупиукъ.
(Керки.)
735. Башы — чачакъ,
Ауузу — бычакъ.
(Кесгич.)
736. Бир таягъым барды да,
Ол болмаса — сан табмайма.
(Метр.)
737. Бир дюлдюр атым барды да,
Джюрюсе — бузну джарады.
(Налмаз.)
738. Бир атым барды да,
Чабса — джерни къырдышын
къобарады.
(Сюрме.)

739. Башы дженге — ауурдан,
Эл кяандыра — дауурдан.
(Темир токзмакъ.)
740. Башына урсанг, къурчдан ёте.
(Тешгич.)
741. Къобу тишли къырт-къырт.
(Тюрлю.)
742. Башы темир — къуйругъу
агъач.
(Чёгюч.)
743. Къагъыб алыр,
Джыгъыб салыр.
(Чюй кзычхач.)
744. Бир итим барды да,
Къаты-къутуну айырмайды.
(Эгеу.)
745. Бурну — кёкге джете,
Ауузу — межам эте.
(Автокран.)
- а) Тёппеси — кёкню сыза,
Ауузу — джерни къаза.
(Экскаватор.)
746. Гугурук бюртюк чёблейди да
Бир джанына силдейди.
(Экскаватор.)
747. Ауузум къыйыкъ болса да,
Башыма урсанг, къабама.
(Ютюргю.)

Джашау-турмуш техника бла керекле

748. Уллу бекки-чекки.
(Базман бла гирле.)
749. Бир юйюм барды да,
Ичинде туююш тохтамайды.
(Гюрбеджи.)
750. Бир ёгюзюм барды да:
Ичин урса, кёзю къызарады.
(Гюрбеджи кёрюк.)
751. Бир атлы минг атлыны тюер.
(Гюх.)
752. Бютеу боюнлу,
Терен кёююнлу.
(Кели.)
753. Башы уллу да
Къуйругъу къысха.
(Кели башы.)
754. Узакъдан къараб кёлтюрюр,
Къатынга джууукъ келтирир.
(Кёзюлдюреуюк.)
755. Ауузу джокъ, тили джокъ,
Барыр джолунгу кёргюзеди.
(Къыблама.)
756. «Къыс», — десенг — къысар,
«Ий», — десенг — иер.
(Къысхыч.)
757. Ауузу джокъ, тили джокъ,
Сёлеширге андан уста джокъ.
(Радио.)

758. Ауузу джокъ — хапар айта,
Къолу джокъ — къобуз тарта.
(Радио.)
759. Кёпюрсюз-джолсуз тюзюнлей
келген,
Узакъдагъы хапарны
къатынгадача берген.
(Радио.)
760. «Биб-биб» деб бир мёлек
Джерни аулайды тёгерек.
(Спутник.)
761. «Къуюл», — десем —
къуюлады,
«Тыйыл», — десем —
тыйылады.
(Суу кран.)
762. Муккур акка юйге джыйылмайды,
Бурун сууу тыйылмайды.
(Суу кран.)
763. Бир кюзгюм барды да,
Дуния ичинде кёрюнеди.
(Телевизор.)
764. Кёксюл кюзгю кёбню кёргюзе.
(Телевизор.)
765. Бир чолпум барды да,
Сёзню таудан аудурады.
(Телефон.)
766. Тёрт дунияны тойдурады да,
Кеси ачлай къалады.
(Тирмен.)

767. Чайнайды-чайнайды да
Чайнагъанын элге ашатады.
(Тирмен.)
- а) Чайнайды-чайнайды —
Кеси ашайлмайды.
768. Эл ашагъан эмеген
(джелимаууз).
(Тирмен.)
769. Не барама, не барама —
Балта узуну баралмайма.
(Тирмен таш.)
770. Таш башында—агъач тауукъ.
(Тирмен кзакъгъыч.)
771. Юй тюрбюнде — кьутургъан
кючюк.
(Тирмен чарх.)
772. Къаз къангкъылдар,
Къангагъа минер,
Инджи себер,
Тауукъ чёблер.
(Тюй тирмен.)
773. Сенг-сенг сенг бара.
Сегиз теке тенг бара,
Суу агъачы сууда бара,
Сакъалчыгъы бура бара.
(Суу тирмен.)
774. Иппил* аппакъ чачар.
(Узгъа.)

* И п п и л — къанатлыны бир тюрлюсю.

775. Бурну бар да, ауузу джокъ,
Агъач къазаргъа андан
уста джокъ.

(Юнзюч.)

Элмюлк техника бла керекле

776. Тюбю — бир, башы — эки,
Башындагъы — эчкиники.

(Агъач айры.)

777. Бир ауузу — төрт азауу.

(Темир сенек.)

778. Эртде-эртде терек эдим,
Хар кимге да керек эдим,
Тейри урду да джатдырды,
Тууар бокъгъа батдырды.

(Агъач кюрек.)

- а) Мен терегем-терегем,
Хар неге да керегем,
Адам урду да джатдырды,
Мени багушха батдырды.

779. Къуйругъу — узун,
Тили — джассы.

(Кюрек.)

780. Бир атым барды да:
Аугъан чёбню ашайды,
Ёре чёбню ашамайды.

(Басха.)

781. Гитче бала джер къаза.

(Гетмен.)

782. Къыр-къыр этер, къырылдар,
Тыр-тыр этер, тырылдар,

Баразадан таймаз,
Аллында чёб кёймаз.

(Косилка.)

783. Бир къучакъда — минг
бычакъ.

(Косилканы чалкзасы.)

784. Бир атым барды да,
Ёре чёб кёймайды.

(Чалкзы.)

785. Агъачдан агъач тууар,
Агъач кесек белин бууар.

(Чалкзы бла гылдыуай.)

786. Узун сюекли,
Къысха билекли.

(Чалкзы саб.)

787. Кёк аджирге минеме,
Кёб джылкыны сюреме.

(Чалкзы бла хансла.)

788. Ичи — тегенек,
Тышы — гебенек.

(Чалкзы хыршы.)

789. Уясына терек ёсе.

(Къангич.)

790. Башы — къалтырауукъ,
Тюбю — джылтырауукъ.

(Къаладжюк.)

791. Джыргъышчыгъы джыра
баргъан,
Къыргъышчыгъы къыра
баргъан.

(Къаладжюк.)

792. Къынгыр къарай — тюз бара.

(Плуг.)

793. Оракъ — къынгыр,
Окъ — тюз,
Эки чыпчыкъ,
Тёрт кёз.

(Сабан агъач, бараза, ёгюзле.)

794. Сенг-сенг сенг бара,
Эки теке тенг бара,
Сакъалчыгъы сыза бара, Теберди ёзен.
Бурунчугъу буза бара.

(Сабан агъач.)

а) Сенг-сенг сенг бара, Джёгетей ёзен.
Сегиз теке тенг бара, Мара ёзен.
Бургъушчугъу бура бара,
Джыргъышчыгъы джыра бара.

б) Сенг-сенг сенг бара, Къарачай ёзен.
Сегиз теке тенг бара, Дууут ёзен.
Къарынлары бура бара,
Сакъаллары джыра бара.

в) Сенг-сенг сенг бара, Схауат ёзен.
Сегиз теке тенг бара,
Сакъалчыгъын сылай бара,
Къангачыгъын къурай бара,
Таугъа айланыб джылай бара.

795. Къыш къолгъа тиймез,
Джаз къолдан тюшмез.

(Мигидау.)

* М и г и д а у — урлукъ джюрютген агъач сауутчукъ.

796. Кёк байталгъа минеме,
Акъ джылкъыны сюреме.
(Оракъ.)
797. Бурнунда — джюз тешиги —
Барындан да суу агъа.
(Суу кзуйгзуч.)
798. Бир юйюм барды да:
Не тюбю джокъду,
Не башы джокъду.
(Сыгын кеб.)
799. Аллы — бургъуч,
Арты — къургъуч.
(Сют мешна.)
800. Джерге салсанг — джукълай,
Ерге алсанг — джылай.
(Сынджыр.)
801. Арымаз-талмаз,
Суудан сора тилине джукъ
салмаз.
(Трактор.)
802. Дюнгюр-дюнгюр дюнгюрге:
Кёзюн ачад ингирде.
(Трактор.)
803. Зынтхы ашатмайма,
Къамчи бла урмайма,
Джерге ариу джатады,
Талай сагюнджю тартады.
(Трактор.)
804. Сабан тюзде — бир киши,
Бир кишини — минг тиши.
(Тырнау.)

805. Къыш къолгъа алынмагъан,
Джай джерге салынмагъан.

(Чага.)

806. Узун-узун узгъалы —
Эл таныгъан сызгъалы.

(Ындыр агъач.)

807. Эл ичинде — белгили.

(Ындыр агъач.)

808. Ауузу бла ашайды да,
Бурну бла чыгъарады.

(Эт тартхан мешна.)

Аскер техника бла керекле

809. Бир сенгкилчегим барды да,
Анга миннген сау къалмайды.

(Асмакъ.)

810. Бир итим барды да,
Аягъынгдан тутса — иймейди.

(Бугъоу.)

811. Бир кёлегим барды да:
Окъ тешмез,
Къылыч кесмез.

(Кюбе.)

812. Белде болур — чюйде солур.

(Къылыч.)

813. Алтын тырнакълы къанлы
кючюк.

(Алтынлы.)

814. Къабыргъада — къанлы таякъ.
(Къауал.)
815. Къабыргъада — къанлы
кючюк.
(Шкок.)
816. Къарангы баудан гылла-гылла
къаугъа чыкъды.
(Шкокну атылгъаны.)
817. Узун-узуз узгъарыкъла,
Узун тюзде кычырыкъла.
(Шкок атылгъан.)
818. Узун-узуз узурукъла,
Ортасында — тюй бюртюк.
(Чечме шкок бла окълары.)
819. Бир ит къачар,
Минг ит къууар.
(Чечме шкок.)
820. Къаз къангкъылдар,
Къангагъа минер,
Инджи себер.
(Чечме шкок бла окълары.)
821. Чакъгъычы чагъар,
Джетмиши джетер.
(Чакъма шкок.)
822. Къарангы бауда —
къутургъан кючюк.
(Шкокну быргъысында окъ.)
- а) Къарангы юйде — къанлы
кючюк.

823. Кеси гитче — кючю кёб.

(Окъ.)

824. Тийген джери тар,
Чыкъгъан джери кенг.

(Окъ.)

825. Бир анада — джыйырма
алты бала.

(Патронташ.)

826. Оракъдан — къынгыр,
Окъдан — тюз.

(Садакъ джая.)

827. Къапландан — кючлю,
Къабандан — тишли.

(Танка.)

828. Тюзде — бугъа гюрюлдей,
Тауда — ташла люуюлдей.

(Тоб.)

Джан керекле. Кезлик.

829. Сюекден сабы,
Терекден къабы.

(Бычакъ.)

830. Бир тайым барды да,
Минг джылкъыны айдайды.

(Баш джюлюучю джюлгюч.)

831. Не айтайым-не айтайым,
Айтхычыкъны айтайым:
Ай тайчыкъгъа минейим,
Кёб джылкъыны сюрейим.

(Джюлгюч бла баш джюлюген.)

832. Гитче сюрюучю сыртдан
сюрюу аудурур.
(Джюлгюч бла баш джюлюген.)
833. Минг атлы,
Минг атлыны кырыб кетди
бир атлы.
(Джюлгюч бла чач.)
834. Алаша киши чырпы кыра.
(Джюлгюч бла баш джюлюген.)
835. Эки ауузу — бир азауу.
(Кзама.)
836. Тешгич тешди,
Кергич керди,
Киргич кирди.
(Миз, саяу, тасма.)
837. Бир кёпюрюм барды да,
Андан ётген субай болады.
(Сыбабха.)

ДУНИЯ

Алам

838. Къабакъ башында — табакъ джау.
(Ай.)
839. Ууучум бла бир шекер —
Саулай дуниягъа джетер.
(Ай.)
840. Эм аллында — оракъ,
Онбешинде — толу акъ,
Отузунда ёлюр,
Отуз бирде келир.
(Ай.)
841. Кюмюш сомлукъ джюнге тюшгенди да,
Кеси чыкъгъынчы, алаалмайма.
(Ай булутха кирген.)
842. Оджакъ джанында — джарты гырджын.
(Толмагъан ай.)
- а) Табха башында — Джёгетей ёзен.
джарты гырджын.
- б) Юй башында — Схауат ёзен.
джарты гырджын.

- в) Таш башында — Къарачай ёзен.
джарты гырджын.
- г) Отджагъада — Теберди ёзен.
джарты гырджын.
843. Бир ананы — минг баласы.
(Ай бла джулдузла.)
844. Бир къойчу минг къойну кюте.
(Ай бла джулдузла.)
845. Эки къарнаш джолоучу,
Хар кимге да джолугъуучу,
Бири келсе: «Джат!» — дейди,
Бири келсе: «Къоб!» — дейди.
(Ай бла Кюн.)
846. Эки теппе-тенг тенг ётмек.
(Кюн бла Ай.)
847. Бий-бий бий бара,
Башы — ала,
Тюбю — къара,
Иеума чечек,
Бир арбачыкъ.
(Кюн, кёк, Джер, джулдузла,
Ай.)
848. Бир алтын джюзюгюм барды да,
Сау дуняны джарытады.
(Кюн.)
849. Бир къашыкъ сары джауум барды да,
Бютеу дунягъа бояу болады.
(Кюн.)
850. Ингир бола ёледи,
Эртден бола келеди.
(Кюн.)

851. Кюндюз — джана,
Кече — джукълана.
(Кюн.)
852. Ол болса — кюн бола,
Ол болмаса — тюн бола.
(Кюн.)
853. Джекз сюнгю терезеден ёте.
(Кюн таякз.)
854. Эшик ачмай юйге кирир.
(Кюн таякз.)
855. Бир атлыны минг къамчиси.
(Кюнню таякълары.)
856. Аппаны тону — битден толу.
(Джулдузла.)
857. Не санайма-санайма —
Санаб санын табмайма.
(Джулдузла.)
858. Эртден болса, кетедиле,
Ингир болса, келедиле.
(Джулдузла.)
859. Юй башында тары себдим.
(Джулдузла.)
860. Чара толу джекз тюйме —
Къолум джетиб алалмайма.
(Джулдузла.)
861. Кёк къагъытда — тюй бюртюкле.
(Кёкде джулдузла.)
862. Не барама-не барама —
Балта узуну баралмайма,

Кёк кийизни кьагьалмайма,
Чауул ташны джыялмайма.

(Кёк бла джулдузла.)

863. Аркьаусуз-бойсуз башыбызда ала кийиз.

(Кёк бла джулдузла.)

а) Юй башында — ала кюйюз (кийиз).

б) Оджакъ башында — ала кийиз.

864. Юй башында ала кюйюз —
Ортасында джарты гырджын.

(Джулдузла бла ай.)

865. Бир джез тюймем барды да,
Танг аласында джылтырайды.

(Чолпан.)

866. Аты бар да кеси джокъ.

(Кёк.)

867. Абала джабхан ала кийиз. Къарачай ёзен.

(Булутлу кёк.)

а) Джерни джабхан ала кийиз. Мара ёзен.

868. Эки табам барды да,
Ичине сыйынмагъан зат джокъду.

(Кёк бла джер.)

869. Джай кёк киеди,
Къыш акъ киеди.

(Джер.)

870. Агъады-агъады — бошалмайды,
Чабады-чабады — ташаймайды.

(Баргъан суу.)

871. Аламан аякъ,
Алтын таякъ,

Джумулуб джетмез
Джалан аякъ.

(Баргъан суу.)

872. Арымаз-талмаз,
Джолундан къалмаз.

(Баргъан суу.)

873. Бара тургъан джыланны
Эки этеме да, къан чыкъмайды.

(Баргъан суу.)

874. Бир къумачым барды да,
Къарылаб тауусалмайма.

(Баргъан суу.)

875. Къыш джукълайды,
Джай шуулдайды.

(Баргъан суу.)

876. Анасындан кызы туугъан,
Къызындан анасы туугъан.

(Суу бла буз.)

877. Эки къарнаш:
Сууну эки джанында джашайдыла да,
Суудан бир-бирлерине ёталмайдыла.

(Сууну джаггалары.)

878. Тохтамагъан тауушу,
Бузулмагъан ауушу.

(Суу секиртме.)

879. Эгеч — къарнашдан кючлю.

(Суу бла от.)

880. Кёче-кёче тынмагъан,
Кёчер агъачы сынмагъан.

(Суу.)

881. Аты къара — кеси кёк.
(Къара суу.)
882. Ёмюрлени анасы —
Минги Тауну баласы.
(Къарачай Къобан.)
883. Башы тауда — къуйругъу тенгизде.
(Къобан.)
884. Отсуз-къазансыз суу къайнар.
(Гара.)
885. Аяз урса — къалтырай,
Кюн тийсе — джылтырай.
(Кёл.)
886. Къуюлууу къалмагъан,
Къуюла турса — толмагъан.
(Тенгиз.)
887. Акъ башлыкълы алакъаш.
(Минги Тау.)
888. Бир бугъам барды да,
Сыртындан къары кетмейди.
(Минги Тау.)
889. Минг-минг эл бермесенг айтмазма:
Мингджашар ханны кызыма.
(Тау.)
890. Аркъаусуз, багъанасыз юйюм бар.
(Дорбун.)
891. Бир гебенм барды да,
Тюбю джерден айырылмайды.
(Дунпур.)

892. Къулагъы джокъ — эшитеди,
Ауузу джокъ — сёлешеди.
(Къая.)
893. Сен сёлешсенг — сёлешеди,
Сен сёлешмесенг — сёлешмейди.
(Къая.)
894. Бир затым барды да:
Окъну тыяды — сууну тыймайды.
(Къум.)
895. Джумушакъды — мамукъ тюлдю,
Джашилди — кырдык тюлдю.
(Таш тюрк.)

Табигъат

896. Сыртда сууукъ сюрюучю,
Сызгырыб юйге кириучю.
(Боран.)
897. Къангасыз-чюйсюз кёпюр ишледим.
(Буз.)
898. Отда джанмайды,
Сууда батмайды.
(Буз.)
899. Сууда тууады да сууда ёледи.
(Буз.)
900. Амма джырна чачды,
Джырна тюзге къачды.
(Буз джаугъан.)

901. Къаз къангкъялдар,
Къангагъа минер,
Инджи бюркер.
(Буз джаугъан.)
902. Къолсуз-аякъсыз джылкы сюрюр.
(Буз джаугъан.)
903. Малла юрке,
Малла юрке.
(Буз джаугъан.)
904. Тауда — сууукъ эмчек.
(Буз сюмек.)
905. Къолсуз-аякъсыз сурат салыр.
(Бузлауукъ.)
906. Къанаты джокъ — уча,
Аягы джокъ — къача.
(Булут.)
907. Бир джабыуум барды да,
Джайсам, кюнню джабады.
(Булут.)
908. Къалау-къалау мамукъла —
Къолум бла туталмайма.
(Булутла.)
909. Ёзен чарсдан толу —
Кёзюме тютюн кирмейди.
(Ёзен тубан.)
910. Ёзентин чабхан чал атлы,
Чынгыл тыймагъан ал атлы.
(Ёзен тубан.)
911. Бир кёк алашам барды да,
Джелден сора джукъдан къоркъмайды.
(Тубан.)

912. Къанаты уллу къонгур къуш.
(Тубан.)
913. Тал терекни бойну бла,
Къара-сууну къойну бла.
(Тубан.)
914. Четен толу джюнюм:
Не къолума алалмайма,
Не билезик эталмайма.
(Тубан.)
915. Кёкде — джулдуз,
Къолда — суу.
(Джабалакъ.)
916. Аллахны уллу кзылычы,
Джерге тие бир учу.
(Джанкзылыч.)
917. Бир суу агъачым барды да,
Ёрге тагъылгъанды да, алалмайма.
(Джанкзылыч.)
918. Бир кзызым барда да —
Тогъуз тюрю тюрюню.
(Джанкзылыч.)
919. Джая кирик бюгюлюб,
Дуниягъа нюрю тегюлюб.
(Джанкзылыч.)
920. Суу агъачым — кёкге джете,
Кыйырлары — джерге джете.
(Джанкзылыч.)
921. Келгинчи сакълайдыла,
Келсе — кычадыла.
(Джангур.)

922. Кёк кюкюрер,
Тана юркер,
Джыгырык келсе,
Джылкты юркер.
(Джангур, буз.)
923. Кёк кюкюрер,
Кёкюн джашнар,
Хам-хам отлар.
(Джангур, кырдык, мал.)
924. Джар оюлду, тана юркдю,
Къабыргъасындан къан бюркдю.
(Джауум, кёк кюкюреген, джел.)
925. Къанаты джокъ — учады.
Къолу джокъ — чачады.
(Джел.)
926. Къолсуз-аякъсыз эшик ачар.
(Джел.)
927. Сыртда сюрюучю сызгъырса,
Ёзенде кызла тепсерле.
(Джел бла хансла.)
928. Тау тартыла,
Тау тартыла.
(Кёк джашнагъан.)
929. Бир тауугъум барды да,
Ол къангкъылдаса — дуния эшитеди.
(Кёк кюкюреген.)
930. Бир атым барды да,
Ол юрксе — джер титирейди.
(Кёк чартлагъан.)
931. Арымаз-талмаз,
Нёгеринден къалмаз.
(Кёлекке.)

932. Бир тенгим барды да,
Мен къайры барсам, ары барады.

(Кёлекке.)

933. Бир нёгерим барды да:
Кюннге айлансам —
Артымда барады,
Кюнден айлансам —
Аллымда барады.

(Кёлекке.)

934. Мен сюрсем — къачады.
Мен къачсам — сюреди.

(Кёлекке.)

935. Не барама, не барама,
Джёнгерими озалмайма.

(Кёлекке.)

936. Узун къара кетиб бара:
Сюреме да — джеталмайма,
Джетеме да — туталмайма.

(Кёлекке.)

937. Бир акъ джабыуум барды да,
Саулай джерни джабады.

(Къар.)

938. Ёзен ичинде — акъ джабыу.

(Къар.)

939. Джай болса — зинк бола,
Къыш болса — бий бола.

(Къар.)

940. Къыш — кюле,
Джай — ёле,
Къачда — тириле.

(Къар.)

941. Бир акъсакъал къарт балтасыз —
Кёпюр ишлейди багъанасыз.

(Къар бла буз.)

942. Къара ийнек джатыб къалды,
Акъ ийнек туруб кетди.

(Къар бла джер.)

943. Акъ къуш кече къонады да,
Кюндюз учады.

(Къырау.)

944. Кёзге кёрюнмеген,
Къолгъа илинмеген.

(Хауа.)

945. Кийим тюлдю — кийилмейди,
Суусун тюлдю — ичилмейди,
Азыкъ тюлдю — ашалмайды,
Ансыз джашау джашалмайды.

(Хауа.)

946. Кече къонар,
Кюндюз учар.

(Чыкъ.)

947. Къабыргъа узуну къан келе.

(Ырхы.)

- а) Сыртда къой кесиле,
Къаны бери келе.

948. Къолу джокъ, аягъы джокъ,
Джетген джерин бокълар.

(Ырхы.)

Заман

949. Бир джибим барды да,
Сайлаб учун джыялмайма.

(Джыл.)

950. Аууб тургъан бир терек,
Ол терекде — онеки бутакъ,
Хар бутакъда — төрт чапракъ.

(Джыл, айла, ыйыкзла.)

951. Бир терегим барды да:
Аны төрт айрысы барды,
Хар айрыны юч бутагъы барды,
Хар бутакъны отуз чапрагъы барды,
Хар чапракъны: бир джаны — къара,
бир джаны — акъ.

(Джыл, чакъзла, айла, кюнле,
кече, кюн.)

952. Бир терекде — онеки бутакъ,
Хар бутакъда — отуз чапракъ,
Хар чапракъны: бир джаны — къара,
бир джаны — акъ.

(Джыл, айла, кюнле, кече,
кюндюз.)

953. Онеки къуш,
Элли эки чаука,
Ючджюз алтмыш беш чакъынджик
Бир гаккы табхандыла.

(Айла, ыйыкзла, кюнле, жыл.)

954. Онеки къанатлы учхандыла,
Была төрт къауумгъа юлешингендиле,
Хар къауумда юч къанатлы барды,
Хар къанатлыны төрт къанаты барды,
Хар къанатда джетишер тюк барды,
Хар тюкде 24-шер къуучукъ барды.

(Айла, чакъзла, ыйыкзла, кюнле,
сагъатла.)

955. Джети кърнаш:
Кетселе да — тизилиб,
Келселе да — тизилиб.
(Ыйыкзда кюнле.)
956. Амма атылыб келди да
Къара кийизни юсюбюзге джабды.
(Кече.)
957. Къара ийнек стауатны кючлей.
(Кече.)
958. Акъбет бийче агъарыб келди да,
Джууургъанны юсюбюзден алды.
(Танг джарыкъ.)
959. Таудан атдым Махаргъа,
Бурундугъу тийди шахаргъа,
Шахар эшик ачылды,
Бетине кюрен чачылды,
Кюренмеди, кюнмеди, —
Аны киши билмеди.
(Танг атхан.)
960. Той бошалды да,
Ала кийиз ортада къалды.
(Танг атхан.)
961. Биреу суюдюре,
Биреу кюйдюре.
(Джай бла кзыш.)

ДЖЕР БАЙЛЫКЪ

Джер хазнала

962. Къара джабыуда — акъ бийче.

(Акъ топракъ.)

963. Ачылыгъы — туз кирик,
Ариулугъу — буз кирик.

(Ачыуташ.)

964. Джансызгъа джан салгъан.

(Бензин.)

965. Къая кызы — чынар сызлы.

(Билеу.)

966. Бир туюмем барды да,
Къолда тохтамайды.

(Гинасуу.)

967. Кенгден къарасанг —
джылтырай,
Къолгъа алсанг — къалтырай.

(Гинасуу.)

968. Кёгюрчюнден — кёк,
Тучдан-кёурчдан — бек.
(Кёрдеуюк.)
969. Тышы — джашил-сары,
Ичи — дарман-дары.
(Кёкташ.)
970. Бир атым барды да,
От кёрсе кишнейди.
(Кюкюрт.)
971. Къаракентден келген къара
къатын.
(Кзайракъ.)
972. Къая кызы къарамиж.
(Къая чайыр.)
973. Къолан тауукъ — кёзге
зауукъ.
(Марджан таш.)
974. Ала къашлы, — джохар
чачлы.
(Мермер таш.)
975. Тамса — суу, джанса — чыракъ.
(Патеген.)
976. Сосран сир къатханды да,
Джиклери бюгюлмейди.
(Сослан таш.)
977. Суу ичинде — акъ балыкъ.
(Суу таш.)

978. Джерде чиримез,
Сууда эримез.
(Таш.)
979. Эшикте — таш, юйде — отун.
(Ташкёмюр.)
980. Къая кызы акъбийче.
(Тытыр.)
981. Тиши джокъ — темир ашай.
(Хыршы.)
982. Суу ызында — кюмюш ашыкъ.
(Чокъракъ.)

Тау магъаданла

983. Андан гитче да джокъ,
Андан сыйлы да джокъ.
(Алтын.)
984. Бир эгеч кызара,
Бир эгеч саргъала.
(Багъыр бла джез.)
985. Атым алтын — багъам джарым.
(Доппакъ алтын).
986. Саргъалама-саргъалама —
Алтын болалмайма.
(Джез.)
987. Ала башлы,
Къара къашлы.
(Къарасауут салынган кюмюш.)

988. Къара бла кёкшуу —
Бир-бирине джарашыу.
(Кюмюш бла къарасауут.)
989. Менден ауур да джокъ,
Мени кёлтюрмеген да джокъ.
(Къорғашын.)
990. Къызыл ёгюз суугъа кирди да,
Къара болуб чыкъды.
(Къызгъан темир.)
991. Къолум джокъ — тутама,
Тишим джокъ — тартама.
(Мукъладис.)
992. Джылтырайма-джанама,
Ариулукъгъа анама.
(Накъут-налмаз.)
993. Алтындан къаты, кюмюшден акъ,
Белибау джаса да, белинге такъ.
(Наршаб.)
994. Бир къара ёгюзюм барды да:
Суу ичсе, кирпичлери къызарады.
(Темир.)
995. Эшик-тешик джабар,
Джетген джерин къабар.
(Тутурукъ.)
996. Къатылыгъы — темир кибик,
Къаралыгъы — кёмюр кибик.
(Туч.)

БИТИМЛЕ

Сабан битимле

997. Эки ыйыкъгъа бюртюк эте,
Эки ыйыкъгъа кюйюб кете.

(Арпа.)

998. Мижегели мийик тау.

(Арпа антау.)

999. Джюз кишини — бир белибауу.

(Арпа кюлте бла бауу.)

1000. Къолу джокъ,
Аягъы джокъ,
Белибау кыыса.

(Арпа кюлте.)

1001. Ючден-ючден юй болду,
Ортасында тюй болду.

(Беджен.)

1002. Къыш къышлар,
Джаз джазлар,

Туягъындан суу ичиб,
Мюйюзюнден къозлар.

(Будай.)

1003. Тышы — къамиш, ичи — кюмюш.

(Будай.)

1004. Эки ыйыкъгъа джашил чагъа,
Эки ыйыкъгъа бишиб агъа.

(Къара будай.)

1005. Сабан тюзде — сыргалы тауукъ.

(Зынтхы.)

1006. Узун-узун терекле,
Терекле сайын бутакъла,
Бутакъла сайын уяла,
Уяла сайын балала.

(Мюрзеу.)

1007. Бир къызым барды да,
Джылына джети чепкен киеди.

(Нартюх.)

1008. Мюрзеулени башыма,
Джарлыланы ашыма,
Пилеу этсенг — пилеуме,
Гырджын этсенг — тилейме.

(Нартюх.)

1009. Тизгин-тизгин тизилген,
Бир тизиуден юзюлген.

(Нартюх сабакъ.)

1010. Биз-биз биз эдик,
Бирер ариу къыз эдик,
Бир агъачха тизилдик,
Бир-бир болуб юзюлдюк.

(Нартюх тизиу.)

1011. Къарт-къарт къарт ашы,
Сууда битген нарт ашы.

(Принч.)

1012. Бачхалада къара къыз, —
Ачха-токъгъа джара къыз.

(Речка.)

1013. Бир терекде — къыркъ бутакъ,
Къыркъ бутакъда — къыркъ уя,
Къыркъ уяда — къыркъ джюджек.

(Тары чѣб.)

1014. Юч тенг бир-биринден къалмазла,
Къолларын бир-бири имбашындан
алмазла.

(Черен.)

Бачха битимле

1015. Аналары ёле тура,
Балалары къоба тура.

(Ана гардош бла джангы
гардошла.)

1016. Джылда эки кере кюн кѣрген.

(Гардош.)

1017. Эти бар да джауу джокъ.

(Гардош.)

1018. Эти бар да
Къаны джокъ,
Териси бар да
Сюеги джокъ.

(Гардош.)

1019. Къыз юйде олтура,
Чачы орамны толтура.

(Гардош баш.)

1020. Бир кере джерге салама.
Он кере битим алама.

(Джурка.)

ЁСЮМЛЕ

Терекле

1021. Ёсюмю бар да атламы джокъ.
(Агъач.)
1022. Акъ тау — аякъ ыздан толу.
(Айю тырнакъ.)
1023. Бети — акъ, чачы — бурма.
(Акъ къайын.)
1024. Къара къаптал кие,
Тюзню-тауну сие.
(Къара къайын.)
1025. Бир келиним барды да,
Бир айгъа минг сабий ёсдюреди.
(Балий терек.)
1026. Бир къызым барды да:
Джел урса, чачы джылтырайды.
(Бусакъ.)

1027. Узун субай ёсгени,
Акъсыл чепкен кийгени.
(Бусақъ.)
1028. Тау башында — кёк кирпи.
(Гагърак.)
1029. Бир къызым барды да,
Эл мынчакъларындан тартады.
(Гургум терек.)
1030. Бир къызым барды да,
Кёзлери джырда айтылады.
(Дугъум терек.)
1031. Чачы — бурма, тили — ачы.
(Залыкъылды.)
1032. Терегинден тай бола,
Кёгетинден шай бола.
(Джабышмакъ терек.)
1033. Бир гошгоп къызым барды да,
Ёмюрю бел къатдыралмайды.
(Джёге.)
1034. Акъ къалада — бир бийче:
Ёмюрю суу ичмейди.
(Джумукъул терек.)
1035. Бир къызым барды да,
Эшмеси хар джерге илинеди.
(Джюзюм терек.)
1036. Бир къызым барды да,
Мынчакъларын кёлтюралмайды.
(Джюзюм терек.)

1037. Тырнакълары аслан кибик,
Мынчакълары аслам кибик.
(Итбурун терек.)
1038. Алаша тау ашдан тола,
Къабсанг — ауузунг къалын бола.
(Къарагёген терек.)
1039. Джаз келгенлей, чагъама,
Сыргъаларымы тагъама,
Къулакъларым шуулдайла,
Сыргъаларым къымылдайла.
(Къайын терек.)
1040. Бир къызым барды да,
Минг сыргъа тагъады.
(Кёгет терек.)
1041. Хар джылда бир табхан,
Бир кереде минг табхан.
(Кёгет терек.)
1042. Эки эгечни:
Бири къызыл кие,
Бири къара кие.
(Къызыл дугъум бла къар
дугъум.)
1043. Бели узун — чачы къысха.
(Наз терек.)
1044. Бир къызым барды да,
Халкъ аны белине сукъланады.
(Нарат терек.)
1045. Бир къызым барды да,
Джашил чепкенин тешмейди.
(Нызы терек.)
1046. Къышыбыз джокъ,
Джайыбыз джокъ,
Биз кёгергенлей турабыз;

Дуния бары саргъалса,
Биз тюрленмей къалабыз.

(Нызы бла нарат.)

1047. Бир кызым барды да,
Суу бойнундан таймайды.

(Суу тал.)

1048. Чачакъ-чачакъ чачы,
Сютю туздан ачы.

(Такъюзюк терек.)

1049. Джай кийинир,
Къыш тешинир.

(Терек.)

1050. Бир кызым барды да,
Чачы кюнню тыяды.

(Терек.)

1051. Бир кызым барды да,
Хар джылда чачы тюшеди.

(Терек.)

1052. Ай кёрмеген,
Кюн кёрмеген,
Терек бла тенг ёсген.

(Терекни ёзеге.)

1053. Эшмелери кёк,
Ийнелери кёб,
Эмчеклери кысты,
Берген сютю мысты.

(Тюртю терек.)

1054. Ичи толу — къарын богъу.

(Уллёзек.)

1055. Бир чыпчыгъым барды да,
Къачха дери учмайды.

(Чапракъ.)

1056. Бир анада — минг бала,
Бары юсюне тагъылыб.
Аяз урса шыбырдайла
Бары анга тарыгъыб.
(Чапракъла.)
1057. Бир терекде — джюз уя,
Джюз уяда — джюз бала.
(Чёртлеуюк кёкен.)
1058. Башы — таякъгъа,
Ашы — джаякъгъа.
(Чум терск.)
1059. Бир къызым барды да,
Тюклю мынчакъла тагъады.
(Чынар терек.)
1060. Акъ кёзлю, къызыл кирпичли.
(Шаптал терек.)
1061. Къолда — темир,
Отда — кёмюр.
(Әмен.)

Хансла

1062. Аякъ тюбде — айлыкъ нардыу.
(Адай гютдю.)
1063. Бир абрекни — минг сюнгюсю.
(Айгъакъ чыгъана.)
1064. Чегет талада — къызыл мынчакъ.
(Айю бал.)
1065. Меннге келген къотур,
Менден кетген сотур.
(Андыз.)

1066. Аякълары — голпу,
Чачакълары — чолпу.
(Балдыргзан.)
1067. Бир къызым барды да,
«Уф» — десенг, чачы тюшеди.
(Баппахан.)
1068. Бир къызым барды да,
Чачы дарманнга джюрюйдю.
(Безгек дарман.)
1069. Бир къызым барды да,
Чачындан ариу ийис урады.
(Дух ханс.)
1070. Бир къызым барды да,
Элден эртде уянады.
(Джанкъоз, четенчик.)
1071. Джаз туугъан — джазгъы скойюмчю.
(Тели джанкъоз.)
1072. Битгени — гыджырчыкъ,
Татыуу — къуджурчукъ.
(Джыгра.)
1073. Бир къызым барды да,
Башындан габу акъгъанлай турады.
(Джылкзы кзулакъ.)
1074. Биченликде — кючлю къатын.
(Зыка.)
1075. Бир кючюгом барды да,
Джараланы джалайды.
(Иттил чапракъ.)
1076. Кёк-Аланы кюйну —
Кёк кюшундан толу.
(Кёбдюреуюз.)

1077. Башы бар — кёзю джокъ.
(*Киштикбаш ханс.*)
1078. Бир юллем барды да,
Тютюн ичерге джарамайды.
(*Кюелчен.*)
1079. Абу къысхан таш кёрдюм,
Кюнде бишген аш кёрдюм.
(*Къычхач, госук.*)
1080. Бир бийчем барды да,
Бай этген къусмай къалмайды.
(*Кюндюш.*)
1081. Кёк кюбюрню ачдым,
Кёк дарийни чачдым.
(*Кырдык.*)
- а) Кюбюрчекни ачайым,
Кёк чиллени чачайым.
1082. Бир къызым барды да,
Аягъын суудан алмайды.
(*Къамиш.*)
1083. Чепкени — къара,
Джаулугъу — кёк.
(*Къара ханс.*)
1084. Амманы чачын эл теблей.
(*Къаудан.*)
1085. Кекели — токъмакъ,
Шекели — чакъмакъ.
(*Къачхач.*)
1086. Бир къызым барды да,
Кёрген къулагъындан тартады.
(*Къозукъулакъ.*)

1087. Бир кызым барды да,
Салкынлыгын терсине тутады.
(Къоянсюек ханс.)

1088. Бир кышум барды да,
«Уф» — демесенг, учмайды.
(Къубулчакъ.)

1089. Бир кызым барды да,
Ёмюрю багушдан кетмейди.
(Лыбыта.)

1090. Джаз адамла кьоймайла,
Къачда мен кьоймайма.
(Мант.)

1091. Мен суймеген да киши джокъ,
Мени суйген да киши джокъ.
(Мантбаш.)

1092. Сенпил-сенпил сенекле,
Юч бутакълы терекле.
(Марал чёббашы.)

1093. Кябадан келген бир тауукъ —
Къанатлары бек зауукъ.
(Маруам ханс.)

1094. Джол джанында — Теберди ёзен.
къабыучу итчик.
(Мурса.)

а) Джол джанында — Къарачай
къанлы кючюк. ёзен.

б) Тирмен тюбюнде — Схауат ёзен.
къабыучу кючюк.

1095. Отсуз-джалынсыз кюйдюрген.
(Мурса.)

1096. Джаз аягъымы къоймайла,
Джай башымы къоймайла.
(Мусхот.)
1097. Бир терекде — минг кьошун.
(Мынган.)
1098. Бир калпагым барды да,
Сюрююню юсюнден кыystаялмайма.
(Одал чапракъ.)
1099. Бууун-бууун бууунчакъ —
Сабийлеге оюнчакъ.
(Сыбызгылыкъ.)
1100. Бир кызым барды да,
Бачхадан чыкъмайды.
(Тамыза.)
1101. Тауда терек тура,
Тийсенг, ийиси ура.
(Тыхтен.)
1102. Бир кючюгюм барды да,
Этни аманын ашайды.
(Хырттылы чапракъ.)
1103. Биз-биз биз эдик,
Бирер ариу кыыз эдик,
Тизиу-тизиу тизилдик,
Тизим къалмай юзюлдюк.
(Чёббашы.)
1104. Бир кызым барды да,
Хар кёргенни кёзю илинеди.
(Чичек.)
1105. Джол джанында — чимдиучю
къазакъ.
(Чыгъана.)

1106. Бир бийчем барды да,
Хар джетгенин кѣучакѣлайды.

(Чырмауукѣ ханс.)

1107. Кѣоллары — эшикде,
Санлары — тешикде.

(Штанкзыл.)

1108. Бир бийчем барды да,
Эмчеги юзюлмей,
Сют ичирмейди.

(Эмизик.)

1109. Кеси гитче — бѣркю уллу.

(Эшек джууа.)

1110. Бѣркю бар да башы джокѣ.

(Эшек джууа.)

КЁГЕТЛЕ

Терек кёгетле

1111. Тауда — джашил тегерек,
Джыйыб алсанг — бек керек.
(Агъач алма.)
1112. Къыппа-къызыл, къан кирик.
Таппа-татлы, бал кирик.
(Балий.)
1113. Къол ичинде — къонгур ёгюз.
(Гургум.)
1114. Тау башында — чыпчыкъкёз.
(Дугъум.)
1115. Биченликде — къызыл мынчакъ.
(Дыгъылен.)
1116. Темир къалада — темреу аш.
(Джабышмакъ.)
1117. Бир къалада — Къозтйоме,
Къозтйомеде — джезтйоме.
(Джумукъул.)

1118. Тау башында — мияла мынчакъла.
(Джюзюм.)
1119. Джол джанында — локъу.
(Итбурун.)
1120. Кеси къызыл — бурну къара.
(Итбурун.)
1121. Тау башында — къутукъ,
Башында да буштукъ.
(Итбурун.)
1122. Бир ирким барды да:
Баугъа урдум да,
Къуйругъу къалды.
(Кертме.)
1123. Джар башында — къара къатапа.
(Къара шкилди.)
- а) Чегет бауурда — къара къатапа.
1124. Джар башында — къатапа кюйюз.
(Къызыл шкилди.)
- а) Чегет бауурда — къызыл къатапа.
1125. Таудан келир тыкъар-тукъур,
Еашын чач да къутул.
(Къоз.)
1126. Къырау урса — бише,
Бише — джерге тюше.
(Муртху.)
1127. Тау башында — къызыл ачитхы.
(Такъюзюк.)

1128. Тау башында — марджан таш.

(Тюртю.)

1129. Къатылычыкъ-къатлычыкъ —
Кёгетледен татлычыкъ.

(Хурма.)

1130. Кёкден келир чыкъыр-чукъур,
Сермеб ал да, башын джар да
къутул.

(Чёртлеуюк.)

1131. Нарт-нарт нарт башы,
Нарт башында — солтан ашы.

(Чёртлеуюк.)

1132. Чегетледе — лыхтын,
Лыхтында — кызылтхын.

(Чум.)

1133. Тауда — ючгюл кюбюрчек,
Кюбюрчекде — кемирчек.

(Чынар.)

1134. Сары болса — бише,
Бишсе — джерге тюше.

(Шаптал.)

Тахта кёгетле

1135. Тышы — кынадан кызыл,
Ичи — къардан акъ.

(Айлыкъ турма.)

1136. Джер тюбюнде — кючлю къатын.

(Джыллыкъ турма.)

1137. Джер тюбюнде — акъ кюбюрчек.

(Акъ чюгюндюр.)

1138. Джер тубюнде — кызыл кюбюрчек.
(Кызыл чюгюндюр.)
1139. Ичи — кызыл, тышы — кызыл, X
Керахатды деб, ашамайды кызым.
(Бадражан.)
1140. Бир кишини
Джетмиш къат кийими,
Джетмиши да тюймесиз.
(Баш кзобуста.)
1141. Къат-къат тонлу,
Къарыш бойлу.
(Баш кзобуста.)
1142. Бир кызым барды да:
Джашагъаны — ташада, ✓
Эшмелери — туурада.
(Быхы.)
1143. Джер тубюнде — кызыл кёсеу.
(Быхы.)
1144. Къып-кызылчыкъ тамаша,
Кеси джерге джанаша.
(Джилек.)
1145. Джантауу бар да, джиби джокъ,
Териси бар да, тюгю джокъ.
(Кзаб.)
1146. Къолсуз-аякъсыз буруугъа ёрлер.
(Кзаб.)
1147. Джетмиш джолгъа
джайылгъанды да,
Джетиб джыялмайма.
(Кзудору.)

1148. Таш тюбюнде — кызыл ашыкъ.
(Наныкъ.)
1149. Эшиги-терезеси джокъ:
Ичинде — минг кызу.
(Наша.)
1150. Тишлери — тешике,
Сакъалы — эшике.
(Сарысмакъ.)
1151. Бир гаккыда — минг танкы.
(Сохан.)
1152. Бир кызым барды да,
Анга кырагъан джыламай
кыалмайды.
(Сохан.)
1153. Джетмиш кыат кийимим,
Сууукъ келсе, бузлайма.
(Сохан.)
1154. Джюе-джюе джумуртха.
(Сохан.)
1155. Кеси — бир кыарыш,
Сакъалы — минг кыарыш.
(Сохан.)
1156. Кийими — джюз кыат,
Олтурады бир кыарт,
Ажымсызды джылары —
Ким тешиндирсе аны.
(Сохан.)
1157. Кыркъ кыапталлы,
Кыркъма тонлу.
(Сохан.)

1158. Урмай-тюймей джылатыр.

(Сохан.)

1159. Тёп-тёгерек, тоб кибик,
Ичи къызыл, от кибик.

(Харбыз.)

а) Тышы джашил, кёк кибик,
Ичи къызыл, от кибик.

б) Тышы — кём-кёк, аламат,
Ичи — къызыл къанауат.

1160. Джерде битген халыуа,
Сюйюб ашар Балуа.

(Хауун.)

1161. Бир къызым барды да,
Кюнден кёжюн алмайды.

(Чёплеу терек.)

1162. Джохар табакъ башлыма,
Алтын окъа къашлыма.

(Чёплеу терек.)

1163. Ингирге дери
Кюнню ызындан къарайма,
Тангнга дери
Къубулама да джылайма.

(Чёплеу терек.)

1164. Танг атса,
Кюн чыкътганнга къарайды,
Кюн батса,
Кюн батханнга къарайды.

(Чёплеу баш.)

1165. Мийик-мийик мийик тау,
Мийик тауда — бир тала,
Бир талада — минг къой,
Мингиси да — къара.

(Чёплеу табакъ.)

1166. Таудан кызыл итни ёлюгю келир.

(Шибиги.)

1167. Терек башында — кызыл чыпчыкъ.

(Шибиги.)

ХАЙЫУАНЛА

Юй хайыуанла

1168. Джанлыдан къачмаз,
Юлюшюн чачмаз.

(Аджир.)

1169. Къартасы — къыр-къыр эте,
Джалкъасы — джыр-джыр эте.

(Ат.)

1170. Джол юсюнде — джаулу гоппан.

(Ат илкер.)

а) Джол юсюнде — окъа бокка.

б) Джол юсюнде — ёре бокка.

в) Джол юсюнде — окъа бёрк.

1171. Суугъа кирсе — бир бола,
Суудан чыкъса — минг бола.

(Ат кзуйрукъ.)

1172. Боюн кючге базыучу,
Кулдаланы къазыучу.
(Бугъа.)
1173. Къарангы юйде — төртаякъ.
(Бауда ийнек.)
1174. Эртден кетер иллезий,*
Ингир келир иллезий,
Акъ халыдан джибек иер иллезий.
(Ийнек.)
1175. Төрт адам бир уругъа сыйына.
(Ийнекни эмчеклери бла челек.)
1176. Сегиз семе** дара***
Төрт къуба дара,
Эки абаза дара.
(Гаджи, ийнек, эчки.)
1177. Не иссиге тѳзмеген,
Не сууукъгъа тѳзмеген.
(Гаммеш.)
1178. Анасындан — гитче,
Атасындан — уллу.
(Къадыр.)
1179. Джар къыйырда — джау мандалакъ.
(Къозу къуйрукъ.)
1180. Кийим болама,
Суйюм болама,
Ашарыкъ болама,
Ичерик болама,

* Иллезий — кѳк кѳзлю.

** Семе — семиз, токъ.

*** Дара — тюркча: машок, къабчыкъ.

Алтын болама,
Кюмюш болама,
Эки джыйырма
Юлюш болама.
Отха салыргъа
Отун болама,
Къараб турмасанг,
Къотур болама.
Джаным джарлы,
Башым алтын.

(Къой.)

1181. Эртден кетиб,
Ингир келген аллезин,*
Кёк джибекден
Тюйме туюген аллезин.

(Къой.)

1182. Къолсуз-бутсуз буз тешер.

(Къой бокъ.)

1183. Бир-бири башын чача,
Бир-биринден къача.

(Къочхарла.)

1184. Къая къыйырда — къынгыр тиш.

(Мюйюз.)

1185. Эки тенг къарнаш —
Экиси да джанбаш.

(Мюйюзле.)

1186. Экеулен кёкге къарай,
Тёртеулен джерге къарай.

(Мюйюзле бла аякъла.)

* Аллезин — ала кёзлю.

1187. Бир ёгюзюм барды да,
Ёмюрюнде джатмайды.
(Пил.)
1188. Бурмачач газ-газ.
(Теке.)
1189. Ёмюрю джерде джашайды,
Кёкню уа кёралмайды.
(Тонгуз.)
1190. Мюйюзю — таракъгъа,
Териси — аякъгъа.
(Тууар.)
1191. Къаралдым юйге къар джукъмаз.
(Тууар мюйюз.)
1192. Бир кызым барды да:
Усу тутса, къусаргъа тартышады.
(Тюе.)
1193. Сырты — дукъур,
Башы — дугъур,
Тюгю — къонгур.
(Тюе.)
1194. Сюрюу аллында джюрюучю,
Сюрюучюге джол кёргюзюучю.
(Эркеч.)
1195. Эл джатар,
Элемен джатмаз.
(Эчки мюйюз.)
1196. Саны — санаусуз,
Кеси — джараусуз.
(Эчки тюк.)
1197. Эти ашалмагъан узункъулакъ.
(Эшек.)

Кийик хайыуанла

1198. Бутакъ-бутакъ мюйюзлери,
Кёк кырдыкдан кийизлери.
(Буу.)
1199. Бир терегим барды да,
Джылда бир бутакъ чыгъады.
(Буу мюйюз.)
1200. Бир бугъам барды да,
Ёмюрю чегетден чыкъмайды.
(Доммай.)
1201. Джалаулары джалар,
Чынгылладан къарар.
(Джугъутур.)
1202. Къая арада — тогъай мюйюзлю.
(Джугъутур.)
1203. Ингичке-ингичке аякълары,
Къара-къара туякълары,
Узун-узун джаякълары.
(Джур.)
1204. Батмакъгъа батар,
Къауданда джатар.
(Кишик тонгуз.)
1205. Таугъа бардым:
Талеусюн кёрдюм.
Суугъа бардым:
Сюлеусюн кёрдюм.
(Кийик, чабакъ.)
1206. Уллу кьолда — уллазау.
(Къабан.)

1207. Артына отлай,
Артына отлай.

(Къандагъай.)

1208. Токъмакъбашчыкъ-гыдайчыкъ —
Къайда болур быллайчыкъ?!

(Къашха эчки.)

1209. Къолдан къараса — ай кибик,
Эшикден къараса — тай кибик.

(Марал.)

ДЖАНЫУАРЛА

Юй джаныуарла

1210. Иесин кемсиз суйген,
Юйюн къоруй билген,
Ким болгъанын билигиз —
Джай да, къыш да тон кийген.

(Ит.)

1211. Узункъуйрукъ хаф-хаф.

(Ит.)

1212. Анасындан мыйыкълары бла
туугъан,
Бетин-къолун сапынсыз-суусуз
джуугъан.

(Киштик.)

1213. Басхычсыз быкъыгъа ёрлер.

(Киштик.)

1214. Отджагъада къумгъан,
Кёзчюклерин джумгъан.

(Киштик.)

1215. Сенпил-сенпил сенекли,
Къаплан-аслан джюрекли.

(Киштик.)

Кийик джаныуарла

1216. Боз бугъа боюнлу,
Темир сюек аякълы,
Пелуан билекли,
Къысыр джылан джюрекли.

(Айю.)

1217. Уллу къолда — уллутабан.

(Айю.)

1218. Къарны ач — кёлю токъ.

(Аслан.)

1219. Саламбаш бла дугъурбаш.

(Аслан бла кзаблан.)

1220. Къолан къапталлы,
Къынгыр тырнакълы.

(Кзаблан.)

1221. Къар суудан тарта,
Къарангы бауда джата.

(Бёрю.)

1222. Сыртда айланган къызылкёз.

(Бёрю.)

1223. Сыртда сууукъ сюрюучю,
Сууукъ юйге кириучю.

(Бёрю.)

1224. Тубан тубюнде — джоргъа алаша.
(Бёрю.)
1225. Морт-морт морт алаша,
Къуйрукъчугъу чорт алаша.
(Борсукъ.)
1226. Бир къызым барды да,
Ийнели чепкен киеди.
(Кирпи.)
1227. Суу ызында — ийнели кыппа.
(Кирпи.)
1228. Джар джанында — чыгъанакъ тоб.
(Кирпи.)
1229. Кёлю — кьоркъакъ,
Кёзю — чокъракъ.
(Къоян.)
1230. Къыш болса — акъ бола,
Джаз болса — кёк бола.
(Къоян.)
1231. Таугъа айланса — окъ кибик,
Таудан айланса — тоб кибик.
(Къоян.)
1232. Кеси гитче — сокъмагъы уллу.
(Сюлеусюн.)
1233. Кеси хыйла — къуйругъу сырма.
(Тюлкю.)
1234. Кесини териси — кесине джау.
(Тюлкю.)

1235. Минг къалада — кызыл къасбар.
(Тюкю.)

1236. Хурулада — кызыл ашыкъ.
(Тюкю.)

Суу джаныуарла

1237. Къыйналмай тутар,
Чайнамай джутар.
(Балыкъ.)

1238. Уччуукъ суугъа кирмез,
Джюзюуюк суудан чыкъмаз.
(Бёдене бла чабакъ.)

1239. Таугъа бардым:
Талеусюн кёрдюм.
Суугъа бардым:
Сюлеусюн кёрдюм.
(Кийик, чабакъ.)

1240. Суу ызында — кёк таш.
(Суу макъа.)

1241. О джюзе-джюзе —
Джюземени кызыма,
Джюз эл бермей айтмаз.
(Чабакъ.)

1242. Таш тюбюнде — мияла мынчакъ.
(Чабакъ.)

1243. Суу ызында — гёзеле мынчакъ.
(Чабакъ кёз.)

Сюйрелиучю джаныуарла

1244. Джол юсюнде — джаулу къайиш. Къарачай
(Джылан.) ёзен.
- а) Джол юсюнде — джаулу ичеги. Мара
ёзен.
- б) Джол юсюнде — баллы къайиш. Джёгетей
ёзен.
- в) Джол юсюнде — сыйры чыбыкъ. Теберди
ёзен.
1245. Эти — буздан сууукъ,
Тили — окъдан ачы.
(Уу джылан.)
1246. Къаяда турса — къая бетли,
Уяда турса — уя бетли.
(Кеселекке.)

Ууакъ джаныуарла

1247. Къардан эсе акъ алаша,
Джан-джанына сакъ алаша.
(Агъаз.)
1248. Таш арада — акътёш кючюк.
(Агъаз.)
1249. Ийнесиз-халысыз хар этген.
(Ау гыбы.)
1250. Кеси — талгъыр,
Башы — багъыр.
(Багъырбаш чибин.)
1251. Бир къалада — минг къарнаш.
(Бал чибинле.)

1252. Джыз-джыз джыз этер,
Тенгизден ётер.
(Бал чибин.)
1253. Къарангы юйде къумач согъа.
(Бал чибин.)
1254. Кёзге илинмез бою бар,
Адам ашар ою бар.
(Бит.)
1255. Къара агъачда — алтаякъ эчки.
(Бит.)
1256. Къара-тору секиртме.
(Бюрче.)
1257. Къулагъы-къуйругъу болмагъан,
Чынгагъандан тоймагъан.
(Джер макъа.)
1258. Тау тюбюнде — тору алаша.
(Джубран.)
1259. Чыракъ тюлме — джарытама,
Кюзгю тюлме — къаратама.
(Джылтырауукъ къамжакъ.)
1260. Ханс ичинде джашаучу,
Ишлемейин ашаучу.
(Каска.)
1261. Бир къара кишичик сыртдан аууб
бара.
(Къамжакъ.)
1262. Бела-бела бела атым,
Бели ингичке къолан атым,

Таугъа минсе — талмаз атым,
Талау тийсе — къалмаз атым.

(Къумурсха.)

- а) Кюрен-кюрен кюрен атым,
Бели ингичке джюрюк атым,
Таугъа минсе — талмаз атым,
Талау тийсе — къалмаз атым.
- б) Къулан-къулан къулан алаша,
Бели ингичке къолан алаша,
Таугъа минсе — талмаз алаша,
Талау тийсе — къалмаз алаша.
- в) Пелям-пелям пелям алаша,
Бели ингичке къолан алаша,
Таугъа минсе — талмаз алаша,
Талау тийсе — къалмаз алаша.
- г) Таудан ауса — талмаз атым,
Талау тийсе — къалмаз атым.

1263. Бир тёбеде минг къарнаш.

(Къумурсхала.)

1264. Тау тауну кѣлтюре,
Таулу кызын келтире.

(Къумурсхала кѣчген.)

1265. Кѣзю кѣрмез,
Кѣпюрден ѣтмез.

(Лобан.)

1266. Сабанлагъа къонар,
Битимлени тонар.

(Маджа.)

1267. Джаз тууа да джаз ѳле.

(Малгар къамжакъ.)

1268. Бир ѳгюзюм барды да,
Къусханы дарман болады.

(Мешин къамжакъ.)

1269. Бир ойнаучум барды да,
Ёмюрю аркъандан тюшмейди.
(Рысхы гыбы.)
1270. Къарангыда джашай да,
Джарыкъда ёле.
(Сууалчан.)
1271. Башы — таш,
Тюбю — таш,
Ортасында — баш.
(Таш макъа.)
1272. Бир силегей текем барды да,
Ёмюрю баудан чыкъмайды.
(Текеле мюйюз.)
1273. Бурунчугъу миз кибик,
Къуйрукъчугъу тюз кибик.
(Ургъуй.)
1274. Кеси гитче — джыры уллу.
(Ургъуй.)
1275. Эки джанына да тенг джюрюй.
(Чабакъ кзурт.)
1276. Бир кызым барды да,
Ауузу бла джибек эшеди.
(Чилле кзурт.)
1277. Къабчыкъланы тешпиучю,
Саутлагъа тюшюучю.
(Чычхан.)
1278. Аслан кёллю,
Къаплан джюреккли.
(Эрмен киштик.)

КЪАНАТЛЫЛА

Юй къанатлыла

1279. Бир къызым барды да,
Кёлге кирсе — суу къонмайды.
(Бабуш.)
1280. Башчыгъы — джилек,
Сакъалчыгъы — джибек.
(Гугурукку.)
1281. Башы — таракъ,
Къуйругъу — оракъ.
(Гугурукку.)
1282. Джюз къатынны — бир эри.
(Гугурукку.)
1283. Къарангы баудан къаугъа чыкъды,
Акъсакъал къарт алда чыкъды.
(Гугурукку.)
1284. Чилли-чилли бёркля.
(Гугурукку.)

1285. Не анасы табмагъан,
Не атасы табмагъан.
(Джюджек.)
1286. Келиними бир баласы —
Къалгъанладан багъалы.
(Зайын.)
1287. Узун боюнлу,
Джумушакъ къоюнлу.
(Къаз.)
1288. Бир кызым барды да,
Ёмюрю усу ачылмайды.
(Кърым тауукъ.)
1289. Бир кызым барды да,
Суу ичсе — кёкге къарайды.
(Тауукъ.)
1290. Бир кызым барды да,
Джел урса — юсю ачылады.
(Тауукъ.)
1291. Къол бла бир саугъасы,
Эл бла бир къаугъасы.
(Тауукъ.)
1292. Джанлыдан — джансыз тууа.
Джансыздан — джанлы тууа.
(Тауукъ бла гаккы.)
1293. Бир анада — джыйырма бала,
Барысы да бир джылгъы.
(Гурт тауукъну джюджеклери.)
1294. Ингирде экинди намаз бла
джатадыла,
Эртденбла эртден намаз бла
къобадыла.
(Тауукъла.)

Кийик кѣанатлыла

1295. Кѣолсуз, балтасыз юй ишлер.
(Кѣанатлы.)
1296. Чегет болмай джашамаз,
«Таркѣ» — демейин ашамаз.
(Агѣач тауукѣ.)
1297. Бир джасанма кѣызым барды да,
Эл аны тепсегенине кѣарайды.
(Алтын тауукѣ.)
1298. Бурну чѣй — тѣппеси чѣйке.
(Байрамджак.)
1299. Шыблача учар,
Илгендириб кѣачар.
(Бѣдене.)
1300. Учѣуукѣ суугѣ кирмез,
Джѣюзѣюук суудан чыкѣмаз.
(Бѣдене бла чабакѣ.)
1301. Джѣйылса — чычхан,
Джѣйылса — чыпчыкѣ.
(Биттир.)
- а) Учса — чыпчыкѣ,
Кѣонса — чычхан.
1302. Джѣрсыз кѣюню кетмеген,
Джѣрына джѣр джетмеген.
(Булбул.)
1303. Ингичке-назик макѣамы,
Ташда-агѣачда меѣямы.
(Гергеджыз чыпчыкѣ.)

1304. Бир келиним барды да,
Хар баласы гыбышы болады.
(Гугук.)
1305. Къарангыда кёреди да,
Джарыкъда кёрмейди.
(Гылынкзүш.)
1306. Ёмюрюнде джырламагъан,
Джырласа — сау къалмагъан.
(Дууадакъ.)
1307. Бир къызым барды да,
Элден алгъа джырлайды.
(Джаз тауукъ.)
1308. Сызгъырса — сыны ариу,
Сызгъырмаса — тюгю ариу.
(Джумарыкъ тауукъ.)
1309. Окъгъа учар,
Тобча чачар.
(Илячин.)
1310. Къаялада юйю,
Уялада кююю.
(Кёгюрчюн.)
1311. Бир кёзю — окъда,
Бир кёзю — бокъда.
(Къаргъа.)
1312. Не этейим мен шыблагъа,
Кёлтюред да кетед къыблагъа.
(Къартчыгъа.)
1313. Сырты — къазандан къара,
Баууру — къардан акъ.
(Къарылгъач.)

1314. Джырлагъаны — чырдыда,
Бугъуннганы — мырдыда.
(Къой чыпчыкъ.)
1315. Боран-тубан тыймагъан,
Ууакъ-тюек къоймагъан.
(Къузгъун.)
1316. Сууда джудуз джанар.
(Къундуз.)
1317. Кёзкёрмезге учар,
Кёкде кёргенин чачар.
(Къуш.)
1318. Хамхотладан къарар,
Эчкилени марар.
(Эчкичи къуш.)
1319. Шып-шып этер,
Шыпда къонар,
Бабиян башлы,
Алтын тёшлю.
(Сабан чыпчыкъ.)
1320. Суу юсюнде уча,
Суу тюбуне къача.
(Суу чыпчыкъ.)
1321. Башы таракълай,
Къуйругъу чабакълай.
(Суу бабуш.)
1322. Джырлаб джырын бошамагъан,
Джыры джыргъа ушамагъан.
(Тартар.)
1323. Узун боюнлу,
Къур-къур оюнлу.
(Турна.)

1324. Узунаякъ инджикёз.
(Турна.)
1325. Къазандан къара,
Къардан акъ,
Оракъдан муккур,
Окъдан тюз.
(Чакъынджик.)
1326. Бурма бутлу Хасанахан.
(Чаука.)
1327. Кеси къара — бурну акъ.
(Чаука.)
1328. Таш башында — къызыл ашыкъ.
(Чаука аякъ.)
1329. Эркечи — къара,
Тишиси — чубар.
(Чын тауукъ.)
1330. Ачыкъаууз, джумукъкёз.
(Чыпчыкъ бала.)
1331. Шорбат-шорбатда — юйю,
Чарт-курт, чарт-курт кюую.
(Шорбат чыпчыкъ),)

ЭСКИЛИК

Меджисуулукъ-джахиллик

1332. Къайгъыланы башы,
Сёзчюлени ашы.
(Берне.)
1333. Дуния башындан таш-агъач ата,
Джаухарат ичинде джылаб джата.
(Зийдан.*)
1334. Къайгъысыз ишге къайгъы салгъан.
(Къалын.)
1335. Бир бычагъым барды да,
Ол кесген бармакъдан къан
чыкъмайды.
(Тёре.)

* З и й д а н — зийна джюрюген тиширыуну атыучу уру.

Дин

1336. Гугурук кѣурукѣгѣа миниб
кѣычырды да,
Элни саулай сагѣайтды.

(Азанчы.)

1337. «Бер», — дегенни суймеген,
«Ма», — дегенни иймеген.

(Афенди.)

1338. Джыйылыуу кѣалмагѣан,
Джыйыла турса толмагѣан.

(Афенди хурджун.)

1339. Сохталаны кѣамчиси неди? Бил.

(Балакѣа.)

1340. Таудан тѣююмчек салына.

(Дууа.)

1341. Ары лап-лап,
Бери лап-лап,
Ортасына кийиз кѣаблаб.

(Межгит.)

1342. Тау башында гугук кѣычыра.

(Минара.)

1343. Кѣкден тѣюшюб джерге тиймеген.

(Джаназы намаз.)

1344. Джатыб ишлер,
Кѣобуб солур.

(Намазлыкѣ.)

1345. Кюнде беш кере джатады да,
Беш кере турады.

(Намазлыкѣ.)

Бай-джарлы

1346. Базыкъ бла джазыкъ (эсги).
(Бай бла джарлы.)
1347. Эл ичинде — бёрю бла тюлкю (эсги).
(Бий бла бийче.)
1348. Аллын от къууура,
Артын джел сууура (эсги).
(Джалчы.)
1349. Ауузунда — билямукъ,
Кёзюнде — джыламукъ (эсги).
(Джарлы.)
1350. Тау башында — тары элек (эсги).
(Бег джабхан ау.)

СОРУУ ДЖОМАКЪЛА

1351. Алтындан багъалы не затды?
— Акъыл. ✓
1352. Юйню джарыгъы неди?
— Ана. ✓
1353. Ананы кёз чырагъы неди?
— Бала.
1354. Дунияда арый-тала билмеген
не затды?
— Баргъан суу.
1355. Адамны къанаты неди?
— Билим.
1356. Дунияда не зат ортакъды?
— Билим.
1357. Дунияда эм сары не затды?
— Гаккыны сарысы.
1358. Кесини атын айтыб не зат
къычырады?
— Гугук.
1359. Уясы болмагъан къайсы
къанатлыды?
— Гугук.

1360. Адамны бетин не зат чыгъармайды?
— Гырджын сюртген бла ат джерлеген.
1361. Адамны энишге не зат къаратады?
— Елюм.
1362. Дунияда эм татыусуз не затды?
— Ёт.
1363. Джазыкъ кимди?
— Джаз джатхан.
1364. Джарлыны анасы неди?
— Джай.
1365. Дунияда эм къынгыр не затды?
— Джанкъылыч.
1366. Джер не затдан тоймайды?
— Джангурдан.
1367. Адам не затдан тоймайды?
— Джашаудан.
1368. Джерни башында не зат дженгил джюрюйдю?
— Джел.
1369. Дунияда эм алаша не затды?
— Джер.
1370. Дунияда эм семиз не затды?
— Джер.
1371. Дунияда эм бай не затды?
— Джер.
1372. Адамны къолун не зат байлайды?
— Джокълукъ.
1373. Дунияда эм узун не затды?
— Джол.
1374. Джюрюмегенлей дуниягъа не зат айланады?
— Джол.

1375. Дунияда эм татлы не затды?
— Джукъу.
1376. Дунияда эм джюрюк не затды?
— Джюрек.
1377. Дунияда эм ариу не затды?
— Джюрек суйген.
1378. Адамны адамлыгъын не зат
танытады?
— Иш.
1379. Тили джарасына дарман болгъан
неди?
— Ит.
1380. Дунияда эм кёк не затды?
— Кёгюрчюн.
1381. Дунияда эм мийик не затды?
— Кёк.
1382. Джерден ёрге не зат алынмайды?
— Кёлекке.
1383. Дунияда эм джумушакъ не затды?
— Кёмюк.
1384. Кёзюн къысыб ким ашайды?
— Киштик.
1385. Дунияда эм джарыкъ неди?
— Кюн.
1386. Дунияда эм исси не затды?
— Кюн.
1387. Дунияда баласы болмагъан неди?
— Къадыр.
1388. Дунияда эм къара неди?
— Къазан къара.
1389. Ёсюмледе эм уллу къайсыды?
— Къамиш.

1390. Кёк кимге алаша кёрюнеди?
— Къанатлыгъа.
1391. Дунияда эм акъ не затды?
— Къар.
1392. Хар тилде ким сёлешеди?
— Къая кызы.
1393. Дунияда тойгъаны джарашхан неди?
— Къой.
1394. Кеси тенгли къоргъашынны не зат
кёлтюреди?
— Къумурсха.
1395. Дунияда эм кызыл не затды?
— Къына.
1396. Дунияда не зат дамлыды?
— Мангылай кыйын.
1397. Билимни ачхычы неди? ✓
— Окъуу.
1398. Дунияда эм арыкъ неди?
— От.
1399. Дунияда эм ауур не затды?
— От.
1400. Дунияда эм уллу байлыкъ не затды?
— Саулукъ.
1401. Джюрекни ачхычы не затды?
— Сёз.
1402. Дунияда эм таза не затды?
— Суу.
1403. Дунияны башында эм огъурсуз
не затды?
— Суу.

1404. Мал джердеми кёбдю, суудамы
кёбдю?
— Сууда.
1405. Тамырсыз не зат ёседи?
— Таш.
1406. Нёгерсизни нёгери неди?
— Таякъ.
1407. Дуниягъа сакъалы бла ким тууады?
— Теке.
1408. Юйю биргесине джюрюген кимди?
— Текелемюйюз.
1409. Эркишини къанаты неди?
— Тиширыу.
1410. Юйге келбет ким салады?
— Тиширыу.
1411. Адам дунияда эм бек не затны
унутмайды?
— Туугъан джерин.
1412. Дунияда кылыч кесмеген не затды?
— Тюзлюк.
1413. Дунияда ёлмеген не затды?
— Тюз сёз.
1414. Нени териси башына джауду?
— Тюлкюню.
1415. Сауланы къабыры неди?
— Тюрме.
1416. Эркишини эри не затды?
— Чалкъы.
1417. Кеси кесине къабыр ким ишлейди?
— Чилле къурт.
1418. Джарлыны малы неди?
— Эчки.

ЧАМ ДЖОМАКЪЛА

1419. Бир къыз бир эркишини ат-аллына миниб баргъанлай, тюбеген адамла анга: «Атлы киминг болуб минигенсе ат-аллына?» — деб соргъандыла. Ол да алагъа:

— Мени анамы анасы —
Муну къайын анасы, —
дегенди.

Атлы кызны неси болгъанды?
— Атасы.

1420. Бир джаш бир уллайгъан тиширыу бла кетиб баргъанлай, аны тенглери тюбегеб, анга: «Бу тиширыу сени ненг болады?» — деб соргъандыла. Ол да алагъа:

— Мени атамы анасы —
Муну къайын анасы, —
дегенди.

Тиширыу джашны неси болгъанды?
— Анасы.

1421. Бир къатын бир джаш сабийни:
— Ай сен, иги джаш, иги джаш,
Джашымы—джашыса,
эrimi—къарнашыса, —
деб эркелетгенди.

Алай къалай болгъанды?

— Эки кысыр кыатын бир-бири
джашына баргандыла да, аланы
бири джашындан тууганны эрке-
летгенди.

1422. Бир кыатын бешикте бир сабийни:
— Джукъла, балам, джукъла, балам,
Сен джукъламай, ким джукъласын?!
Джангыз кызымдан тууганса,
Джангыз джашымы баласыса, —
деб тебретгенди.

Сабий кыатынны неси болганды?

— Ёге джашы бла тууган кыы-
зындан тууган.

1423. Бир элден бир элге келин келгенге алгыш-
ха барган бир кыатын аллына тюбеген бир
кыызчыкыга: «Юйюгюзге чаб да, мени кел-
геними айт», — дегенди. Кыызчык да анга:
«Ким келеди дерикме?» — деб сорганды.

— Ананга — эгечинг келеди — де,
Атанга — келининг келеди — де, —
дегенди кыатын.

Алай кыалай болганды?

— Эки эгеч джашы бла атасына
барыб тургандыла.

ЭСЕБ ДЖОМАКЪЛА

1424. Беш къарнашны — бирер эгечлери.
Эгечле бары да ненчадыла?
— Бир.
1425. Мен да, сен да,
Дагъыда экибиз да ненча болабыз?
— Эки.
1426. Эки къатын, эки къыз,
Дагъыда къарт анагъыздан туугъан —
Барыгъыз да ненча боласыз?
— Юч.
1427. Минг эки баш,
Минг бир къуйрукъ,
Тёрт минг алты аякъ,
Бир таякъ.
— 1000 къой, ит, сюрюучю, таякъ.
1428. Эки къатын бирер къызлары бла джолда 3
алма табхандыла. Юлешгендиле да, бирерине
бирер алма джетгенди.
Къалай болгъанды алай?
— Баргъанла ючеулен болгъанды-
ла: амма, амманы къызы, амманы
къызыны къызы.

1429. Юйню ичинде — төрт киштик,
Хар мюйюште — бирер киштик,
Хар киштикни аллында — ючюшер киштик.
Киштикле бары да ненчадыла?
— Төрт.
1430. Бир сюрюу кьаргъа учханды да къазыкъла-
гъа кьоннганды. Хар къазыкъгъа 2-шер кьар-
гъа кьоннганында, бир къазыкъ артыкъ кьал-
гъанды; хар къазыкъ сайын бир кьаргъа
кьоннганында, бир кьаргъа артыкъ болгъан-
ды.
Кьаргъала ненча, къазыкъла ненча болгъан-
дыла?
— Кьаргъала 4, къазыкъла 3.
1431. Бир кыызгъа: «Кьарнашларынгдан, эгечле-
рингден кьайсыла кёбдюле?» — деб соргъан-
ларында, ол: «Кьарнашларым эгечлеримден
3 кере кёбдюле», — дегенди. Джашха сор-
гъанларында уа: «Эгечлерим да, кьарнашла-
рым да тенгдиле», — дегенди.
Эгечле бла кьарнашла башха-башха ненча-
дыла?
— Эгечле 2, кьарнашла 3.
1432. Кёкде учуб баргъан бир къазлагъа джерден
бир къаз: «О-о кёкде баргъан 100 къаз, мени
да ала барыгъыз», — деб кычыргъанды. Ала
уа анга джууабха: «О биз 100 тюлбюз, бизге
бизни тенгли бир кьошулса, анга да аны джа-
рымы тенгли бир кьошулса, анга да аны джа-
рымы тенгли бир кьошулса, дагъыда джер-
ден сен да кьошулсанг, ол заманда джюз бол-
лукъбуз», — дегендиле.
Кёкде баргъан къазла ненчадыла?
— 36.
1433. Мен сеннге бир сом берсем, экибизни ачхабыз
да тенг болады. Сен меннге бир сом берсенг,
меники сеникинден беш кьат кёб болады.
Менде ненча, сенде ненча сом барды?
— Менде 4, сенде 2.

1434. Эки къойчу бир-бирине: «Алан, сен меннге бир къой берсенг, экибизни къойларыбыз да тенг боллукъ эдиле», — дегенди.
Ол бири да анга: «Сен меннге бир къой берсенг, меникиле сеникиледен эки къат кѣб боллукъ эдиле», — дегенди.
Къойчуланы ненчашар къойлары болгъанды?
— Бирини 5, бирини 7.
1435. Джюз атлы чабыб терек бачхагъа киргендиле да, алгъын джетген — 1, экинчи — 2, ючюнчю — 3, дагъыда къалгъанланы джетген-джетгени аллындагъыдан эсе 1 алманы артыкъ алыб баргъанды.
Атлыла бары да биргелей ненча алма алгъандыла?
— 5050.

ХАПАР ДЖОМАКЪЛА

1436. Бир къызгъа: «Атанг-ананг къайры кетгендиле?» — деб соргъанларында, къыз: «Атам сегизаякъгъа миниб, эл ичине, анам да тынмазгъа», — дегенди.
Сегизаякъ бла тынмаз недиле?

— Бууаз байтал бла тирмен.

1437. Бир хан бир джигер джалчыгъа: «Алгъан ачхангы къайры джибересе?» — деб соргъанды.
Джалчы да анга: «Биразын суугъа атама, биразын — борчума, биразын да ёнкючге береме», — дегенди.
Алай демеклик неди?

— Биразын биямукъгъа атаргъа тузгъа, биразын атасыны-анасыны ашларына, биразын да сабийлерине.

1438. Бир къызгъа келечиле: «Хан сени излейди, къалыннга не берсин?» — деб соргъанларында, къыз: «Отуз тюлкю, къыркъ бёрю, алтмыш бичилген ат», — дегенди.
Алай демеклик неди?

— Отуз джылда эсе, тюлкюча, къыркъда эсе, бёрюча, алтмышда эсе, къартды.

1439. Атланыб бара, бир киши джолда джашына: «Джашым, терлик кебдир, джол кес, бир суу-

суз къазан да ас», — дегенди.
Джаш къалай этерге керек эди?

— Атланы джерлерин алыб, тер-
ликлерин джаяргъа, атасына хапар
айтыргъа, юллесин хазырлаб берирге.

1440. Юч къарнаш бла юч эгеч экеу-экеу къайыкъ
бла кёлден ётерге керекдиле. Эки джаш бирге,
эки къыз неда эгеч бла къарнаш бирге
ётерге боладыла. Къыз къарнашыннан башха
джаш бла не ары ётерге, не мында къалыргъа
болмайды.
Ала къалай ётгендиле?

— Къайыкъны ызына бир кере эки
адам къайтаргъанды.

1441. Бир киши къатын аллыкъ джашына, бир
къочхарны кёргюзюб, былай айтханды:
«Джаш, сен ол къочхарны башындан тарт да,
эл-элге айландыр, джаны саулай къакъ да эт-
дир, бир атлыны атландырырлай бир кийим
да этдир», — дегенди. Бу сёзлени ангылаб,
джашны атасы айтханча этерге джети элде
бир къыз табылгъанды.
Ол къалай этген болур?

— Къочхарны бичдириб, бюртюк-
лерин къакълагъанды, джюнюн
къыркъдырыб, кийимле этгенди.

1442. Бир киши, ёле туруб джашына: «Къатын ал-
санг, къулагъы сангырау, тили тилсиз, кёзле-
ри сокъур, кёоллары чолакъ, бутлары бечел-
ни ал», — деб осият этгенди.
Къаллай къызгъа айтханды ол алай?

— Керексиз сёзге тынгыламагъан,
кесине джетмеген сёзге къатышма-
гъан, керек болмагъанга къарама-
гъан, кёолу адам хакъгъа узалма-
гъан, керексизге айланмагъан къызгъа.

1443. Акъыл, Байлыкъ, Насыб, бир джолда, онглу-
онгсуз айырыб, уллу къалабалыкъ ачхандыла:
— Байлыкъ болмаса, акъылдан да, насыбдан

да не барды? — дегенди Байлыкъ.
— Акъыл болмаса, байлыкъдан да, насыбдан да не хайыр? — дегенди Акъыл.
— Насыб болмаса, байлыкъдан да джокъ, акъылдан да джокъ, — дегенди Насыб.
Акъылдан, Байлыкъдан, Насыбдан къайсы онглуду?

— Насыб.

1444. Дуниягъа айтылгъан бир ариу къыз кесин тилеген юч джашха: «Тыш къраллагъа ётюб, бир джылны ичине эм иги саугъа ким келтирсе, анга барлыкъма», — дегенди.
Джашла къраллада айланыб, бири сау дуняны кёргюзген бир кюзгю, бири кёзню джумуб ачхынчы джерни этегине джетдирген бир кюйюз, бири да — ёлюр ауруугъа джарагъан бир алма алгъандыла. Бир кюн джашла, кюзгюге къараб, къызны джанауалда тургъанын кёргендиле да, кюйюз бла джетиб, алма бла сау этгендиле.
Къыз къайсына барыргъа тыйыншлыды?

— Алманы иесине.

1445. Бир джарлы джаш бла сёзю бола тургъанлай, хан къызын кесича бир ханны джашына бериб неди. Кече отоуда Хан улу, къызны салктын кёрюб: «Нек мыдахса, мени суймегенлигингми барды?» — деб соргъанды.
Къыз, джылаб: «Сени суймегенлигим джокъду, алай а бир джашха сёзюм бар эди», — дегенди. «Аллай ишинг бар эсе, ётюрюкчю болма, бар, мен эркинлик береме», — дегенди Хан улу.
Къыз, кече барыб, джарлы джашха: «Сеннге берген сёзюмю ауузума ашамайым деб, отоудан чыгъыб келеме», — дегенди. Джарлы джаш: «Мен сеннге разыма, бар джаиша», — деб, къызны ызына ашыргъанды. Къайтыб бара, къыз хаджиретлени къолларына тюшгенди. Хапарын айтханында, хаджиретлени тамадалары къызны: «Бар джолунга!» — деб, бошлаб къойгъанды.

Хан улудан, джарлы джашдан, хаджиретлени тамадаларындан къайсы акъыллыды?

— Джарлы джаш.

1446. Бир къарт бла бир сохта джолда тюбешиб, бир-бирине атларын, джылларын сорушхандыла. Къарт джашчыкъгъа: «Мени эки атым барды да, ала экиси да, аны кирик джылым да, къагъытха джазылыб, арты-аллына окъулсала, тюрленмейдиле», — дегенди. Къартны юйюне джууукълашханларында, къарт дагыда, арбада ушхууур бишире тургъан бир тиширыуну кёргозе: «Мени юй бийчеми да менича эки аты барды да, ала да арты-аллына тюрленмей окъуладыла. Джылы да менден 20 джыл кемди, башы-тубюне, арты-аллына окъулса да, бирчалай къалады. Къолундагъы сауут бла эте тургъан ашыны эмда арбада итни атлары да эки джанына бирча окъуладыла. Сен, окъуулу джашчыкъ, аны билликсе», — дегенди. Муну ким биледи?

— Къартны атлары — Ата, акка, джылы — 121. Тиширыуну атлары — Ана, амма, джылы — 101, къолундагъы — къалакъ, ашы — как, итни аты — Кючюк.

1447. Бурун бизни джерледе, башы Минги Тауда буз джаласа, къуйругъу да Бештауда чибин къоругъан бир ёгюз, къанатлары кёкню джабхан бир къуш, кюн аманда сакъалыны тубюне сау сюрюу сыйынган бир теке джашагъандыла. Бир джангур кюн ол къуш ол ёгюзню текени мюйюзюне къонуб ашагъанды. Сюрюую бла текени сакъал тубюнде тургъан бир джаш, джангур тохтаймыды деб, кёкге къарагъанлай, ёгюзню джауоруну сылджыраб, аны кёзюне тюшгенди. Ол кёзюн уугъанында, джауорун джерге чортлагъанды. Артда джауоруннга джер кёозлаб, эл орналгъанды. Бир тюлкю, джауорунну

джерден къарагъан кыйырын кемиреме деб,
кече сайын эли ары-бери бурганды.
Элчиле, джыйылыб, аны ёлтюргендиле да, бир
джанын сойгандыла, бир джанын сояргъа уа
тюлкюню ары-бери аудуралмагандыла.
Джангы туугъан сабийли бир къатын, урчугъу
бла тюлкюню бир джанындан бир джанына
аудурганды да, союлмагъан джанын сойган-
ды.

Тюлкюню терисини джарымы бютеу элге
бёрк кыйырла чыкыгъанында, джарымы къа-
тынны джангы туугъан сабийине бёрк кы-
йыр чыкымаганды.

Ёгюзден, кыушдан, текеден, джашдан, тюлкю-
ден, къатындан, сабийден кыйсы уллуду?

— Теке.

ЭСГЕРТИУЛЕ

2. Бурун туюмеле кѡл бла агъачдан, халыдан этилген заманда джез туюме багъалы болгъанды.

4. Джангы туугъан сабийге ат джууукъ адам атайды.

9. Балта эркишини сауутуду, тиширыуну иши печь тѣгерекдеди.

15. Патчахны заманында кыыз рысхысына кѣре тергелгенди.

16. Патчахлыккыны заманында кызыны кыачырыргъа марагъандыла.

61. Чакъырыучу чакъырылгъанын не тыйгъыч бла келтиралмагъанын чакъыртхан адамгъа учу тил бла хапарлайды.

90. Муну башха тилледе вариантла бла тенгледиргиз. Ногайча: «Йол устынде киритли сандык», татарча: «Йол янында киртли сандык», тюркча: «Йер алтында киртли сандык».

98. Бу джомакъда кѡуллукъну ъмюрлюк болмагъаны кѣрюнеди.

104. Кѡйну саугъан заманда челек сыйынырлай тюбюне уручукъ этилгенди.

133. Бир уучу, джугъутурну ълтюреме деб, кыашха эчкини ълтюргенди да этине от салгъанды. Андан ашаб, бир кѡузгъун, кѡарнында 9 кючюгю бла бир кѡанчыкъ бѣрю, бѣрю кыачыб суугъа киргенинде, аны этинден ашаб да бир балыкъ, балыккыны этин ашаб да 30 адам кыырылгъанды, деб айтыу алайды.

145. Келинге хант элтген кѡайын кызчыкъ кѡатынла бла тургъан анасына келинни не ашагъанын учу тил бла айтханды.

178. Не ашарын келин учу тил бла айтханды.

193. Бурун кызыла, кимге барлыкъларын тюшлеринде кѣрюк ючюн, кече тузлу гютдю ашаб джатхандыла.

194. Бурун чечекден сау кѡалгъан сабийге тогъуз тюрлю затдан тогъуз тыммылчыкъ этгенди.

212. Айлы мысты дегени сютбашыны бир айгъа джыйылгъаныды.

221. Бу джомакъ нарт сѣзде да джюрюйдю.

238. Муну кѡуралгъан джоругъун орус джомакъ бла тенгледиргиз: «Что гость, то постеля, что гость, то постеля».

338. Кѡаралыгъы бла байлыгъына кѣре уча кѡазаннга «кѡарабай» аталады.

359. Къарачайгъа къумгъанла, тазла Дагъыстандан келген-диле.

412. Кийиз бѣрк ногъайлыланы тѣгерек юйчюклерине ушатынгъанды.

442. Быллай джомакъ кѣб тилледе джюрюйдю.

458. Бурун хазырны ичинде шкок от джюрютюлгенди.

476. Малкъарда «къабыргъа узуну къара кыыз» дейдиле.

496. Бу джомакъ Малкъарда четеннге айтылады.

514. Бурун къарачайлыла кеслери этген шкок «къауал» чарлаучу болгъанды. Джау чабса, бу не джерленмейди, не чарламайды деб, къазыкъ алыб чыгъаргъа ёч болгъандыла.

637. Къарачай тойда чурум бла тепсегенледен ачха джыйылыб, той тамаданы, къобузчуну, харсчыланы кереклилерине джюлгъанды.

776. Бурун темир сенек джюрюмеген заманда, бутакъларына эчки мюйюзлени салыб, айры агъачдан сенек этгендиле.

807. Ындыр агъач ындыр орунда джерге сугъулуб, кенген элге кѣрюне тургъанды.

880. Бу джомакъ аслаб-аслаб нарт сѣзча да джюрютюледи.

1016. Джаз урлукъгъа салыннган бла къачда бачхадан къазылгъан заманда болмаса, гардош кюн кѣрмейди.

1065. Андыз бла бурун Къарачайда малчыла малланы къотурларын бакъгъандыла.

1066. Балдыргъан къаура тѣгерек джассы чапракълары • бла чына-чына болуб ёседи. Бурун малчыла джайлыкълада, аны чапракъларындан чолпу этиб, суу ичгендиле.

1068. Бу ханс бла бурун къарачайлыла безгек аурууну бакъгъандыла.

1098. Одал чапракъ калпакча тѣгерек ёседи. Къойла аны кѣрселе, юсюне къадалыб къаладыла.

1102. Хырттылы чапракъ бурун джараны аман этин ашаргъа джюрютюлгенди.

1180. Бурун къой Къарачайны эм уллу байлыкъларыны бири болгъанды. Къарачайлы къоюн сатыб, суйсе — алтын-кюмюш, суйсе — ашарыкъ-ичерик, суйсе — аш-суу, суйсе — кийим алгъанды.

1202. Бу джомакълары Малкъарда «Къая ранда тогъай мюйюзлю» варианты джюрюйдю.

1264. Бу джомакълары малкъар варианты былайды: «Так-так улу таулу кызын келтире».

1268. Бурун Къарачайда мешин къамжакълары дарманнга джюрютгендиле. Тута тебресенг, кесин ёлтюртмез ючюн, дарманын къусканды.

1304. Халкъда айтыугъа кѣре, гугук гаккысын башха уялада табады, гуртун да башха къанатлыла чыгъарадыла.

1306. Дуадакъ чырт джырламайды, джырласа уа, сау къалмайды деб, Къарачайда айтыу алайды.

1311. Бу джомакъ нарт сѣзча да джюрюйдю.

1333. 1814-чю джыл Джаухарат деб бир кыыз зийна джюрюгени ючюн джаны саулай зийданнга басдырылгъанды.

1335. «Тѣре кесген бармакъдан къан чыкъмаз» деб нарт сѣзча джюрюйдю.

1343. Джаназыда намазгъа ийилген сагъатда адамны башы джерге джетерге болмайды деб, динчиле алай айтадыла.

Джангы джомакълада кимле къайсыланы къурагъанлары

Аджилены Зухра: 613, 625.
Акъбайлены Юсуф: 964.
Алийлены Солтан: 7, 136, 139, 148, 199, 241, 248, 277,
378, 511, 535, 601, 617, 619, 739, 757, 765, 827, 945,
1053, 1291.
Байрамкъуллены Фатима: 1210.
Блимгъотлены Кочар: 969.
Боташлены Абидат: 394, 606, 614, 629, 631, 656, 759,
1056.
Езденлены Хамзат: 35, 232, 746, 956, 958, 1836.
Джаубаланы Хусей: 1023.
Джуккалены Хусей: 626.
Джуртубайлены Юсуф: 622.
Къобанлены Дагир: 745.
Сылпагъарлены Қулина: 12.
Семенлены Азрет: 231, 395.
Сюйюнчлены Азамат: 68, 632, 716, 763.
Хубийлены Магомет: 62, 313, 461, 462, 464.
Хубийлены Осман: 764.

Джомакъ айтханланы тизими

Аджилены Магомет Къурманбийни джашы 1936 дж.
Аджилены Нанай Харунну джашы 1900 дж.
Айбазланы Къылычхан Таугерийни кызы 1880 дж.
Айбазланы Сеит-Умар Гюргокъну джашы 1884 дж.
Акъбайлены Юсуф Шогъайыбны джашы 1928 дж.
Алийлены Бабух Къочхарны кызы 1941 дж.
Алийлены Юсуф Баракъны джашы 1918 дж.
Алийлены Зоя Джобайны кызы 1940 дж.
Алийлены Зурият Олийни кызы 1913 дж.
Алийлены Люаза Хочакъайны кызы 1942 дж.
Алийлены Хамит Къонакъны джашы 1926 дж.
Алийлены Рапидат Узеирни кызы 1900 дж.
Алийлены Ханафий Джатчини джашы 1935 дж.
Алийлены Х.-Меккяр Муссаны джашы 1934 дж.
Алийлены Чорна Исламны джашы 1878 дж.
Алийлены Шамаил Солтанны джашы 1924 дж.
Байрамукълены Сония Х.-Муратны кызы 1928 дж.
Байчораланы Разият Х.-Умарны кызы 1914 дж.
Байчораланы Сослан Окъубну джашы 1938 дж.
Батчаланы Альберт Муссаны джашы 1938 дж.
Батчаланы Анзор Джанибекни джашы 1926 дж.
Биджиланы Ибрагим Хангерийни джашы 1924 дж.
Биджиланы Мазан Дадашны джашы 1929 дж.

Блимгъотланы Багъа Иссаны кызы 1906 дж.
 Болатланы Анзор Агъулакъны джашы 1907 дж.
 Болатланы Суратхан Узеирни кызы 1908 дж.
 Борлакъланы А.-Юсуф Сосланбекни джашы 1938 дж.
 Борлакъланы Темуркъа Темирджанны джашы 1906 дж.
 Борлакъланы Юсуф Абдул-Керимни джашы 1926 дж.
 Боташланы Мекер-Умар Ожайны джашы 1920 дж.
 Боташланы Сеит Абул-Керимни джашы 1892 дж.
 Боташланы Татыу Олийни кызы 1896 дж.
 Гаталаны Марьям Хусейнни кызы 1938 дж.
 Гочияланы Зулкъарнай Адамны джашы 1918 дж.
 Гыналаны Роза Абдулну кызы 1937 дж.
 Джуккаланы Добай Мужуну джашы 1898 дж.
 Джуртубайланы Балдан Ибрагимни кызы 1900 дж.
 Ёзденланы Аубекир Наныкъны джашы 1928 дж.
 Ёзденланы Хаджибий Бачакъны джашы 1892 дж.
 Ёзденланы Салис Хаджибийни джашы 1933 дж.
 Кипкеланы Абул Шамаилны джашы 1879 дж.
 Кульбекланы Алий Исмаилны джашы 1908 дж.
 Кынаमतланы Сослан Магометни джашы 1926 дж.
 Кыракетланы Халимат Азретни кызы 1939 дж.
 Кыркъмазланы Марзий Мамсурну кызы 1936 дж.
 Лайпанланы Тамара Азретни кызы 1938 дж.
 Орусбийланы Ануар Исмаилны джашы 1932 дж.
 Орусланы Алий Умарны джашы 1918 дж.
 Сарыланы Хаджи Шамаилны джашы 1918 дж.
 Семенланы Азрет Исмаилны джашы 1924 дж.
 Семенланы Аминат Биясланны кызы 1916 дж.
 Семенланы Вера Юсуфну кызы 1924 дж.
 Тамбийланы Анипат Джеджокъну кызы 1883 дж.
 Теуналаны Мусос Хусинни джашы 1879 дж.
 Тохчукъланы Зухадат Матгерийни кызы 1920 дж.
 Хотланы Магомет Таубийни джашы 1922 дж.
 Хотланы Джауарият Токъмакъны кызы 1928 дж.
 Хубийланы Гезам Элмырзаны кызы 1892 дж.
 Хубийланы Умар Хубийни джашы 1925 дж.
 Кыйтукъланы Даут Борисни джашы 1935 дж.
 Чагъарланы Зоя Османни кызы 1940 дж.
 Чотчаланы Исмаил Бекирбийни джашы 1938 дж.
 Чотчаланы Хаджар Магометни кызы 1941 дж.
 Эрикгенланы Азрет-Алий Кыалмукъну джашы 1926 дж.
 Эрикгенланы Балбу Айсаны кызы 1928 дж.
 В. Е. Гусев. Марксизм и русская фольклористика. М.-Л.,
 Кырачай фольклор. Микоян-Шахар, 1940.
 Кырачай халкъ таурухла. Черкесск, 1963.

Хайырландырылган литература:

- Исмаил Акбаев. Ана тили. Баталпашинск, 1924.
 Ш. Х. Акбаев. Фонетика диалектов карачаево-балкарского
 языка. Черкесск, 1963.
 М. Алейников. Карачаевские сказания, «Сборник ма-
 териалов для описания местностей и племен Кавказа», вып. 111,
 Тифлис, 1883.

Алийланы Умар. Джангы къарачай элибле. Москва, 1924.

Аристотель. Об искусстве поэзии. М., 1951.

Биджиланы Асхат. Билим. М., 1926.

В. Д. Бонч-Бруевич. Воспоминания о Ленине. М., 1965.

М. Горький. О литературе. М., 1937.

В. Е. Гусев. Марксизм и русская фольклористика М.-Л. 1961.

В. И. Даль. Пословицы русского народа, М., 1957.

А. Н. Дьячков-Тарасов. Заметки о Карачае и карачаевцах, — «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», Тифлис, 1898.

А. И. Караева. О фольклорном наследии карачаево-балкарского народа. Черкесск, 1961.

КБНИИ. Материалы и исследования по балкарской диалектологии, лексике и фольклору. Нальчик, 1962.

Н. И. Кириченко. Русско-карачаевский словарь. Тифлис, 1897.

Къарачай фольклор. Микоян-Шахар, 1940.

Къарачай халкъ таурухла. Черкесск, 1963.

Малкъар халкъ джомакъла. Нальчик, 1963.

К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве. М., 1976.

В. В. Митрофанова. Загадки. Ленинград, 1968.

Отгадай, что это такое. (На нем. языке), Ростов, 1976.

Г. В. Плеханов. Искусство и литература. М., 1948.

Повесть временных лет. М.-Л., 1950.

В. Преле. Восточные этюды. Будапешт. 1909.

М. А. Рыбникова. Загадки. М.-Л., 1932.

Д. Н. Садовников. Загадки русского народа. М., 1960.

Сводная летопись, сост. Лейбовичем, под. 1015 г.

Ю. М. Соколов. Русский фольклор. М., 1941.

А. Х. Соттаев. Малкъар жомакъла. Нальчик, 1959.

В. И. Филоненко. Загадки горцев Северного Кавказа. Ученые записки. Пятигорск, 1957.

Г. Фридлендер. К. Маркс и Ф. Энгельс и вопросы литературы. М., 1962.

Эски къарачай-малкъар джырла. Черкесск, 1958.

БАШЛАРЫ

Багъалы окъуучу! . . .	3
Эл берген джомакъла . .	8

Адам. Джашау. Елюм

Адам	31
Джашау	39
Елюм	41

Урунуу

Иш-къулдукъ	43
Малчылыкъ	44
Джерчилик	45
Балчылыкъ	46
Уучулукъ	47
Чабакъ тутуу	48

Ашарыкъ-ичерик

Ашау-ичиу	49
Аш-хант	49
Акъ-къатыкъ	57
Азыкъ	58
Ичги	59
Тютюн	59
Чайыр	61

Юй рысхы

Юй керек	62
Юй сауут	70
Юй хапчук	77

Кийимле бла джасаула

Кийимле	79
Джасаула	83

Мекамла бла мекам керекле

Джамагъат мекамла . . .	86
Адам мекамла	86
Мал мекамла	89
Ууакъ мекамла	89
Мекам керекле	90
Арбаз-стауат	91

От бла джарыкъ

От	93
Джарыкъ	100

Окъуу-билим бла окъуу керекле

Окъуу-билим	103
Окъуу керекле	105

Той-оюн бла той-оюн керекле

Той-оюн	107
Той-оюн керекле	108

Сабий оюнла бла оюнчакъла

Сабий оюнла	109
Оюнчакъла	109

Ташыу бла джолоучулукъ

Ёгюз-арба	111
Улоу	113
Джол	114
Кёпюр	115
Джюк	116

Техника бла иш керекле

Транспорт техника бла керекле	118
Къурулуш техника бла керекле	119
Джашау-турмуш техника бла керекле	122
Элмюлк техника бла керекле	125
Аскер техника бла керекле	129
Джан керекле. Кезлик . .	131

Дуния

Алам	133
Табигъат	139
Заман	145

Джер байлыкъ

Джер хазнала	147
Тау магъаданла	149

Битимле

Сабан битимле	151
Бачха битимле	153

Есюмле	
Терекле	155
Хансла	159

Кёгетле	
Терек кёгетле	165
Тахта кёгетле	167

Хайыуанла	
Юй хайыуанла	172
Кийик хайыуанла	176

Джаныуарла	
Юй джаныуарла	178
Кийик джаныуарла	179
Суу джаныуарла	181
Сюйрелиучю джаныуарла	182
Ууакъ джаныуарла	182

Къанатлыла	
Юй къанатлыла	186
Кийик къанатлыла	188

Эскилик	
Меджисуулукъ, джахиллик	192
Дин	193
Бай-джарлы	194

Соруу джомакъла	195
Чам джомакъла	200
Эсеб джомакъла	202
Хапар джомакъла	205

Эсгертиуле	
Джангы джомакълада кимле къайсыланы къурагъанлары	212
Джомакъ айтханланы тизими	212
Хайырландырылгъан литература	215

ИБ № 1349

АЛИЕВ СОЛТАН ЧОРНАЕВИЧ

КАРАЧАЕВСКИЕ НАРОДНЫЕ ЗАГАДКИ

На карачаевском языке

Редактор *А. И. Кубанов*. Художник *В. И. Бекетов*
Художественный редактор *Л. А. Асланова*
Технический редактор *М. Г. Климовская*
Корректор *К. А.-К. Салпагарова*

Сдано в набор 10.05.84. Подписано к печати 06.09.84. ВУ 60686. Формат 84x108¹/₃₂. Бумага типографская № 3. Гарнитура школьная. Печать высокая. Усл. п. л. 11,3. Усл. кр.-отт. 11,3. Уч.-изд. л. 9,1. Тираж 10000 экз. Заказ № 3068. Цена в бумажном переплете 80 коп. (8000 экз.), в бумвиниловом переплете 1 руб. (2000 экз.). Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, 357100, Черкесск, пл. Кирова, 23. Дом печати. Карачаево-Черкесская укрупненная типография, 357100, Черкесск, Первомайская, 47.